

G. M. TANSIKBAYEVA, V. A. KOSTETSKIY

KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ ASOSLARI

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinf o'quvchilari uchun darslik**

Tuzatilgan va to'ldirilgan sakkizinchi nashr

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi umumiy o'rta ta'lim
maktablarining 9-sinfi uchun darslik sifatida tavsiya etgan*

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o'quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilmi_Nuri***

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2019

Retsenzentlar:

- Akkulova S.** – Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish hududiy markazi «Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar metodikasi» kafedrasida katta o'qituvchisi;
- Shermuxamedova S.V.** – Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish hududiy markazi «Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar metodikasi» kafedrasida katta o'qituvchisi;
- Yunusova M.** – Toshkent shahar 44-sonli maktab Davlat va huquq asoslari fani o'qituvchisi.

Mualliflar jamoasi:

Tansikbayeva G.M. 1-§§, 3, 29, 30, Kostetskiy V.A. 1–30-§§

Shartli belgilar:

Asosiy qonun belgilaydi

Normativ hujjat

Topshiriq

E'tibor bering!

Yodda tuting!

O'zingizni sinang!

K – 64 **G.M. Tansikbayeva, V.A. Kostetskiy**

Konstitutsiyaviy huquq asoslari: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinf o'quvchilari uchun darslik / A.X. Saidov umumiy tahririda – T.: "Sharq", 2019. – 200 b.

ISBN 978-9943-26-931-6

UO'K 342.4(075)

KBK 67.400ya 721

**Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari
hisobidan ijara uchun chop etildi.**

KONSTITUTSIYA OLAMIGA SAYOHAT

Sizning qo‘lingizda murakkab, ko‘p qirrali va qiziqarli huquqlar dunyosi to‘g‘risida ma‘lumot beruvchi kitob turibdi. O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik e‘lon qilinishi va suveren demokratik davlat qurilishining yuridik asoslari – davlat va shaxs o‘rtasida o‘zaro munosabatlarni belgilab beruvchi qonunchilik va huquqshunoslik poydevorini shakllantirishdan boshlandi. Shuning uchun ham fuqarolar tomonidan qonunlarning ijrosi ongli ravishda va qonun asosida amalga oshirilishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev Konstitutsiya kuniga bag‘ishlangan ma‘ruzasida shunday deydi: «Konstitutsiyamiz asosida mamlakatimizda milliy qonunchilik tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari shakllandi. Bugungi kunda barcha jabhalarda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va harbiy salohiyatimiz yuksalib, fuqarolarimizning dunyoqarashi tobora o‘sib bormoqda. Bularning barchasi, eng avvalo, Bosh Qomusimizning hayotbaxsh kuch-qudrati natijasidir».

Sharqning buyuk donishmandi **Abu Ali ibn Sino**: «Nega yer yuzida yovuzlik bu qadar ko‘p?» degan savolga: «Sababchisi siz-u biz. Bilmaslik yoki uquvsizlik sababli yovuzlik bilan kurashishdan voz kechishimiz asnosida o‘zimiz ham yovuzlik keng tarqalishiga imkon yaratib beramiz», deb javob bergan ekan.

Ushbu darslikning har bir paragrafida amaldagi qonun hujjatlari yordamida hal qilishingiz mumkin bo'lgan turli-tuman vaziyatlarni Sizga havola qilamiz. Agar Sizni qandaydir muammolarni hal qilish qiziqtirib qolsa, O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlariga murojaat qilishingiz mumkin.

Matnda jahon amaliyotida qabul qilingan yuridik atamalar va tushunchalarga ham duch kelasiz. Bunday hollarda darslik oxirida berilgan yuridik atamalar lug'atiga murojaat qilishingiz mumkin.

O'rganilgan materiallarni qanchalik o'zlashtirganingizni tekshirib ko'rishga imkoniyat yaratish maqsadida har bir mavzu oxirida nazorat savollari ilova qilingan.

Konstitutsiyaviy huquq asoslarini o'rganishning muhimligi shundaki, yo'l qo'ysa bo'ladigan ishlarni taqiqlangan harakatlardan farqlashni o'rganib olasiz, o'z huquq va qonuniy manfaatlaringizni himoya qilish yo'llari va vositalarini yaxshiroq biladigan bo'lasiz, eng muhimi, qonunga rioya qilgan holda adolatga erishish mumkinligiga o'zingizda qat'iy ishonch hosil qilasiz.

Siz qonunchilik yordamida har bir inson hayotida yuzaga kelishi ehtimoli bo'lgan ko'pgina muammolarni hal etish mumkinligini bilib olasiz.

Huquqiy ta'lim – huquqiy madaniyat, ya'ni insonga huquq beradigan barcha ijobiy va qimmatli tomonlarni o'zlashtirishning qo'shimcha tarkibiy qismi. Axloqiy fazilatlar va huquqiy bilimlar yig'indisi yuqori darajadagi huquqiy madaniyat asosini tashkil etadi. Davlat qonunchilik asoslarini o'zlashtirish huquq va qonunlarga ijobiy munosabatda bo'lishga imkoniyat yaratadi, ularni bajarish zaruratini yuzaga keltiradi.

Konstitutsiyaviy huquq asoslari bo'yicha olgan bilimlaringiz na faqat kelajakdagi, shuningdek, bugungi kundagi muammolarni hal etishga ham yordam beradi, deb umid qilamiz.

Huquqiy bilimlar dunyosiga oq yo'l, azizlar!

I bo'lim

KONSTITUTSIYA – DAVLATNING ASOSIY QONUNI

To'la ishonch bilan aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi xalqimiz siyohuquqiy tafakkurining yuksak namunasidir. U hech kimga qaram bo'lmasdan, erkin va ozod, tinch va osoyishta, farovon yashashning qonuniy kafolati bo'lib kelmoqda. Bozor munosabatlariga asoslangan huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish borasida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Shavkat MIRZIYOYEV,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

1-§. KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- «konstitutsiyaviy huquq» tushunchasi haqida;
- uning boshqa huquq tarmoqlari bilan o'zaro bog'liqligi haqida;
- «Huquqshunoslik» tizimida tutgan o'rnini haqida bilib olasiz.

Jamiyatga Konstitutsiya nega kerak?

1. Konstitutsiya va konstitutsiyaviy huquq.
2. Konstitutsiyaviy huquq – huquqning yetakchi tarmog'i.
3. Konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish tartibi.

1. KONSTITUTSIYA VA KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ

Siz har qanday madaniyatli va taraqqiyparvar jamiyat hayotida Asosiy qonun bo'lgan Konstitutsiya muhim rol o'ynashini yaxshi bilib oldingiz. Chunki **Konstitutsiyada** davlat tomonidan eng barqaror, doimiy huquqlar va jamiyat hayoti me'yorlari mustahkamlab qo'yilgan.

«Konstitutsiya» lotincha «*constitutio*» so'zidan olingan bo'lib, «**belgilash**», «**tuzilish**» degan ma'nolarni anglatadi, ya'ni Konstitutsiya jamiyat va davlat tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarini tuzish hamda ularning ish faoliyati asosiy prinsiplari va vakolatlarini, fuqarolar asosiy huquqlari va burchlarini, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarni belgilab beradi.

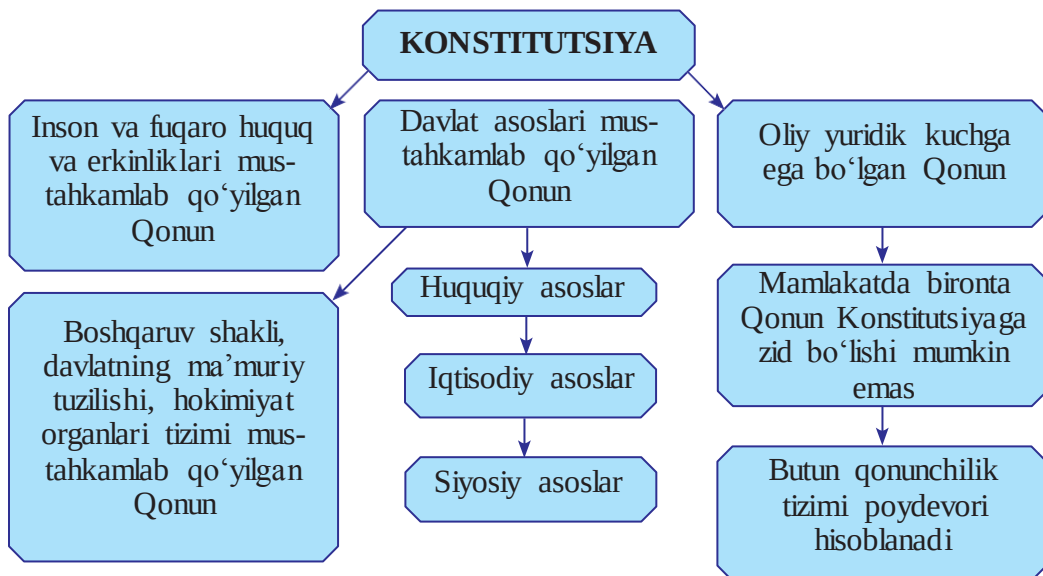
Qolgan barcha qonunlar, kodekslar, qarorlar va farmonlar Konstitutsiya negizida va unga muvofiq tarzda qabul qilinadi. Bu esa davlatning har bir me'yoriy hujjati Konstitutsiyaga mos kelishi shart ekanligini anglatadi. Konstitutsiya jamiyat hayotining barcha sohalariga, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, maishiy, mehnat faoliyati, shaxsiy hayotga va boshqalarga ta'sir o'tkazadi.

Mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari ustunligi so'zsiz tan olinadi.

Yodda tuting!

Konstitutsiya – davlatning **Asosiy qonuni**, unda inson va fuqaroning huquq va erkinliklari e'lon qilinadi, e'tirof etiladi va kafolatlanadi, davlat boshqaruvi shakli va hududiy tuzilishi, hokimiyat markaziy va joylardagi mahalliy organlarni tashkil etish tizimi va ularning vakolatlari belgilab qo'yiladi, shuningdek, qonunchilik, ijro organlari va sud hokimiyati organlarini tuzish tartibga solib turiladi, saylov tizimi, davlat ramzlari va Konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish tartibi belgilanadi.

Konstitutsiya bilan konstitutsiyaviy huquq o'rtasidagi farq shunda-ki, Konstitutsiya konstitutsiyaviy huquq tarmog'i, o'quv fani sifatida konstitutsiyani o'rganish predmetining asosiy negizi hisoblanadi, ya'ni konstitutsiyaviy huquq – huquq tarmog'i, Konstitutsiya esa ana shu tarmoq manbayi.

1-topshiriq

Quyidagi vaziyatni tasavvur qiling. Mamlakatda huquq-tartibot, qonunlar va huquq normalari bekor qilingan. Odamlar qonunga rioya etmay qo'ygan, boshqa fuqarolar huquqlarini hurmat qilmay qo'yishdi, jinoyatga jazo tayinlash va jazodan ozod qilish huquqini o'z ixtiyorlariga olganlar.

Nima deb o'ylaysiz, bunday vaziyatda davlatda qanday hodisalar ro'y beradi? Qonunlar mavjud emasligidan kim ko'p jabr ko'radi?

2-topshiriq

Mamlakatdagi huquq tartiboti qanday shart-sharoitga bog'liq deb o'ylaysiz?

2. KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ – HUQUQNING YETAKCHI TARMOG'I

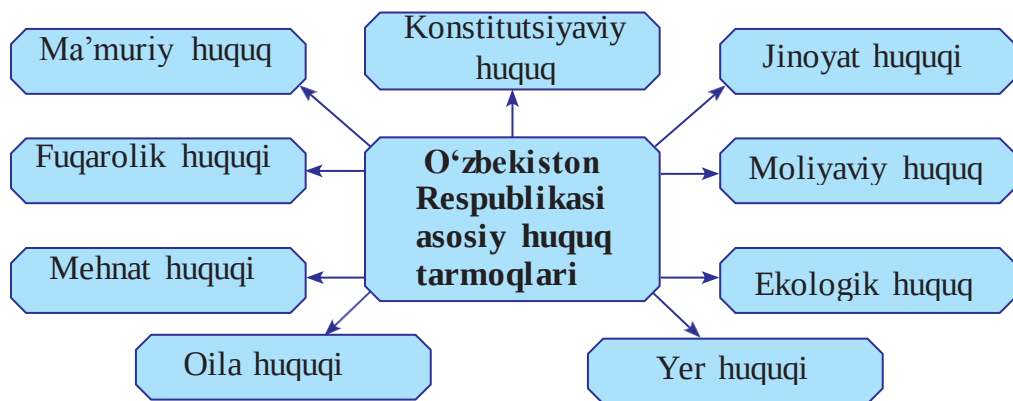
Huquq o'zida umummajburiy normalar tizimini mujassamlashtiradi. Bu normalar davlatda kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni tartibga solib turadi. Jumladan, ba'zi normalar oilaviy turmush sohasida vujudga keladigan munosabatlarni, ba'zilari esa mehnat yoki mulkiy munosabatlarni tartibga soladi.

Yodda tuting!

Huquq – davlat tomonidan qonunlarda va boshqa me'yo-riy-huquqiy hujjatlarda belgilangan va davlatning majburlash kuchi bilan muhofaza qilinadigan, mamlakat barcha aholisi uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalari tizimi.

Huquqiy tartibot – jamiyatdagi munosabatlarning ma’lum bir holati bo’lib, unga mamlakatning Asosiy qonuni – Konstitutsiya va boshqa huquqiy me’yorlariga majburiy ravishda hamma rioya qilishi, shaxs huquq va erkinliklari ta’minlanishi natijasida erishiladi.

Konstitutsiyaviy huquq milliy huquq tizimida huquqning yetakchi tarmog’idir, chunki eng oliy yuridik kuchga ega bo’lgan Konstitutsiya uning asosiy manbai bo’lib xizmat qiladi.

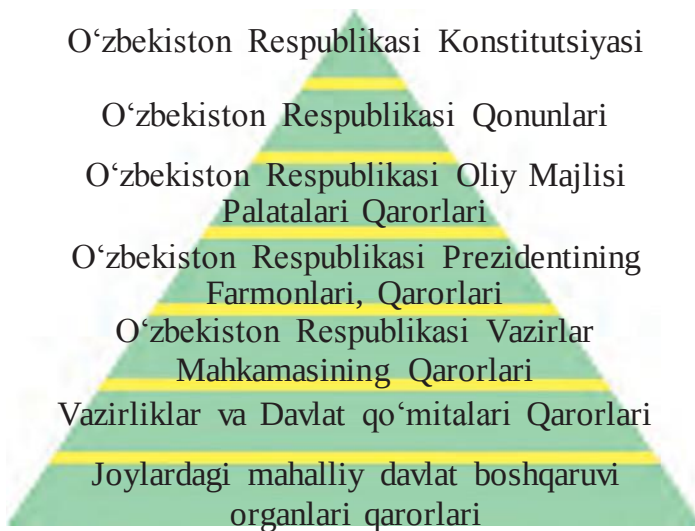

Yodda tuting!

Konstitutsiya butun huquqiy tizimning asosi bo’lib xizmat qiladi, negaki huquqning rivojlanishi Konstitutsiyadan boshlanadi, aynan uning o’zi boshqa barcha qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarga hayot baxsh etadi. Konstitutsiyaning oliy yuridik kuchi ham mana shunda namoyon bo’ladi. Qolgan barcha huquqiy hujjatlar Asosiy qonun – Konstitutsiyadan kelib chiqadi va unga muvofiq bo’lishi kerak.

Huquq tizimini piramida ko’rinishida tasavvur qilib ko’ring. Konstitutsiya ana shu piramida cho’qqisida turadi, desak, uning cho’qqisidan eng quyi qismigacha bo’lgan yonbag’irlarida boshqa barcha normativ hujjatlar – qonunlar, kodekslar, qarorlar, farmonlar, tarmoqqa oid normativlar va hokazolar joy olganligini yaqqol ko’rasiz.

Konstitutsiyaviy huquq normalari qolgan barcha yuridik normalar, huquqning har bir tarmog’i, har qaysi qonun va qonunosti hujjatining poydevori sanaladi. Shuning uchun ham konstitutsiyaviy huquq har bir mamlakat milliy huquq tizimida yetakchi mavqega ega.

Konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbai – Konstitutsiya. Ammo konstitutsiyaviy huquq faqat Konstitutsiyadan iborat bo'lmaydi. Boshqa qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlar ham huquqning ana shu tarmog'i manbalari hisoblanadi.

3. KONSTITUTSIYAGA O'ZGARTIRISH KIRITISH TARTIBI

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida uning barqarorligini ta'minlash, tez-tez o'zgartirishlar kiritilishiga monelik qilish bo'yicha himoya choralarini nazarda tutilgan. Ular Asosiy qonunning VI bo'limida bayon etilgan bo'lib, unda o'zgartirishlar kiritish tartibi va shartlari keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar, basharti faqat tegishincha Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchiligi tomonidan ovoz berilsa yoki O'zbekiston Respublikasi referendumida jaryonida kiritilishiga yo'l qo'yiladi. Qonunchilik organi tegishli taklif kiritilgandan keyin olti oy mobaynida Konstitutsiyaga o'zgartirishlar hamda tuzatishlar kiritish to'g'risida keng va har taraflama muhokamani hisobga olgan holda qonun qabul qilishi mumkin.

Agar Oliy Majlis Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish to'g'risidagi taklifni rad etsa, taklif bir yil o'tgandan keyingina qayta kiritilishi mumkin.

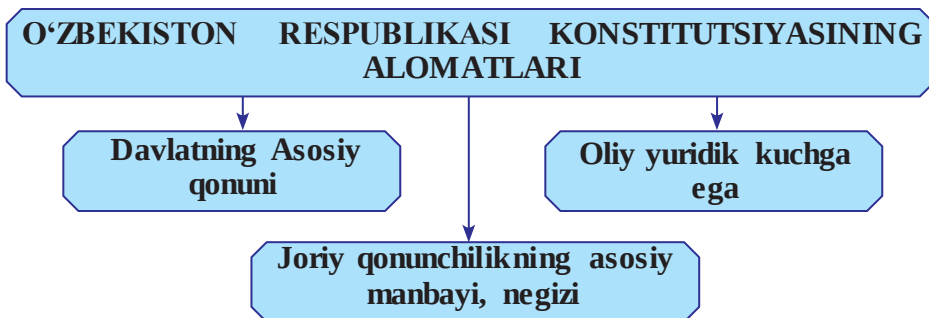
Barcha davlat organlari o'z aktlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiqligi uchun mas'uldir. Ular Konstitutsiyaga muvofiq ish yuritishlari shart.

3-topshiriq

O'ylang va javob bering:

1. Mahalliy hokimiyat organlarining buyruq va qarorlarida mamlakat Konstitutsiyasiga muvofiq bo'lmagan qoidalar bo'lishi mumkinmi?
2. Konstitutsiya huquqiy munosabatlarni aniq tartibga solib turishi uchun qaysi huquq tarmoqlariga yo'naltirilishini aytib bering.
3. Nima deb o'ylaysiz, «insonning huquqqa munosabati» deganda nima ko'zda tutiladi?

4-topshiriq

Quyidagi vaziyatlar bilan tanishing. Ularda qonunchilik asoslari yoki axloq normalari buzilganligini aniqlang.

1-vaziyat.

Piton (bo'g'ma ilon) bilan bog'liq ish

Sirkda hayvonlarni o'rgatuvchi er-xotin M. nafaqaga chiqishgach, o'z xususiy uylarini 9 qavatli uydagi kvartiraga almashtirishdi. Ularning kvartirasi birinchi qavatda joylashgani bois baland to'siq bilan o'ralgan hovlida hayvonlarni sevuvchilar klubini tashkil etishdi. U yerda bolalar hayvonlarni parvarish qilish va o'rgatish bilan bepul shug'ullanishardi. Er-xotin M. sirkdan tomosha ko'rsata olmaydigan bo'g'ma ilon, maymun va bir nechta kuchukni keltirishgandi.

Tez orada ushbu ko'p qavatli uyda istiqomat qiluvchilardan sudga shikoyat tushdi. Istiqomat qiluvchilarning shikoyatida er-xotin M. shug'ullanayotgan hayvonlar hovlida yig'ilgan bolalarni qo'rqitayotgani, atrofni ifloslantirayotgani, hayvonlarni o'rgatish chog'ida shovqin solib, aholiga xalaqit berishayotganligi haqida ma'lum qilingandi.

2-vaziyat.

Yo'l harakati hodisasi

Yengil avtomashina haydovchisi I. betob xotinini zudlik bilan shifoxonaga olib borish zaruriyatidan tezlikni oshirdi. Piyodalar o'tish joyida tormozni bosishga ulgurmay ko'chani kesib o'tayotgan U. va S. ni turtib yubordi. Bu yo'lovchilar jarohat olishmadi. Lekin S. qo'rqib hushidan ketgani uchun «Tez yordam» chaqirishga to'g'ri keldi. Bundan tashqari, jabrlanuvchilar yiqilganlarida kiyimlari iflos bo'lgandi. Haydovchi I. jabrlanuvchi S. birozdan so'ng hushiga kelganini va hech kim jarohatlanmaganini ko'rgach, mashinasida jo'nab ketdi.

Yakunlarni chiqaramiz

Konstitutsiyaviy
huquq:

- Konstitutsiya – davlatning Asosiy qonuni;
- huquq – davlatdagi umummajburiy normalar tizimi;
- konstitutsiyaviy huquq – huquqning oliy tarmog'i;
- konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbayi – Konstitutsiya;
- konstitutsiyaviy huquq normalari jamiyat va davlat tuzilishi asoslarini mustahkamlab qo'yadi.

O'zingizni sinang!

1. Insonga Konstitutsiya nima uchun kerak? Nega uni Asosiy qonun deb ataydilar?
2. Konstitutsiyaviy huquq nima? Konstitutsiyaviy huquqning Konstitutsiyadan farqi nimada?
3. Huquqning boshqa tarmoqlari bilan konstitutsiyaviy huquqning o'zaro bog'liqligi nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Huquq tizimida konstitutsiyaviy huquq qanday o'rin tutadi?
5. Konstitutsiyaviy huquq nima uchun huquqning yetakchi tarmog'i hisoblanadi?
6. Konstitutsiyaviy huquq normalarini qaysi manbalardan topish mumkin?

2-§. AMALIYOT DARSİ

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI MUNDARIJASI VA TAVSIFI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasi qanday kechgani va uning qabul qilinishini;
 - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining xususiyatlari nimalardan iborat ekanligini bilib olasiz.
1. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining qabul qilinishi.
 2. Muqaddima: maqsad va vazifalari.
 3. Konstitutsiyada e'lon qilingan umuminsoniy qadriyatlar.
 4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ustunligi.
 5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tuzilishi.

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING QABUL QILINISHI

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasi **1990-yil 20-iyun** dan boshlab olim, jamoat namoyandalari va davlat boshqaruv organlari mutaxassislari tomonidan puxta ishlab chiqildi. Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi uch oy davom etdi. Umumxalq muhokamasi jarayonida kelib tushgan 6 000 taklif asosida loyihaga 80 dan ortiq tuzatishlar kiritildi.

Keng umumxalq muhokamasi davomida bildirilgan ko'p takliflar inobatga olingan holda komissiya tomonidan tayyorlangan Konstitutsiya loyihasi Oliy Kengash muhokamasiga qo'yildi. **1992-yil 8-dekabrda** Oliy Kengashning **XI sessiyasida** bu loyiha ma'qullandi va O'zbekiston Respublikasining hozir amal qilayotgan Konstitutsiyasi qabul qilindi.

Mustaqil O'zbekistonning birinchi Konstitutsiyasi shu tarzda amalga kiritildi – **8-dekabr – O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilingan kun**, umumxalq bayrami deb e'lon qilindi.

2. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING ASOSIY MUNDARIJASI

Konstitutsiya – davlatning Asosiy qonuni bo‘lib, konstitutsiyaviy tuzum, davlat va jamiyat qurilishi asoslarini belgilab beradi; qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlari tashkillashtirilishini tartibga solib turadi; saylov tizimini belgilaydi; fuqarolarning huquq va erkinliklarini, davlat ramzlarini mustahkamlab qo‘yadi; Konstitutsiyaga o‘zgartirishlar kiritish tartibini belgilaydi.

Konstitutsiya xususiy mulk va bozor iqtisodiyotiga asoslangan yangi ijtimoiy-siyosiy tizim poydevorini qurib berdi. Xususiy mulk mulkchilikning boshqa shakllari qatorida davlat muhofazasi ostidadir.

Konstitutsiyada mafkuraviy xilma-xillik, ko‘ppartiyaviylik, ya‘ni biror muhim muammoni hal etish bo‘yicha fikrlar xilma-xilligi ko‘zda tutiladigan **siyosiy plyuralizm** mustahkamlab qo‘yilgan.

Konstitutsiya davlatni emas, balki insonni birinchi o‘ringa qo‘ydi. Inson, uning hayoti, erkinligi, sha‘ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyatlar deb e‘lon qilindi.

Konstitutsiya, shuningdek, fuqaro va davlatni o‘zaro huquqlar va burchlar bilan bog‘lovchi prinsipni ham mustahkamlab qo‘ydi.

3. MUQADDIMA: MAQSAD VA VAZIFALARI

Konstitutsiyaning kirish qismi **Muqaddima** (preambula; kirish)dir. Unda O‘zbekiston taraqqiyot yo‘lining maqsadlari, vazifalari va prinsiplari qisqacha shaklda sanab o‘tiladi.

Muqaddimaning muhimligi shundaki, Konstitutsiya matnida bayon etilgan barcha qoidalar unda e‘lon qilingan quyidagi asoslar va prinsiplarga mos kelishi kerak, jumladan:

- inson huquqlariga rioya qilish;
- davlatchilik negizi – suverenitet;
- mamlakatni milliy davlatchilik tarixiy tajribalariga tayanib rivojlantirish;
- demokratiya va ijtimoiy adolat ideallarini tan olish;
- xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan normalarini tan olish;
- insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etish;
- fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta‘minlash.

Yodda tuting!

Konstitutsiya Muqaddimasi – Asosiy qonun qabul qilinishiga sabab bo'lgan prinsiplar to'g'risida xalqning tantanali bayonotidir. Muqaddimada Konstitutsiya mamlakat xalqi nomidan e'lon qilinishi va uning orzu-armonlari, niyatlari va zimmasiga oladigan majburiyatlari aks ettiriladi.

3. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING USTUNLIGI

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasiga muvofiq, bizning davlatimizda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari ustunligi so'z-siz tan olinadi. Davlat va uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi oliy yuridik kuchga ega va u O'zbekiston Respublikasining butun hududida qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasi qonunlari va boshqa normativ-huquqiy aktlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida qabul qilinadi. Ular Konstitutsiyaning normalari va prinsiplariga zid bo'lishi mumkin emas. Bu shuni anglatadiki, davlatning barcha normativ hujjatlari Konstitutsiya normalariga muvofiqlashtirilgan holda qabul qilinishi shart.

Asosiy qonun belgilaydi

Ushbu Konstitutsiyaning birorta qoidasi O'zbekiston Respublikasining huquq va manfaatlariga, ushbu Konstitutsiyaning birinchi bo'limida nazarda tutilgan asosiy prinsip va normalarga zarar yetkazadigan tarzda talqin etilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 16-modda.

Konstitutsiyaning jiddiy va e'tiborli xususiyati o'zbek xalqi qadimiy madaniyati va milliy qadriyatlariga asoslanganligidir.

5. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING TUZILISHI

MUQADDIMA

I bo'lim. Asosiy prinsiplar.

- 1-bob. Davlat suvereniteti (1–6-moddalar);
- 2-bob. Xalq hokimiyatchiligi (7–14-moddalar);
- 3-bob. Konstitutsiya va Qonunning ustunligi (15–16-moddalar);
- 4-bob. Tashqi siyosat (17–18-moddalar);

II bo'lim. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari.

- 5-bob. Umumiy qoidalar (19–21-moddalar);
- 6-bob. Fuqarolik (22–24-moddalar);
- 7-bob. Shaxsiy huquq va erkinliklar (25–35-moddalar);
- 8-bob. Siyosiy huquqlar (36–40-moddalar);
- 9-bob. Iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlar (41–53-moddalar);
- 10-bob. Inson hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarining kafolatlari (54–58-moddalar);
- 11-bob. Fuqarolarning burchlari (59–64-moddalar);

III bo'lim. Jamiyat va shaxs.

- 12-bob. Jamiyatning iqtisodiy negizlari (65–68-moddalar);
- 13-bob. Fuqarolik jamiyati institutlari (69–75-moddalar);
- 14-bob. Oila, bolalar, yoshlar (76–80-moddalar);
- 15-bob. Ommaviy axborot vositalari (81–82-moddalar).

IV bo'lim. Ma'muriy hududiy va davlat tuzilishi.

16-bob. O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi (83–84-moddalar);

17-bob. Qoraqalpog'iston Respublikasi (85–90-moddalar).

**V bo'lim.
Davlat hokimiyatining tashkil etilishi.**

18-bob. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi (91-104-moddalar);

19-bob. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (105-113-moddalar);

20-bob. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (114-119-moddalar);

21-bob. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari (120-127-moddalar);

22-bob. Saylov tizimi (128-129-moddalar);

23-bob. Sud hokimiyati (130-140-moddalar);

24-bob. Advokatura (141-142-moddalar);

25-bob. Prokuratura (143-146-moddalar);

26-bob. Moliya, pul va bank tizimi (147-151-moddalar);

27-bob. Mudofaa va xavsizlik (152-153-moddalar);

**VI bo'lim.
Konstitutsiyaga
o'zgartirish kiritish
tartibi**

Konstitutsiyani o'zgartirish tartibi (154–155-moddalar).

Konstitutsiya mundarijasi:

→ 1992-yil 8-dekabr – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi;

→ Konstitutsiyada inson, uning hayoti va erkinliklari oliy qadriyat deb e‘lon qilingan;

→ davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va shaxs oldidagi mas‘uliyati nazarda tutilgan;

→ siyosiy plyuralizm;

→ inson manfaatlari davlat manfaatlariga nisbatan ustun;

→ Konstitutsiya – davlat va mamlakat aholisi o‘rtasidagi shartnoma;

→ Konstitutsiya – davlatning Asosiy qonuni;

→ **Muqaddima, 6 ta bo‘lim, 27 ta bob, 155 ta moddadan iborat.**

O‘zingizni sinang!

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida qanday umuminsoniy qadriyatlar mustahkamlangan?
2. Siyosiy plyuralizm nima?
3. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq mamlakatda qandaydir davlat mafkurasining joriy etilishi nima uchun taqiqlangan?

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o‘quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilm_Nuri***

3-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING ASOSIY PRINSIPLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- davlat suvereniteti nima ekanligini;
- davlat suvereniteti e’tirof etilishi qanchalik muhimligini;
- demokratiya mohiyatini;
- demokratik prinsiplar ahamiyatini bilib olasiz.

1. Davlat suvereniteti.

2. O‘zbekiston Respublikasi – mustaqil suveren davlat.

3. Demokratiya – xalq hokimiyatchiligi.

4. Konstitutsiyaviy tuzum prinsiplari.

1. DAVLAT SUVERENITETI

Suverenitet (fransuzcha «*souverainete*») – davlatning o‘z ichki ishlarida va tashqi munosabatlarida boshqa davlatlardan mustaqilligidir.

Topshiriq

Qanday fikrdasiz, hozirgi zamonda dunyodagi boshqa davlatlardan butunlay mustaqil davlat bo‘lishi mumkinmi? Boshqacha aytganda, biror davlat mutlaq davlat suverenitetiga ega bo‘lishi mumkinmi?

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat. Davlatning “O‘zbekiston Respublikasi” va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma’noni anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 1-modda.

Davlat suvereniteti hokimiyatni amalga oshirishda, bu borada yuzaga keluvchi muammolarni hal etishda nafaqat mamlakat ichkarisida, balki tashqarisida ham boshqa davlatlardan to‘la-to‘kis mustaqillikni anglatadi.

Suverenitet – mamlakat ichkarisida hokimiyatning to‘liq ustunligi hamda tashqi siyosatda mustaqilligi, uning hududida davlat qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarining to‘la-to‘kisligidir.

2. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI – MUSTAQIL SUVEREN DAVLAT

Davlatni belgilovchi jihatlaridan biri uning davlat suvereniteti hisoblanadi. Davlat suverenitetining quyidagi asosiy prinsiplari mavjud:

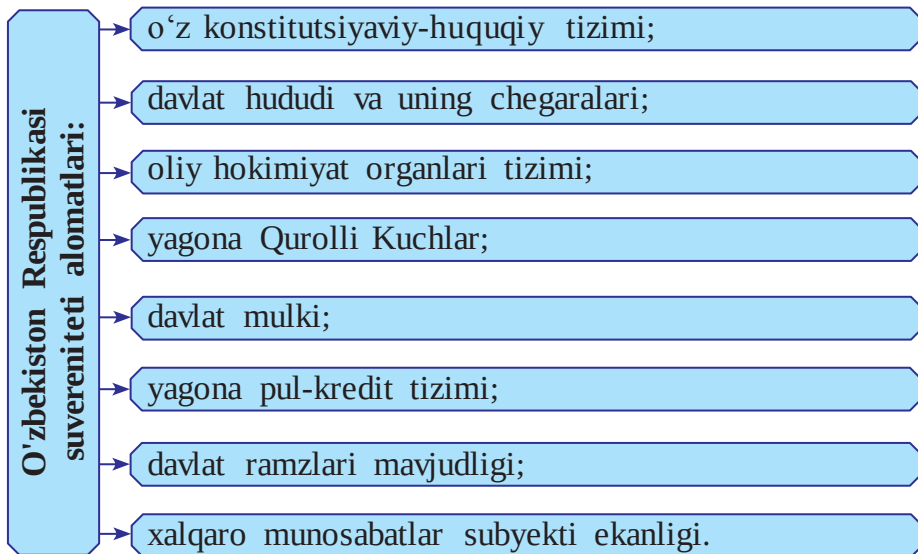
- davlat hududi hamda chegaralarining daxlsizligi va bo‘linmasligi;
- mustaqil ichki va tashqi siyosat;
- xalqaro huquqning asosiy prinsiplarini e‘tirof etish va hurmat qilish;
- davlat tili o‘zbek tili ekanligi;
- o‘z taraqqiyot yo‘lini, davlat ramzlarini tanlashdagi mustaqillik va hokazo.

1991-yil 31-avgustda O‘zbekiston SSR Oliy Kengashining navbatdan tashqari VII sessiyasida Respublikamiz mustaqil davlat deb e‘lon qilindi. Ushbu sessiyada **«O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida»**gi Qonun qabul qilindi. U O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilingan 1992-yil 8-dekabrga qadar Asosiy qonun rolini bajarib keldi.

1991-yil 29-dekabrda birinchi marta muqobillik asosida O'zbekiston Prezidenti saylovi bo'lib o'tdi.

1991-yil 18-noyabrda «O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i to'g'risida»gi Qonun, 1992-yil 2-iyulda «O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi to'g'risida»gi Qonun, 1992-yil 10-dekabrda «O'zbekiston Respublikasining Davlat gimni to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi o'zining milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati organlari tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi.

O'zbekistonning davlat chegarasi va hududi daxlsiz va bo'linmasdir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 3-modda.

Davlat mustaqilligiga erishilishi O'zbekistonga mustaqil taraqqiyot yo'liga qadam qo'yishiga, jahon hamjamiyatiga xalqaro munosabatlarining to'la huquqli subyekti sifatida kirishiga imkon berdi.

3. DEMOKRATIYA – XALQ HOKIMIYATCHILIGI

Xalq hokimiyatchiligi prinsipi mamlakatimizning Asosiy qonunida ifodalangan bo'lib, unda xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbayi ekanligi ta'kidlangan.

Asosiy qonun belgilaydi

Xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbayidir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 7-modda.

«Xalq hokimiyatchiligi» atamasi yunon tilidagi «**demokratiya**» (*demos* – xalq, *kratos* – hokimiyat) so'zining aynan tarjimasidir. Bu tushuncha ilk marotaba Qadimgi Yunonistonda vujudga kelib, butun jahonga keng tarqaldi.

Demokratiya – bu:

- saylab qo'yiladigan hokimiyat organlarida ishtirok etish;
- fuqarolarning davlatni boshqarishda ishtirok etishi;
- hammaning va har kimning qonun oldida tengligi;
- jamiyat va inson xavfsizligi;
- fuqarolar huquq va erkinliklarining to'la-to'kisligi;
- inson farovonligi va manfaatlari xususida davlat g'amxo'rligi;
- inson huquq va erkinliklari muhofazasining kafolatlangan mexanizmi mavjudligi.

O'z tarixi davomida insoniyat demokratiyaning ikki shaklini yaratgan:
– **bevosita, ya'ni to'g'ridan to'g'ri demokratiya.** Bunda xalq davlat ishlarini vakillarsiz o'zi hal qiladi (saylov, referendum, fuqarolar murojaati, qonunlar loyihalari muhokamasi va boshqalar orqali);

– **bilvosita, ya'ni vakillik demokratiyasi.** Unda xalq suveren huquqlaridan foydalanib, o'zlari saylab qo'ygan vakillari (deputatlar va senatorlar) orqali davlat ishlarini amalga oshiradi.

XALQ HOKIMIYATCHILIGI

Bevosita demokratiya

Bilvosita demokratiya

Davlat miqyosidagi muammolarni hal etishda xalqning bevosita ishtiroki **referendumda**, ya'ni mamlakat siyosiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan o'tkaziladigan umumxalq muhokamasida va bevosita ovoz berishda qatnashishi orqali namoyon bo'ladi.

Xalq nomidan faqat ular saylagan Prezident, Oliy Majlis deputatlari va senatorlar ish olib borishi mumkin.

Asosiy qonun belgilaydi

Jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo'yiladi. Referendum o'tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 9-modda.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA XALQ HOKIMIYATCHILIGI SHAKLLARI

Referendum

Saylov

Qonun loyihalari muhokamasi

Davlat organlariga shikoyat va arizalar bilan yakka tartibda va jamoa bo'lib murojaat qilish

Fuqarolarning davlat va jamiyat hayotida ishtirok etishi

Davlat qaror qabul qilishi uchun jamoatchilik fikrini bilishi zarur bo'lib qolganda Konstitutsiya, qonunlarning loyihalari umumxalq muhokamasiga qo'yilishi, ya'ni referendum o'tkazilishi mumkin. Umumxalq referendumi butun mamlakat miqyosida yoki mahalliy hududda o'tkazilishi mumkin. Masalan, 2002-yil 27-yanvarda O'zbekiston Respublikasida referendum o'tkazilib, unda navbatdagi chaqiruvda O'zbekiston Respublikasining ikki

palatali parlamentini saylash to'g'risidagi masala hal etildi. Referendumda ishtirok etgan fuqarolarning ko'pchiligi mazkur masalaga ijobiy javob berdilar. Shu tarzda O'zbekiston Respublikasida ikki palatali parlament vujudga kelgan.

4. KONSTITUTSIYAVIY TUZUM PRINSIPLARI

Demokratik davlatning eng muhim konstitutsiyaviy prinsiplaridan biri **hokimiyatning bo'linishi prinsipidir** (O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 11-modda).

Ushbu prinsipga muvofiq davlat hokimiyati qonunchilik, ijro etuvchi va sud hokimiyat organlariga bo'linadi.

Bu shuning uchun kerakki, bunda har qaysi hokimiyat tarmog'i hokimiyat vakolatlari doirasidan chetga chiqish va uni suiiste'mol qilish imkoniyatiga yo'l qo'ymagan holda boshqasini tiyib turishi zarurdir. Hokimiyatlardan birontasi boshqasining faoliyatiga aralashmasligi kerak. Bu prinsipning amaldagi ifodasi qandaydir bir guruh yoki alohida shaxs tomonidan hokimiyat egallab olinishiga yo'l qo'ymaslikka qaratilgandir. Faqat qonunga bo'ysunishlari shart bo'lgan sudlov organlari faoliyatiga aralashish alohida xavf-xatar tug'diradi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi – hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 11-modda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosiy prinsiplari:

- suverenitet – davlatning ichki va tashqi ishlarda mustaqilligi;
- xalq hokimiyatchiligi: referendum, saylov, yig'ilish va boshqalar;
- demokratiya: bevosita (to'g'ridan to'g'ri), bilvosita (vakillik);
- hokimiyatlar bo'linishi: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud;
- davlat ramzlari: bayroq – 1991-yil 18-noyabr, gerb – 1992-yil 2-iyul, madhiya – 1992-yil 10-dekabr.
- **1991-yil 29-dekabrda** O'zbekiston Prezidenti saylovi muqobillik asosida bo'lib o'tdi;
- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi **1992-yil 8-dekabrda** qabul qilingan.

O'zingizni sinang!

1. Davlat suvereniteti nima?
2. Davlat suvereniteti uning hokimiyati cheklanmaganligini anglatadimi?
3. Davlat suvereniteti inson huquqlari bilan qanday muvofiqlashtiriladi?
4. Demokratiyaning mohiyati nimada, u qaysi shakllarda amalga oshiriladi?
5. O'zbekiston xalqi nomidan kim ish ko'rishi mumkin?
6. Konstitutsiyaviy prinsiplar deganda nimani tushunmoq kerak?

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o'quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilmi_Nuri***

4-§. AMALIYOT DARSI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TASHQI SIYOSATI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- davlat tashqi siyosiy faoliyati nimaligini;
- O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishishi tashqi siyosiy aloqalarga qanday ta’sir o‘tkazganligini bilib olasiz.

- 1. Davlatning tashqi siyosiy faoliyati.**
- 2. O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy prinsiplari.**

1. DAVLATNING TASHQI SIYOSIY FAOLIYATI

Bugun huquqqa oid o‘ta muhim mavzulardan biri, mamlakatimiz tashqi siyosati haqida so‘z yuritamiz.

1-topshiriq

Darslik paragrafi materiallaridan foydalangan holda quyidagi topshiriqlarni bajaring:

- 1. Davlat tashqi siyosatiga oid misol keltiring.**
- 2. O‘zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarda to‘la huquqli subyekt ekanligini misollarda isbotlab bering.**
- 3. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda davlatimiz asosiy maqsadlari va vazifalarini aniq misollar bilan ko‘rsating.**

2-topshiriq

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning darslikda keltirgan mulohazalaridan birini tanlab, davlatimiz tashqi siyosatiga munosabatingizni bildirishga harakat qiling.

Quyidagi jumalarni davom ettirib, o‘z fikringizni bayon eting:

Menimcha, ...

Buni shunday isbotlay olaman, ya’ni ...

Bundan shunday xulosa chiqardim, ya’ni...

1. «Mamlakatimizning qat'iy pozitsiyasi ilgorigidek o'zgarmaydi, har qanday harbiy-siyosiy bloklarga qo'shilmaslik, O'zbekiston hududida boshqa davlatlar harbiy bazalari va obyektlarini joylashtirishga, shuningdek, mamlakatimizdan tashqarida harbiy xizmatchilarimiz bo'lib turishiga yo'l qo'ymaslik bo'lib qolmoqda».

2. «Yaqin qo'shnilarimiz bo'lmish Turkmaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston bilan munosabatlarda ochiqlik, xayrixohlik va pragmatik siyosat yuritishga sodiq bo'lib qolaveramiz».

3. «MDH mamlakatlari bilan munosabatlarni rivojlantirishga, Strategik hamkorlik to'g'risidagi shartnoma, Ittifoqchilik to'g'risidagi shartnoma va boshqa muhim bitimlar asosida Rossiya Federatsiyasi bilan do'stona aloqalarni har tomonlama mustahkamlashga alohida o'rin ajratiladi. Bu hujjatlar har ikki mamlakat manfaatlariga javob beradi hamda mintaqada barqarorlik va xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi».

4. «Vaziyatni izdan chiqarishni xohlovchi, adovat, dushmanlik, mojaro urug'ini sochuvchi, hatto qon to'kishni istovchi kuchlar mavjudligi sir emas. Notinch zamonda va notinch mintaqada yashab ke-
layotganimizni to'g'ridan to'g'ri va ochiqdan ochiq tan olishimiz ke-
rak».

5. «Vatanimiz ishonchli himoyasini, uning mudofaa layoqatini mustahkamlashni, davlat chegaralari daxlsizligini ta'minlovchi va kafoolatlovchi chora-tadbirlar majmuasini ro'yobga chiqarishni davom ettirish zarur. Ichki va tashqi kuchlarning mamlakatimiz suvereniteti va mustaqilligiga har qanday tajovuzi qattiqqo'llik bilan bartaraf etiladi».

Tashqi siyosat – o'z chegaralaridan tashqarida xalqaro hayotda ishtirok etgan holda davlatning boshqa davlatlar, xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlarini, davlatning xalqaro munosabatlardagi umumiy siyosatini amalga oshirishidan iborat faoliyati.

Yodda tuting!

Xalqaro huquq – xalqaro muloqot jarayonida davlatlararo va xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlarni tartibga solib turuvchi yuridik qoidalar majmuyi.

Boshqa davlatlar bilan o'zaro munosabatlardagi o'z huquq va burchlarini tashqaridan qandaydir tazyiqsiz amalga oshirishga qodir bo'lgan mustaqil davlatgina xalqaro munosabatlar subyektiga aylanishi mumkin. Xalqaro huquq subyeksi bir davlatning boshqa bir davlat ustidan hokimligini tan olmaydi. Bunday davlat o'zining ichki va tashqi siyosatini amalga oshirish borasida mustaqil bo'ladi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyektidir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 17-modda.

Butun insoniyat tarixida sayyoramizda 15 mingdan ortiq urushlar bo‘lib o‘tgan. Ularda 3,5 mlrd atrofida odam halok bo‘lgan. Shuning uchun ham kishilar hamma vaqt vujudga kelgan muammolarni tinchlik yo‘li bilan hal etish haqida bosh qotirganlar.

Ikkinchi jahon urushi (1939–1945-yillar) tugaganidan keyin tinchlikni va xavfsizlikni qo‘llab-quvvatlash va saqlash maqsadida 1945-yil 24-oktabrda San-Fransisko (AQSH) shahrida 51 ta mamlakat vakillari Tinchlik konstitutsiyasi deb hisoblashga haqli bo‘lgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Nizomini imzolagan edi.

Hozirgi vaqtda 193 ta davlat, shu jumladan, O‘zbekiston ham BMT a‘zosi. O‘zbekiston 1992-yil 2-martda BMTning to‘la huquqli a‘zosi bo‘lgan.

Barcha davlatlar – BMT ishtirokchilari o‘z faoliyatlarida quyidagi prinsiplarga rioya qilish majburiyatini oladilar:

- xalqaro norma va shartnomalarga amal qilish;
- kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan tartibga solish;
- kuch bilan xavf solish yoki uni qo‘llashdan tiyilish;
- ichki ishlarga va hamkorlik ishlariga aralashmaslik.

Mustaqillik e‘lon qilingan dastlabki kunlardan oq O‘zbekiston Respublikasi dunyo hamjamiyatiga kirish yo‘lini tanladi:

Jumladan, 1993-yil 26-fevralda mamlakatimiz YXHT (Yevropa xavfsizlik va hamkorlik bo‘yicha Xalqaro tashkilot)ga;

- 1993-yil 29-oktabrda – Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta‘lim, fan va madaniyatga ixtisoslashgan muassasasi – YUNESKOga;
- 1995-yil 22-dekabrda BMTning YUNISEF Xalqaro Favqulodda Bolalar fondiga;
- 2001-yil 15-iyunda SHHT (Shanxay hamkorlik tashkiloti)ga va boshqa tashkilotlarga qabul qilindi.

O‘zbekiston MDH mamlakatlari, Yevropa Ittifoqi, Xalqaro valuta jamg‘armasi, Butunjahon banki, Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB) va

Islom Hamkorlik Tashkiloti (IHT) va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlik olib bormoqda.

Hozirda dunyoning 146 dan ortiq mamlakati O'zbekistonni mustaqil davlat sifatida tan olgan. Shunday qilib, davlatimiz dunyo hamjamiyatida xalqaro huquq subyekti sifatida o'zining munosib o'rnini egalladi.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TASHQI SIYOSATINING ASOSIY PRINSIPLARI

Mamlakatning Asosiy qonunida mustahkamlab qo'yilgan tashqi siyosat prinsiplari (17-modda) jumlasiga quyidagilar kiradi:

- davlatlarning suveren tengligi prinsipi, ya'ni boshqa davlatlar suverenitetini hurmat qilish majburiyligi;
- kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik prinsipi;
- chegaralarning daxlsizligi prinsipi;
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipi;
- nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish prinsipi, shuningdek, davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzish, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish va ulardan ajralib chiqish prinsipi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O'zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 152-modda.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati:

- xalqaro munosabatlarning teng huquqli a'zosi;
- xalqaro huquq me'yorlari ustuvorligi e'tirof etilishi;
- **tashqi siyosat prinsiplari:**
 - suveren tenglik;
 - davlatning ichki ishlariga aralashmaslik;
 - kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik;
 - nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish;
 - chegaraning daxlsizligi;
 - ittifoqlar tuzish va ulardan ajralib chiqish;
- 1991-yil – MDH; 1992-yil – BMT; 1993 – YUNESKO; 1995 – YUNISEF; 2001-yil – SHHT.
- O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini 146 mamlakat tan oldi.

O'zingizni sinang!

1. Davlatning tashqi siyosiy faoliyati jamiyat hayotining qaysi sohasida va qanday maqsadlarda amalga oshiriladi?
2. Qanday davlat xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyekti hisoblanadi?
3. O'zbekiston Respublikasi qaysi xalqaro tashkilotlar ishida ishtirok etmoqda?

ORALIQ NAZORAT UCHUN SAVOLLAR

Qiyinalganda qavs ichida ko'rsatilgan darslik sahifalariga murojaat qiling.

1. Lotinchadan tarjima qilganda «konstitutsiya» quyidagi ma'noni anglatadi? (5-b.)
2. Konstitutsiya nimani belgilab beradi? (5-b.)
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosiy mundarijasini sanab bering. (6-b.)
4. Konstitutsiya konstitutsiyaviy huquqdan nimasi bilan farqlanadi?
5. Huquq nima? (7-b.)
6. Mamlakatda huquq-tartibot qay tariqa ta'minlanadi? (7-b.)
7. Huquqiy munosabatlarni mukammal tartibga solib turish uchun Konstitutsiya qaysi tarmoqlarga yo'naltiriladi? (8-b.)
8. Konstitutsiyaviy huquq nega huquqning yetakchi tarmog'i sanaladi? (8-b.)
9. Qaysi huquqiy normalar konstitutsiyaviy huquqning manbalari sirasiga kiradi? (9-b.)
10. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy alomatlarini sanab bering. (10-b.)
11. O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasi qachon qabul qilingan? (12-b.)
12. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasining asosiy maqsadini ayting. (13–14-b.)
13. Davlatning ichki va tashqi munosabatlarda boshqa davlatlardan mustaqilligi qanday ataladi? (18-b.)
14. Davlat suvereniteti alomatlarini sanab bering. (19-b.)
15. «O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'i to'g'risida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (20-b.)
16. «O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi to'g'risida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (20-b.)
17. «O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi to'g'risida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (20-b.)
18. Referendum nima? (22-b.)
19. O'zbekiston Respublikasi o'ta muhim konstitutsiyaviy prinsiplarini sanab bering. (23-b.)
20. O'zbekiston Respublikasining davlat hokimiyati tizimi qaysi prinsipga asoslangan? (23-b.)
21. O'zbekiston xalqi nomidan kim ish yuritishi mumkin? (22-bet.)
22. Xalqaro huquq subyekti bo'lish nimani anglatadi? (27-b.)
23. Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a'zo davlatlar o'z harakatlarida rioya qilish majburiyatini olgan prinsiplarni sanab bering. (28-bet.)
24. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati asosiy tamoyillarini sanab bering. (29-b.)
25. O'zbekiston Respublikasida Qurolli Kuchlar qanday maqsadlarda tuzilgan va mustahkamlanmoqda? (30-bet.)
26. O'zbekiston Respublikasi qaysi xalqaro tashkilotlar ishida ishtirok etmoqda? (28-b.)
27. O'zbekiston mustaqilligini hozirgi vaqtda qancha mamlakat e'tirof etgan? (29-b.)

II bo‘lim

INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIKLARI VA BURCHLARI

O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar.

**O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi,
19-modda.**

5-§. INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI VA ERKINLIKLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- inson va fuqarolar qanday huquq va erkinliklarga ega ekanligini;
- O‘zbekiston Respublikasida davlat va fuqarolar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar haqida bilib olasiz.

- 1. Inson va davlat: ular o‘zaro qay tarzda bog‘langan?**
- 2. Hokimiyat nima degani?**
- 3. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklari.**

1. INSON VA DAVLAT: ULAR O‘ZARO QAY TARZDA BOG‘LANGAN?

Tarixda inson o‘z huquqlari uchun kurashmagan davr bo‘lmagan. Kishilarning o‘z huquqlari uchun kurashi jarayonida insonning munosib hayot kechirishga huquqi yoqlangan ko‘plab g‘oyalar, nazariyalar hamda ta’limotlar yuzaga keldi va rivojlandi.

Uyg‘onish davri mutafakkirlari Sharqning mashhur huquqshunoslari-dan biri Imom Burhoniddin al-Marg‘inoniyning har bir insonning tabiiy huquqlariga, u ana shu davlatning fuqarosi ekanligi yoki aksinchaligidan qat’i nazar, rioya etilishini qonunlashtirish va ta’minlash zarurligi to‘g‘ri-

sidagi g'oyasini yoqladilar. Xuddi ana shu davrdan e'tiboran davlatga mutlaqo boshqacha – shaxs huquqlarini poymol qiluvchi institut (tashki-lot) tariqasida emas, balki uning inson va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishi nuqtayi nazaridan yondashilmoqda.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsip-larga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 13-modda.

Inson huquqlariga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining II bo'limi bag'ishlangan bo'lib, bu bo'lim «Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari» deb nomlanadi (19–64-moddalar).

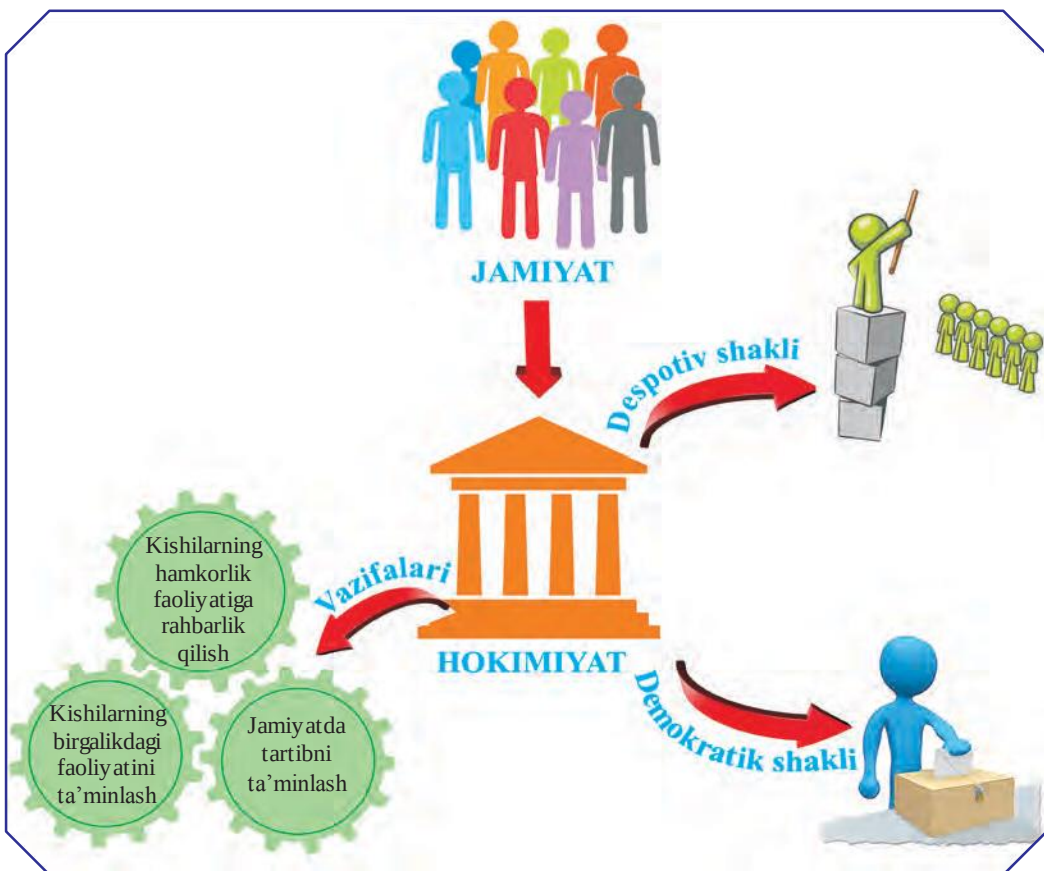
Shunday qilib, Konstitutsiyamizda insonning huquq va erkinliklarini e'tirof etish, ularga rioya qilish va ularni muhofaza qilish – davlatning majburiyati, degan qoida mustahkamlab qo'yilgan.

1. HOKIMIYAT NIMA?

Hokimiyat – bu odamlar, moddiy obyektlar, hududlarni boshqarish, buyruq berish imkoniyati. U avtoritet, so'z, xatti-harakat, shuningdek, majbur etish vositasida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasida xalq dav-lat hokimiyatining yagona manbayi ekanligi to'g'risidagi qoida mustah-kamlab qo'yilgan. O'zbekistonda davlat hokimiyati xalq manfaatlarini aso-sida va faqat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan vakil qi-lingan organlar hamda Konstitutsiya asosida qabul qilingan qonunchilik bilan amalga oshiriladi.

Konstitutsiyada ko'rsatilmagan tartibda hokimiyat organlari faoliyati-ni to'xtatish yoki bekor qilish, davlat hokimiyati vakolatini berish, yangi va hokimiyatning parallel tuzilmasini tuzish Konstitutsiyaga zid hisobla-nadi va qonun bo'yicha javobgarlikka tortiladi.

2. INSON VA FUQARONING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIKLARI VA BURCHLARI

Konstitutsiyaning II bo'limi to'liq inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlariga bag'ishlangan. O'z mazmuni bo'yicha har bir inson va fuqaro huquqlari bir-biriga mos keladi, lekin fuqarolikka ega bo'lgan shaxslarning huquqlari va fuqarolikka ega bo'lmagan shaxslar huquqlari bir-biridan ko'lami jihatidan farq qiladi. Fuqarolikka ega bo'lgan shaxslarning huquqlari ko'lami davlat organlariga saylash va saylanish, davlat muassasalarida mas'ul lavozimlarda ishlash huquqiga, ayni shu davlat armiyasida xizmat qilish burchiga ega bo'lmagan shaxslarnikiga qaraganda kattaroqdir.

Davlat fuqarolarning Asosiy qonunda ko'rsatilgan huquq va erkinliklarini kafolatlashi to'g'risidagi qoida Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yilgan.

INSON VA FUQARONING ASOSIY HUQUQ VA ERKINLIKLARI

Shaxsiy

Siyosiy

Iqtisodiy va ijtimoiy

Shaxsiy huquq va erkinliklar (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 25–35-moddalari):

yashash;

erkinlik, sudda himoya qilish va shaxsiy daxlsizlik;

sha'ni va obro'siga tajovuz qilinishidan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniş va turar joy daxlsizligi huquqi;

bir joydan ikkinchi joyga ko'chish va yashash joyini tanlab olish erkinligi;

fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi;

fuqaroning huquq va manfaatlariga daxldor bo'lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish;

vijdon va diniy e'tiqod erkinligi.

Siyosiy huquqlar (O'zbekiston Respublikasi Kons- titutsiyasining 36–40-moddalari):

jamoat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish huquqi;

O'zbekiston Respublikasining qonunchiligiga muvofiq mitinglar, tinch yig'ilishlar va namoyishlar shaklida o'z faolligini namoyish qilish huquqi;

davlat hokimiyatining vakillik organlariga saylash va saylanish huquqi;

kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va boshqa jamoatchilik birlashmalariga birlashish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqi;

davlat organlari, muassasalari yoki xalq vakilligiga arizalar, shikoyatlar va takliflar bilan murojaat qilish huquqi.

Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar

(O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasining 41–48-moddalari):

xususiy mulkdor bo'lish huquqi;

mehnat qilish sharoitiga ega bo'lish va ishsizlikdan himoyalanganlik huquqi, faoliyat va kasb tanlash erkinligi;

yoshiga ko'ra (pensiya), mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo'lganda ijtimoiy ta'minot olish huquqi;

qonun bilan taqiqlanmagan iqtisodiy faoliyat huquqi;

to'lanadigan dam olish huquqi;

malakali tibbiy yordamdan foydalanish huquqi.

Madaniy huquqlar

(O'zbekiston

Respublikasi

Konstitutsiyasining 50–53-moddalari):

ta'lim olish huquqi, bepul umumiy ta'lim olish kafolatlanganligi;

ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi huquqi;

madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi.

Fuqarolarning barcha huquq va erkinliklari **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19–58-moddalarida mustahkamlab qo'yilgan va ular** shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy, madaniy huquqlarga bo'linadi.

1-topshiriq

Sizningcha, o‘zimizni erkin va mustaqil inson deb his etishimiz uchun biz qanday huquq va erkinliklarga ega bo‘lishimiz kerak?

Har qanday davlat aholisi nafaqat ana shu davlat fuqarolaridan, qolaversa, u yoki bu sabablarga ko‘ra unda vaqtincha yashab turgan yoki doimiy yashayotgan kishilardan ham iborat bo‘ladi. Xorijiy fuqarolar yoki o‘zining xorijiy davlatga mansub ekanligini isbotlay olmagan fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar (**apatridlar**) ana shular jumlasiga kiritiladi. Garchi bu shaxslar fuqarolikka ega bo‘lmasa-da, ular ham xalqaro va milliy hujjatlarda mustahkamlab qo‘yilgan barcha huquqlardan foydalanadilar.

O‘zbekistonning Asosiy qonuni barcha fuqarolarning bir xildagi huquqlari va erkinliklarini, qonun oldida ularning tengligini mustahkamlab qo‘ygan. Bu huquqlar Konstitutsiyada daxlsiz, ya‘ni hech kim mahrum etishga haqli bo‘lmagan huquqlar sifatida ta‘riflangan.

2-topshiriq

Bir kishining huquqlari boshqa bir kishining huquqlari boshlanadigan nuqtada cheklanadi, degan ta’kidga qo‘shilasizmi? O‘z fikringizni asoslash borasida daliliy misollar keltiring.

3-topshiriq

Pantomima (so‘zsiz xatti-harakat) orqali inson huquqlarining buzilishini tasvirlab bering va bunda aynan qanday huquqlar buzilganini sinfdagilar aytib berishini so‘rang.

Yodda tuting!

Erkinlik (huquqda) – davlat tomonidan e’tirof etilgan, Konstitutsiya yoki boshqa qonunchilik hujjatlarida mustahkamlab qo‘yilgan shaxsning har qanday ijtimoiy huquqi, insonning muayyan xulq-atvordagi imkoniyatlari (masalan, so‘z erkinligi, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik, fikr, so‘z va e’tiqod erkinligi, vijdon erkinligi va boshqalar).

Gender tengligi – taraqqiy etgan mamlakatlarning inson – erkak yoki ayol bir xildagi ijtimoiy huquqlar va imkoniyatlarga ega ekanligini e’tirof etuvchi konvensiya.

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga nisbatan o‘zaro huquq va majburiyatlar bilan bog‘liqdir.

Insonning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo‘yishga hech kim haqli emas.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 20-modda.

Inson va
fuqaroning asosiy
huquqlari va
erkinliklari:

- davlatning vazifasi – har bir insonning huquq va erkinliklarini ta’minlash;
- inson huquqlari to‘g‘risida xalqaro hujjatlar;
- gender tengligi;
- asosiy huquqlar: shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy.

O‘zingizni sinang!

1. Nima uchun barcha zamonlarda inson ko‘ngildagidek huquq va erkinliklarni qo‘lga kiritishga intilib kelgan?
2. Inson huquqlariga doir barcha eng muhim xalqaro va milliy hujjatlarda inson nima uchun eng oliy qadriyat deb e’tirof etiladi?
3. Inson jamiyatda yashab turib, biron-bir tarzda cheklanmagan erkinlikdan foydalana oladimi?
4. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini sanab bering.

6–7-§§. AMALIYOT DARSI INSON VA FUQAROLARNING SHAXSIY HUQUQLARI VA ERKINLIKLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

– O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asosan inson va fuqarolar qanday shaxsiy huquq va erkinliklarga ega ekanligini bilib olasiz.

1. **Yashash huquqi.**
2. **Sudda himoyalaniş va shaxsiy daxlsizlik huquqi.**
3. **Sha’ni, obro’si va shaxsiy hayotiga tajovuzdan himoyalaniş huquqi.**
4. **Turar joy daxlsizligi huquqi.**
5. **Bir joydan ikkinchi joyga ko’chish va yashash joyini erkin tanlash huquqi.**
6. **Fikr, so’z va e’tiqod erkinligi.**
7. **Vijdon va diniy e’tiqod erkinligi huquqi.**

Inson huquqlari – davlat qonunlarida mustahkamlab qo’yilgan huquqlar bo‘lib, mamlakatda har bir fuqaro huquq va erkinliklarini ta’minlaydi.

Mana shuning uchun qonun bilan belgilangan bir holatda huquqlar deb, boshqa holatda esa erkinliklar deb yuritiladi. Bunda shuni yodda tutish kerakki, xatti-harakatlarni tanlashda keng erkinlikni taqdim etish orqali huquq ulardan foydalanishning aniq chegarasini ham belgilab beradi.

1-topshiriq

O‘zingizni mamlakatning Asosiy qonuni loyahasini ishlab chiqish bo‘yicha ishchi guruh tarkibiga kiritilgan deb tasavvur qiling.

Qaysi shaxsiy huquq va erkinliklarni ana shu loyihaga kiritgan bo‘lar edingiz?

Ro‘yxatni tuzing va ularning eng muhimlarini belgilang.

Yodingizda bo‘lsin, sizning mamlakatingiz demokratik davlat bo‘lishi uchun intilishingiz kerak.

1. YASHASH HUQUQI

Mamlakatda demokratiyaning mavjudligini aniqlaydigan insonning eng muhim shaxsiy huquqi – bu yashash huquqidir.

Asosiy qonun belgilaydi

Yashash huquqi har bir insonning ajralmas huquqidir va u qonun bilan muhofaza qilinadi. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir.

O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosi taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 25-modda.

Davlat va jamiyatning asosiy burchi – ana shu huquqni qo'l ostida-gi barcha vositalar bilan kafolatlashdir. Bu huquqni ro'yobga chiqarish davlat va jamiyat demokratik rivojlanishining muhim sharti – sog'lom yashash huquqi, normal hayot sharoiti va hokazolar bilan chambarchas bog'liq. Davlat uni quyidagi majburiyatlarni bajarishda kafolatlaydi:

Davlatning yashash
huquqini ta'minlash-
ga kafollari:

xalqaro mojarolarni hal qilish vositasi sifatida urush-
dan va unda qatnashishdan voz kechish;

atrof-muhitni muhofaza qilish;

qurol-yarog'ga ega bo'lish va uni qo'llashning alohida
tartibini belgilash;

ochiq va malakali tibbiy yordam olish imkonini
yaratish.

Normativ hujjat!

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **«O‘zbekiston Respublikasida o‘lim jazosini bekor qilish to‘g‘risida»**gi 2005-yil 1-avgustdagi Farmoniga muvofiq va insonning jahon hamjamiyati tomonidan tan olingan yashash huquqi prinsiplari, normalari hamda O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qoidalaridan kelib chiqqan holda, shuningdek, jinoiy javobgarlikni liberallashtirish bo‘yi-cha aniq chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadida: *«2008-yil 1-yanvardan O‘zbekiston Respublikasida jinoiy jazo sifatida o‘lim jazosi bekor qilinsin va uning o‘rniga umrbod qamoq yoki uzoq muddatga ozodlikdan mahrum etish jazosi kiritilsin»*, – deb belgilab qo‘yilgan.

2. SUDDA HIMOYALANISH VA SHAXSIY DAXLSIZLIK HUQUQI

Bu insonning har bir vaziyatda o‘z ixtiyoriga ko‘ra ish tutish huquqlaridir. Bunda davlat organlari va jismoniy shaxslar tomonidan uning huquqlarini qonunga xilof ravishda cheklashga yo‘l qo‘yilmaydi.

Masalan, faqat sudyaning sanksiyasi (ruxsatnomasi) qamoqqa olish va hibsda saqlash uchun asos bo‘lishi mumkin.

Asosiy qonun belgilaydi

Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxs uning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda oshkora sud muhokamasi yo‘li bilan isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanadi. Ayblanuvchiga o‘zini himoya qilish uchun barcha imkoniyatlar ta’minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 28-modda.

3. SHA’NI, OBRO’SIGA TAJOVUZDAN VA SHAXSIY HAYOTIGA ARALASHISHDAN HIMOYALANISH HUQUQI

«Shaxsiy hayot» deyilganda istisno tariqasida ayni shu kishiga taalluqli hamda qonunga xilof ravishda oshkor etilgan taqdirda insonga ma’naviy ziyon yetkazilishi mumkin bo‘lgan yozishmalar, telefon orqali

so‘zlashuvlar, telegraf vositasidagi va boshqa turli xil bildirishlar, tibbiyot tavsifidagi ma’lumotlar va boshqa ma’lumotlar tushuniladi.

Shaxs qadr-qimmatini huquqi davlat inson uchun uning qadr-qimmatini va or-nomusini kamsitmaydigan sharoitlar yaratib berishini taqozo etadi. Hech kim qiynoqlarga solinishi, zo‘ravonlikka, shafqatsiz yoki qadr-qimmatni tahqirlovchi muomalaga duchor etilmasligi shart.

4. TURAR JOY DAXLSIZLIGI HUQUQI

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida (31-modda) ko‘zda tutilganidek, davlat organlari ushbu huquqlarga aralashishi mumkin emas. Ammo davlat, jamiyat xavfsizligi, jamoatchilik tartibi, aholi sog‘ligini saqlash yoki boshqa shaxslarning huquqlari hamda erkinliklari nuqtayi nazaridan qonunda belgilangan holatlar bundan mustasnodir.

Fuqaro tomonidan qonuniy asosda doimiy yoki vaqtinchalik yashash joyi tariqasida egallab turilgan har qanday bino turar joy jumla-

Asosiy qonun belgilaydi

Har kim yozishmalari, telefon orqali so‘zlashuvlari, pochta, elektron va boshqa xabarlarini saqlanishi huquqiga ega. Ushbu huquqning cheklanishiga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo‘l qo‘yiladi. Har kim uy-joy daxlsizligi huquqiga ega.

Hech kim uy-joyga unda yashovchi shaxslarning xohishiga qarshi kirishi mumkin emas. Uy-joyga kirishga, shuningdek unda olib qo‘yishni va ko‘zdan kechirishni o‘tkazishga faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda yo‘l qo‘yiladi. Uy-joyda tintuv o‘tkazishga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo‘l qo‘yiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 31-modda

Fuqaro M.ning kvartirasiga tepa qavatdagi qo‘shnisi suv toshirib yuborgani sababli suv oqib tushdi. Ko‘p suv toshmagan uchun u aynan turar joy daxlsizligi asosida ta‘mirlovchi ustani xonadonga kiritmadi.

Bu holatda kim haq?

3-topshiriq

Rasmarga qarab, bunday holatda insonning qanday huquqlari buzilganligini aniqlang. Har bir rasm ostiga nimalar yozish kerakligini taklif qiling.

5. BIR JOYDAN IKKINCHI JOYGA KO‘CHISH VA YASHASH JOYINI ERKIN TANLASH HUQUQI

Bir joydan ikkinchi joyga ko‘chish va yashash joyini erkin tanlash huquqi O‘zbekiston hududida qonuniy tarzda bo‘lib turgan har bir odamga taalluqlidir.

Asosiy qonun belgilaydi

Qonuniy asoslarda O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lib turgan har kim mamlakat bo‘ylab erkin harakatlanish, turar va yashash joyini tanlash huquqiga ega, bundan qonunda belgilangan cheklovlar mustasno.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 32-modda.

6. FIKRLASH, SO‘Z VA E‘TIQOD ERKINLIGI HUQUQI

Inson fikri va e‘tiqodi uning xatti-harakatlari asosidir.

Konstitutsiya fikr yuritish va so‘z erkinligini ta‘minlashni kafolatlash bilan birgalikda, mavjud konstitutsiyaviy tuzumga qarshi yo‘naltirilgan har qanday axborot yoki davlat siri bo‘lgan ma‘lumotlarni tarqatishni man etadi.

Yodda tuting!

So‘z erkinligi – nafaqat o‘z g‘oyalari va fikr-mulohazalarini og‘zaki, balki matbuotda, tasviriyy san‘at asarlari, badiiy adabiyotda va boshqalarda ham bayon etish imkoniyatidir.

Asosiy qonun belgilaydi

Har kim fikrlash, soʻz va eʼtiqod erkinligi huquqiga ega.

Har kim istalgan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega.

Davlat Internet jahon axborot tarmogʻidan foydalanishni taʼminlash uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Axborotni izlash, olish va tarqatishga boʻlgan huquqni cheklashga faqat qonunga muvofiq hamda faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sogʻligʻini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini taʼminlash, shuningdek davlat sirlari yoki qonun bilan qoʻriqlanadigan boshqa sir oshkor etilishining oldini olish maqsadida zarur boʻlgan doirada yoʻl qoʻyiladi.

Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 33-modda.

7. VIJDON VA DINIY EʼTIQOD ERKINLIGI HUQUQI

Oʻzbekistonda oʻz tasdigʻini topgan vijdon erkinligini hurmat qilish xalqimizning teran maʼnaviy anʼanalariga javob beradi. Dinning davlatlashtirilishi har kimning dinga eʼtiqod qilishi shaxsiy ishi ekanligiga davlatning aralashuvini anglatgan boʻlar edi. Davlat va diniy tashkilot orasidagi munosabatlar Oʻzbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar toʻgʻrisida»gi Qonuni asosida boshqarib boriladi. Konstitutsiya dindorlarga ham, dunyoviy turmush tarzini kechiruvchi kishilarga ham davlat taʼlim tizimining dunyoviy xarakterda boʻlishini kafolatlaydi.

Asosiy qonun belgilaydi

Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har kim xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 35-modda.

Yodda tuting!

Dunyoviy davlat – rasmiy davlat dini mavjud bo'lmagan va birorta diniy ta'limot majburiy sanalmaydigan davlat.

INSON VA FUQARONING SHAXSIY HUQUQ HAMDA ERKINLIKLARI

Yashash huquqi

Sudda himoyalaniish va shaxsiy daxlsizlik huquqi

Sha'ni, obro'si va shaxsiy hayotiga tajovuzdan himoyalaniish
huquqi

Turar joy daxlsizligi huquqi

Bir joydan ikkinchi joyga ko'chish va yashash joyini erkin
tanlash huquqi

Fikr, so'z va e'tiqod erkinligi

Vijdon va diniy e'tiqod erkinligi huquqi

4-topshiriq

Sizningcha, qaysi hollarda insonning shaxsiy huquqlari buzilgan? Yuzaga kelgan muammo yechimini taklif qiling.

1-vaziyat.

O'smirlar guruhi o'g'irlik sodir etdi. Bu voqea sudgacha maktab Pedagogik kengashi majlisida muhokama qilinib, unda o'sha o'smirlarni jinoyatchilar deb atashdi. Shu bilan birga, majlis qatnashchilari ularni sud qat'iy jazolaydi degan umid bildirishdi...

Bunda har ikkala tomonda qanday qonunbuzarlik namoyon bo'ldi?

2-vaziyat.

O'smirlar guruhi tibbiyot institutining tajriba xonasidan kuchuk o'g'irlashdi. Voqeani tekshirish davomida shu narsa aniqlandiki, tajriba o'tkazilgandan so'ng kuchuklar boqilmasligi va parvarishlanmasligidan zorlanib akillashlariga bolalar achinishgan.

Axloq va qonun nuqtayi nazaridan o'smirlar xatti-harakatini qanday baholaysiz?

3-vaziyat.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha Komissiya yig'ilishida o'g'irlik masalasi yuzasidan muhokama borardi. Shu payt inspektor kabinetiga jabrlanuvchi shaxt bilan kirib keldi-da, o'g'irlik sodir etgan o'spiringa ko'zi tushgach, unga qarata haqorat yog'dira boshladi. Ammo inspektor uni to'xtatdi va haqorat qilgani uchun javobgarlikka tortishi mumkinligi to'g'risida ogohlantirdi.

Sizningcha, inspektor, garchi o'spirinning aybi aniq bo'lsa-da, nega uning sha'niga haqorat yog'dirilishini to'xtatdi?

4-vaziyat.

O'tgan darsda to'qqizinchi sinf o'quvchilari sport zalida jismoniy tarbiya darsida bo'lganlarida, yettinchi sinf o'quvchilari ularning xonasida o'tkazilgan darsda o'tirishgan edi. Shu dars paytida o'zlarining pullari yo'qolganini bahona qilib, to'qqizinchi sinf o'quvchilari yettinchi sinf o'quvchilarini tintib chiqishdi.

To'qqizinchi sinf o'quvchilarining xatti-harakatlari qonuniymi? Ushbu xatti-harakatlarga baho bering.

5-topshiriq

Quyidagi vaziyatlar bilan tanishing. Qaysi hollarda insonning qanday shaxsiy huquqlariga putur yetkazilgan?

- Siz konverti ochib ko‘rilgan maktub oldingiz;
- muassasadan chiqayotganda militsiya xodimi sizdan sumka ichida-gilarni ko‘rsatishni talab qildi;
- vaksinalash (emlash) paytida bolaga gepatit virusini yuqtirishdi;
- o‘quvchi qizning pul turgan hamyoni yo‘qoldi va yonidagi partado-shiga: «Sen o‘g‘irlagansan, sen o‘g‘risan», – deb aytdi;
- konduktor chipta olishni rad etgani uchun yo‘lovchini haqorat qildi.

Shaxsiy huquq va erkinliklar:

- qonun – shaxsni himoya qilish uchun;
- yashash huquqi;
- erkinlik va shaxsiy daxlsizlik;
- shaxsiy va oilaviy hayotga aralashmaslik;
- turar joy daxlsizligi;
- qadr-qimmat va obro‘ni himoya qilish;
- vijdon va diniy e‘tiqod erkinligi;
- dunyoviy davlat.

O‘zingizni sinang!

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida inson va fuqarolarning qanday huquq va erkinliklari belgilangan?
2. Yashash huquqini ro‘yobga chiqarish davlat uchun nimani anglatadi?
3. Insonning turar joy daxlsizligi huquqi nimani anglatadi?
4. Shaxsiy hayot nima, u qanday muhofaza qilinishi kerak?
5. Vijdon va diniy e‘tiqod erkinligi nima?

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o‘quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilm_Nuri***

8-§. AMALIYOT DARSİ

INSON VA FUQAROLARNING IQTISODIY VA IJTIMOİY HUQUQLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- kishilar hayotida iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarning ahamiyati, ularni ta'minlashda davlatning roli to'g'risida;
- jamiyatni taraqqiy ettirishda mehnat va ta'limning muhimligi haqida bilib olasiz.

1. Inson huquqlaridan qaysi biri eng muhimi?
2. Mulkdor bo'lish huquqi, mehnat erkinligi va faoliyat turini erkin tanlash huquqi, ishsizlikdan himoyalash huquqi.
3. Ijtimoiy ta'minot olish huquqi.
4. Malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi.
5. Ta'lim olish huquqi.
6. Texnik ijod erkinligi huquqi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi.

Inson va fuqaroning asosiy huquq va erkinliklarining alohida guruhini **iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar** tashkil etadi. Ularga quyidagilar kiradi:

1. INSON HUQUQLARIDAN ENG MUHIMI QAYSI BIRI HISOBLANADI?

Tasavvur qiling, Siz – Konstitutsiyaga kiritilishi lozim bo'lgan inson huquqlari to'g'risidagi bahs-munozara ishtirokchisiz. Ushbu munozara ishtirokchilarining fikr-mulohazalarini baholang va xulosa chiqaring: qaysi huquqlar eng muhimlari?

1-topshiriq

Birinchi (qatnashchi): Men Konstitutsiyaga faqat shaxsiy va siyosiy huquqlar kiritilishi lozim deb hisoblayman. Bular – yashash huquqi, so'z, fikr, axborot erkinligi, vijdon, bir joydan ikkinchi joyga ko'chish erkinligidir. Biz hozircha mehnat qilish, bilim olish huquqi, hamma uchun turar joy kabi ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarni ta'minlashga qodir emasmiz. Agar biz bu huquqlarni qonun bilan mustahkamlab qo'yishga uringudek bo'lsak, unda hukumat fuqaroviy va siyosiy huquqlarga kerakli darajada e'tibor berolmaydi.

Ikkinchi: Men bu ta'kidni ma'qullamayman. Eng avvalo, iqtisodiy huquqlar ta'minlanishi lozim, deb hisoblayman. Kishilarning, basharti, ularning yeydigan hech vaqosi bo'lmasa, odamlarning ishi va turar joyi bo'lmasa, qanaqa siyosiy erkinliklar xususida so'z borishi mumkin?

Uchinchi: Bularning hammasi to'g'ri, ammo siz davlat hammani ish bilan ta'minlay oladi, deb hisoblaysizmi? Menimcha, buning imkoni yo'q.

To'rtinchi: Fikrimcha, iqtisodiy huquqlarni kafolatlash mushkuldir. Ammo hukumat kam ta'minlanganlarga (pensionerlar, mehnat layoqatini yo'qotganlar va hokazolarga) imtiyozlar berishga majburdir.

Beshinchi: Men har bir odam o'zi va o'z yaqinlari hayot kechirishi uchun zarur ehtiyojni davlatning yordamisiz ishlab topishi kerak, deb hisoblayman. Davlat esa bor kuch-g'ayratini atrof-muhit muhofazasiga qaratishi lozim.

Beshta guruhga bo'lining. Ushbu muhokamada qanchalik ko'p har xil qarashlar va nuqtayi nazarlar bayon etildi? Qaysi fikr-mulohazalar, argumentlar Sizga ancha ishonarli tuyuldi? Nega? Ushbu muammoni hal etish yo'li borasida o'z fikringizni bildiring.

Bahs yuritish barcha huquqlar inson uchun nechog'liq muhim ekanligini, ular bir-biri bilan uzviy bog'liqligini, biri boshqasini qay yo'sinda to'ldirishini ko'rsatadi.

Haqiqatan ham, siyosiy huquqlarni ijtimoiy va iqtisodiy huquqlardan qanday ajratib olish mumkin? O‘z navbatida, ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar sog‘lom muhitda yashash huquqisiz ma’no kasb etmaydi. Bu narsa butunlay tushunarli, negaki, ijtimoiy himoya qilinmagan inson o‘zining siyosiy, iqtisodiy va boshqa huquqlarini ro‘yobga chiqarishi ehtimoldan yiroqdir.

Shunday qilib, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarning bog‘liqligi shundan iboratki, ijtimoiy farovonlik huquqi moddiy jihatga (nafaqa, pensiya) ega, insonning iqtisodiy huquqi esa bevosita yoki bilvosita, ayni paytda yoki vaqti kelganda, albatta, jamiyat hayotining ijtimoiy tomoniga ta’sir (ijobiy yoki salbiy) ko‘rsatadi.

2-topshiriq

Guruhlarda qoling. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo‘yilgan fuqarolarning huquqlarini sanab o‘ting. Inson hayoti va uning huquqlari himoyasini yetarli darajada ta’minlash uchun ularning zarurligini konkret misollarda asoslab bering.

2. Mulkdor bo‘lish, mehnat qilish, mehnat faoliyatini erkin tanlash va ishsizlikdan himoyalanish huquqlari

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasida har bir odam mulkdor bo‘lish huquqiga ega ekanligi haqida so‘z yuritiladi. Bu narsa, basharti, inson mol-mulkka egalik qilsa, undan hech kim bu mol-mulkni tortib olishi mumkin emasligini anglatadi va bu insonga o‘ziga ishonch hamda mustaqillik hissini baxsh etadi. Mulkdorda o‘z mulkini qandaydir bir ishga sarflab ko‘paytirish, ya’ni o‘ziga tanish faoliyat sohasida serg‘ayratlik namoyish etish imkoniyati bo‘ladi.

Konstitutsiya bilan kafolatlangan mehnat qilish huquqi, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va ishsizlikdan himoyalanish huquqi davlatimiz zimmasiga ishsizlik darajasi iloji boricha past bo‘lishi, ishsiz qolgan inson esa nafaqa olishi va shu davrda o‘ziga ish qidirib topishi uchun barcha vositalarni ishga solish majburiyatlarini yuklaydi. Konstitutsiyada majburiy mehnat, ya’ni xizmat burchi doirasiga kirmaydigan ishlarni bajarishga majburlash taqiqlanishi alohida qayd etilgan.

Asosiy qonun belgilaydi

Har kim munosib mehnat qilish, kasb va faoliyat turini erkin tanlash, xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan qulay mehnat sharoitlarida ishlash, mehnati uchun hech qanday kamsitishlarsiz hamda mehnatga haq to'lashning belgilangan eng kam miqdoridan kam bo'lmagan tarzda adolatli haq olish, shuningdek ishsizlikdan qonunda belgilangan tartibda himoyalaniish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 42-modda.

Normativ hujjat!

Sizga ma'lummi, ya'ni...

Ishga kirayotgan odamdan, avvalo, yoshi haqida so'raladi, chunki O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga muvofiq korxona ma'muriyati voyaga yetmaganlarni faqat 16 yoshdan boshlab ishga qabul qilishga haqlidir. Mehnatga tayyorlash maqsadida (O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi, 188-modda) o'quvchilar 15 yoshdan boshlab, o'qishdan bo'sh vaqtda ishga qabul qilinishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar faqat ota-onalarining yozma roziligi bilan ishga joylashishlari mumkin, chunki ota-onalar mehnat sharoitini bilishlari va bu haqda kelishishlari shart. Shuningdek, o'smir salomatligi to'g'risidagi tibbiyot ma'lumotnomasi ham majburiydir.

Voyaga yetmaganlar uchun shunday taqiqlangan kasblar ham mavjudki, ular sog'liq uchun zararli bo'lgan mehnat sharoitiga ega. Masalan, gazpayvandchi, shaxtyor, temirchi singari kasblar.

O'quvchilar salomatligiga ziyon yetkazmaydigan, ta'lim jarayonini buzmaydigan yengil ishlarga jalb etilishi mumkin. Shuningdek, voyaga yetmaganlarni tungi, qo'shimcha ishlarga va dam olish kunlaridagi ishlarga jalb etish ham taqiqlanadi.

3. Ijtimoiy ta'minot olish huquqi

O'zbekistonda munosib turmush darajasini saqlab turish uchun ko'p bolali va kam ta'minlangan oilalarga, yolg'iz onalarga va boshqa yolg'iz kishilarga, shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarga turli ko'rinish-

dagi ijtimoiy yordam ko'rsatilmoqda, nafaqalar va qarilik pensiyalarining miqdori muntazam oshirib borilmoqda.

Asosiy qonun belgilaydi

Har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega.

Pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordam boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo'yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 46-modda.

4. Malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi

Malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi har bir odamga havola etilgan. Mamlakatda ko'plab aholi bepul davolanadigan davlat tibbiyot muassasalari mavjud. Keyingi vaqtlarda bir talay xo'jalik hisobidagi, shuningdek, pullik poliklinikalar va shifoxonalar paydo bo'ldiki, qayerda davolanishni tanlash imkoniyati ham yaratildi.

Sog'lom avlod – millat salomatligi garovidir. Keyingi vaqtlarda mamlakatda «Sog'lom avlod uchun» singari turli davlat dasturlari hamda faoliyati yosh avlod

salomatligini mustahkamlashga yo'naltirilgan jamoat birlashmalari tashkil etildi.

Asosiy qonun belgilaydi

Har kim sog'lig'ini saqlash va malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tibbiy yordamning kafolatlangan hajmini qonunda belgilangan tartibda davlat hisobidan olishga haqli.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 48-modda.

5. Ta'lim olish huquqi

O'zbekiston Respublikasida har bir inson bilim olish huquqiga ega-dir. Oilaning daromadidan qat'i nazar har qaysi bolada bepul bilim olish imkoniyati mavjud. Bu mamlakatning Asosiy qonuni bilan kafolatlangandir.

Asosiy qonun belgilaydi

Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 50-modda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi Farmonida quyidagilar belgilab qo'yilgan: 2018/2019 o'quv yilidan boshlab majburiy umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim umumta'lim maktablarida, shu jumladan, ixtisoslashtirilgan maktablarda, ixtisoslashtirilgan san'at va madaniyat maktab-internatlarida, ixtisoslashtirilgan olimpiya zaxiralari maktab-internatlarida hamda akademik litseylarda uzluksiz va 11 yillik muddatda amalga oshiriladi. 2018/2019 o'quv yilidan boshlab kasb-hunar kollejlariga o'qishga qabul qilish umumta'lim maktablarining 11-sinflari bitiruvchilari hisobidan, ixtiyoriylik asosida, tegishli mutaxassislikka (kasbga) ega bo'lish uchun 6 oydan 2 yilgacha bo'lgan o'qitish muddatlarida amalga oshiriladi.

3-topshiriq

1-vaziyat.

Ko'plar har bir odam uchun majburiy bo'lgan o'rta maxsus yoki kasb-hunar ta'limi shart emas, umumiy o'rta ta'lim ham kifoyadir, deb hisoblashadi. Go'yo, hech qanday ma'lumotsiz ham binoyidek ishlab pul topish mumkin emish. Siz bunga qanday qaraysiz?

2-vaziyat.

Kimda bilim ko'p bo'lsa, egallagan bilimini hayotda qo'llay olsa, unga talabgor ko'proq bo'ladi va muvaffaqiyat qozonish imkoniyatlari ko'p bo'ladi, degan fikrni ma'qullaysizmi?

3-vaziyat.

Nima deb o'ylaysiz, maktabni tugatgach, qaysi fanlar ko'proq asqatadi?

6. Ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi va madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi

Konstitutsiyaning **53-moddasida** shunday yozilgan: har kimga ilmiy, texnikaviy va ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi.

Mazkur huquqlar o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra bilim olish huquqiga juda yaqin, negaki, ta'lim, madaniyat, ilmiy-texnikaviy yuksalish o'zaro bog'liq tushunchalardir. Bu huquqlar madaniyat hamda fan boyliklari va

qadriyatlari ochiqqligi bilan ta'minlanadi. Har kim muzey, teatr, madaniy va ilmiy-texnikaviy markazlarga tashrif buyurishi, kutubxona, radio va televideniye xizmatidan foydalanishi mumkin.

4-topshiriq

Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarga putur yetkazilishiga doir sahna ko'rinish-larini tayyorlang va namoyish qiling. Qanday huquqbuzarliklarga yo'l qo'yilga-nini aniqlang. Bu huquqlarni himoya qilish uchun nima qilmoq kerak?

Yakunlarni chiqaramiz

Ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar:

- davlatning vazifasi – aholi turmushini munosib darajada ta'minlash;
- mulkdor bo'lish huquqi;
- mehnat qilish va dam olish huquqi;
- ishga qabul qilish – 16 yoshdan, 15 yoshdan ham yo'l qo'yi-ladi;
- ijtimoiy ta'minot olish huquqi;
- malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi;
- bilim olish huquqi;
- ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi huquqi;
- madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi.

O'zingizni sinang!

1. Insonning qaysi huquqlari ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar jumlasiga kiradi?
2. Mulkdor bo'lish inson hayotida qanday rol o'ynaydi va mulk insonga qanday ustunliklar beradi?
3. Qaysi tartib sizga adolatli tuyuladi: mulkdor bo'lish huquqiga faqat bir guruh odamlar ega bo'lgandami yoki har bir odam ega bo'lgandami?
4. Qanday fikrdasiz, munosib turmush darajasini saqlab qolish uchun in-songa nima zarur?
5. Ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar qay tarzda o'zaro aloqada bo'ladi va bir-biriga ta'sir ko'rsatadi?

9-§. SIYOSIY HUQUQLAR

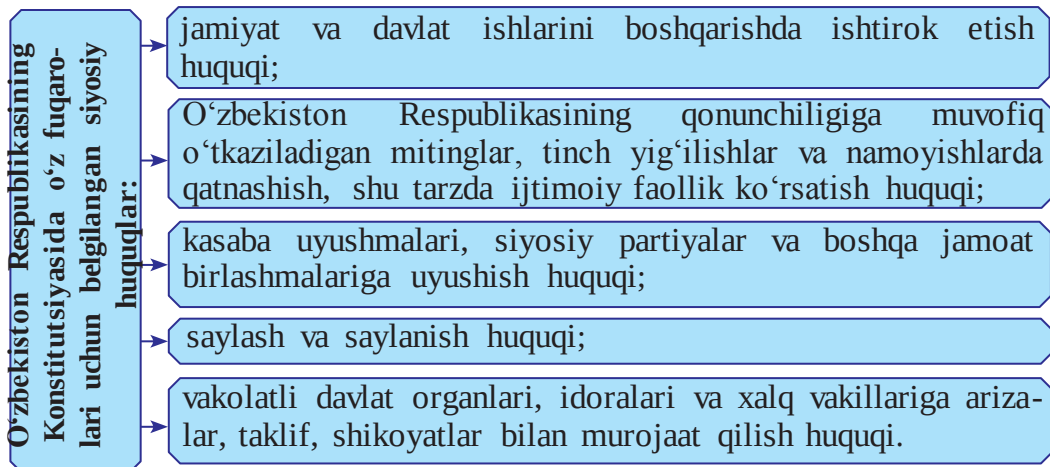
Mavzu ustida ishlash natijasida:

- O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi qanday siyosiy huquqlarga ega ekanligini;
- jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ular qaysi shakllarda ishtirok etishlari mumkinligini bilib olasiz.

- 1. O‘z siyosiy huquqlarini qay tarzda ro‘yobga chiqarish mumkin?**
- 2. Qonun loyihalarining umumxalq muhokamasida fuqarolar ishtiroki.**
- 3. Yig‘ilishlar erkinligi huquqi.**

1. O‘Z SIYOSIY HUQUQLARINI QAY TARZDA RO‘YOBGA CHIQRISH MUMKIN?

Siyosiy huquqlar fuqarolarga nima uchun kerak? Agar fuqarolarda qat’iy axloqiy va siyosiy qarashlar bo‘lsa, ular o‘z huquqlari va burchlarini aniqroq anglab yetadilar, mamlakat ijtimoiy hayotida faolroq ishtirok etadilar.

Mamlakatni boshqarishda ishtirok etish huquqi bevosita yoki saylanadigan vakillar orqali amalga oshiriladi. Bu huquq fuqarolar har qanday saylab qo‘yiladigan organlarni saylash va saylanish huquqiga ega ekanligi bilan kafolatlangan. Fuqaro shu tariqa hokimiyatga va qabul qilinadigan qarorlarga ta’sir o‘tkazadi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda shakllantirish, shuningdek, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati vositasida amalga oshiriladi. Davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish tartibi qonun bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 36-modda.

Barcha siyosiy partiyalar o'z nomzodlarini davlat vakillik organlariga ko'rsatishi mumkin. Bu saylov tizimini demokratlashtirishga ko'maklashadi, fuqarolarga muqobillik asosida deputatlarni saylash imkonini beradi. Bunda saylovni o'tkazishda bitta o'ringa bir necha nomzod qo'yilib, fuqarolar ularndan eng muqobilini saylaydilar.

Fuqarolarning hukumat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga ta'siri davlat hukumati organlariga saylash huquqi bilan cheklanmaydi. Fuqarolar murojaat, taklif, ariza va shikoyatlar orqali ko'plab kundalik muammolarni hal etishga yordam beradilar, shu tariqa o'z huquqlarining buzilishiga yo'l qo'yilishini kamaytiradilar.

Yodda tuting!

O'zbekiston Respublikasi «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq murojaatlar, takliflar, arizalar, shikoyatlar ko'rinishida og'zaki, yozma yoki elektron shaklda yakka tartibda yoki jamoaviy tarzda bo'lishi mumkin.

Ariza – bu fuqarolarning o‘z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini amalga oshirish uchun ko‘mak so‘rab qilgan murojaatlaridir.

Taklif – fuqarolarning davlat va jamoatchilik faoliyatini takomillash-tirish bo‘yicha tavsiyalarini ifodalovchi murojaatlaridir.

Shikoyat – fuqarolarning buzilgan huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini tiklashni talab qilish to‘g‘risidagi murojaatlaridir.

Murojaatnomada fuqaroning ismi-sharifi, familiyasi ko‘rsatilishi, turar joyi haqida ma‘lumot bo‘lishi, ariza, taklif yoki shikoyat mazmu-ni bayon qilingan bo‘lishi kerak. Yozma murojaatnoma murojaat qiluv-chining imzosi bilan tasdiqlanadi. Murojaatnomani shaxsiy imzo bilan tasdiqlash imkoni bo‘lmaganda, u boshqa shaxsning imzosi bilan tasdiq-lanishi mumkin. Bunda qo‘shimcha ravishda imzo qo‘yuvchi shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak.

2. QONUN LOYIHALARINING UMUMXALQ MUHOKAMASIDA FUQAROLAR ISHTIROKI

Fuqarolarning eng muhim siyosiy huquqlaridan biri «Qonun loyihala-rining umumxalq muhokamasi to‘g‘risida»gi Qonunga muvofiq qonunlar loyihalarining umumxalq muhokamasida ishtirok etishdir.

Fuqarolar bunda quyidagilarga haqlidirlar:

- qonun loyihalarining umumxalq muhokamasida erkin ishtirok etish;
- qonun loyihalariga tuzatishlar va takliflar kiritish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga, boshqa davlat or-ganlariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga, korxo-nalar, muassasalar, tashkilotlar, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat-

chilik birlashmalariga, ommaviy axborot vositalariga murojaat qilish;
– deputatlar, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari vakillari bilan uchrashuvlarda, qonun loyihalarining umumxalq muhokamasi uchun tashkil etilgan boshqa tadbirlarda ishtirok etish.

Fuqarolarning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy holatiga ko'ra qonun loyihalarining umumxalq muhokamasida ishtirok etishini cheklash taqiqlanadi.

Qonun loyihalarining umumxalq muhokamasi bo'yicha tadbirlarni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, siyosiy partiyalar va boshqa jamoatchilik tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, siyosiy partiyalar fraksiyalari va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi deputatlar guruhi, shuningdek, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi deputatlari saylov uchastkalarida o'tkazadilar. Qonun loyihasi bo'yicha belgilangan tartibda kiritilgan takliflar va tuzatishlar albatta ko'rib chiqilishi shart.

3. YIG'ILISHLAR ERKINLIGI HUQUQI

Yig'ilishlar, mitinglar va namoyishlar erkinligi insonga o'z fikrlari va o'z qarashlarini ifodalash imkoniyatini beradi. Bu huquq mamlakat rahbariyatiga xalqning fikri haqida axborot yetkazib turish uchun ham zarur. Bu narsa o'ta muhim va rahbarlarga fuqarolarni tashvishlantirayotgan muammolarga chuqurroq kirib borish imkoniyatini beradi.

Miting – bu ma'lum bir shaxslar va tashkilotlarning xatti-harakatlari, ijtimoiy-siyosiy voqealarga nisbatan munosabatini oshkora ifodalash maqsadidagi fuqarolarning tinch yig'ini.

Namoyish – bu ma'lum bir siyosiy talablarni bildirish maqsadidagi ommaviy yurish.

Yig'ilish – bu biror-bir muhim jamoatchilik masalasini jamoa bo'lib birgalikda muhokama qilish uchun fuqarolar ishtiroki.

Jamoatchilik birlashmalarini tashkil etish huquqi fuqarolarga ularning manfaatlari va mayllariga mos keluvchi faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini beradi. Masalan, jamoatchilik tashkilotlarining a'zolari inson huquq va erkinliklari masalalari bilan shug'ullanadi, xayriya tashkilotlari esa eng ehtiyojmand kishilarga moddiy yordam uyushtiradilar.

Asosiy qonun belgilaydi

Fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga egadirlar. Hokimiyat organlari faqat xavfsizlik nuqtayi nazaridangina bunday tadbirlar o'tkazilishini to'xtatish yoki taqiqlash huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 38-modda.

Topshiriq

Fuqarolarning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida, davlatni boshqarishda ishtirok etishning o'zingizga ma'lum yo'llarini ayting. 9-sinf o'quvchisi davlat boshqaruvida qay yo'sinda ishtirok etishi mumkin?

Yakunlarni chiqaramiz

Siyosiy
huquqlar:

- maqsad – o'z fikri va e'tiqodini ifodalash;
- davlatni boshqarishda ishtirok etish huquqi;
- yig'ilishlar, mitinglar va namoyishlar erkinligi;
- siyosiy partiya, kasaba uyushmasi va boshqa jamoat tashkilotlariga birlashish huquqi;
- davlat organlariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqi.

O'zingizni sinang!

1. Siyosiy huquqlar insonga nega kerak?
2. Shaxsiy va siyosiy huquqlar qay tarzda o'zaro bog'langan?
3. Davlat jamoat birlashmalari faoliyatiga aralasha oladimi?
4. Tinch namoyishlar, mitinglar va yig'ilishlarda ishtirok etish insonga nima beradi?
5. Quyidagilardan qaysilari shaxsiy yoki siyosiy huquqlarga oid ekanligini aniqlang:
 - qadimgi Spartada nimjon bolalarni jarga uloqtirishardi;
 - sinfdosh qiz partadosh dugonasining xatini bekitiqcha o'qidi;
 - insonni boshqa dinga o'tishga zo'ravonlik bilan majburlashdi;
 - mahalliy hokimiyat organlarini tanqid qiluvchi maqolalarni e'lon qilish taqiqlangan.

Ro'yxatni o'z misollaringiz bilan davom ettiring.

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- fuqarolik nima va u inson uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini;
- fuqarolikka qabul qilish asoslari va uni to‘xtatish shartlarini bilib olasiz.

1. Insonga fuqarolik nima uchun kerak?

2. Fuqaro va davlat.

3. Biometrik pasport. O‘zbekiston fuqarosining huquqiy maqomi.

1. INSONGA FUQAROLIK NIMA UCHUN KERAK?

Fuqarolik nimaligini bilasizmi? U yoki bu mamlakat fuqarosi bo‘lish inson uchun nimani anglatishi xususida o‘ylab ko‘rganmisiz?

1-topshiriq

O‘z mamlakatini tark etish va xorijda yashash uchun ko‘chib ketishni orzu qiluvchi bolalar uchrab turadi.

Guruhlarga bo‘lingan holda o‘zga mamlakatda yashashga «rozi» va «qarshi» bo‘lgan beshta asosiy sabablarni shakllantiring. Ularning har biri o‘zi haq ekanligini izohlasin.

Yodda tuting!

Fuqarolik – bu insonning aniq bir davlat bilan huquqiy va siyosiy aloqalaridir. Davlat o‘z qonunlarida insonning huquqiy maqomini, ya’ni insonning davlatga, uning organlariga va boshqa shaxslarga nisbatan maqomini belgilaydi.

Fuqaro hisoblangan shaxs o‘z davlati hududida ham, xuddi shuningdek, undan tashqarida ham davlat muhofazasida va shafeligida bo‘ladi hamda fuqaroga nisbatan mustahkamlab qo‘yilgan barcha huquqlardan to‘laligicha foydalanadi. O‘z navbatida, fuqarolar o‘z davlati qonunlariga rioya etishlari, o‘z fuqarolik burchlari va majburiyatlarini bajarishlari shart.

Fuqaro nafaqat saylab qo‘yiladigan organlarga o‘z vakillarini saylashi, qolaversa, o‘zi ham ana shu organlarga saylanishi mumkin. Fuqaroligi bo‘lmagan shaxs bunday huquqqa ega bo‘lmaydi.

Bordi-yu, armiyada xizmat qilish fuqaro uchun fuqarolik burchi va majburiyati sanalsa, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan esa bunday majburiyat qonun bilan tatbiq etilmaydi. Fuqaroligi bo'lmagan shaxslar partiyalar a'zosi ham bo'la olmaydilar, davlat organlarining rahbarlik lavozimlarida ishlolmaydilar, saylovlarda ishtirok etolmaydilar.

Yodda tuting!

Diskriminatsiya – jinsiga, qaysi millatga mansubligiga, diniy va siyosiy e'tiqodiga ko'ra, ma'lum bir guruhdagi fuqarolar huquqlarini noma'lum tarzda cheklash yoki mahrum qilish.

E'tibor qarating!

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar (**apatridlar**) – xalqaro huquqiy hujjatlar insonga havola etadigan barcha asosiy huquqlardan foydalanadilar (saylovlarda qatnashish va mamlakatning qurolli kuchlarida xizmat qilish huquqi bundan mustasno). Ayni shu davlatning fuqarolari kabi bu fuqarolar ham uning qonunlariga rioya etishlari shart.

«Fuqarolik to'g'risida»gi Qonunning **3-moddasida** O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashab turgan, lekin O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmagan va o'zining chet davlat fuqaroligiga mansubligiga doir dalilga ega bo'lmagan shaxslar fuqaroligi bo'lmagan shaxslar hisoblanishi qayd etilgan. Ikki mamlakat fuqarosi bo'lish taqiqlangan.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi hududidagi chet el fuqarolarining va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquq va erkinliklari xalqaro huquq normalariga muvofiq ta'minlanadi. Ular O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari va xalqaro shartnomalari bilan belgilangan burchlarni ado etadilar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 24-modda.

2. FUQARO VA DAVLAT

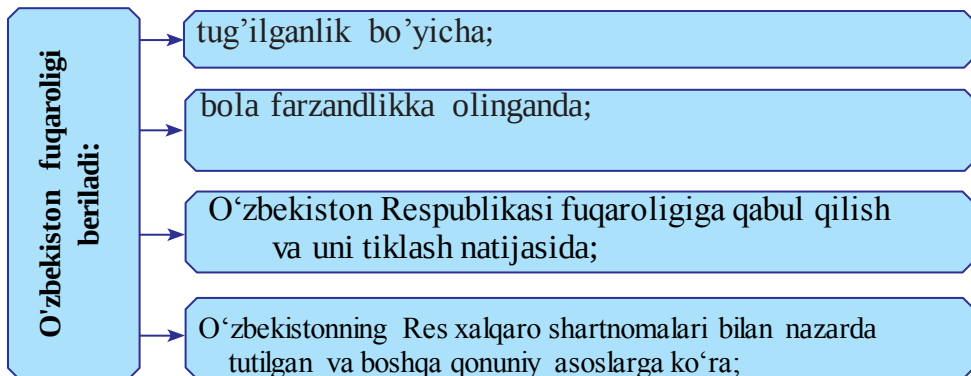
O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi to‘g‘risidagi ishlarni idora qiluvchi davlat organlariga quyidagilar kiradi:

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Fuqarolik masalalari bo‘yicha komissiya;
- O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi;
- O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi;
- Fuqarolikka qabul qilish to‘g‘risidagi qaror O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilinadi.

Fuqarolikni olish uchun nima asos bo‘la oladi?

Yodda tuting!

«O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi to‘g‘risida»gi Qonun, 13-modda.

3. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROSINING BIOMETRIK VA XORIJIY PASPORTI

Biometrik pasport – O‘zbekiston Respublikasi fuqarosining fuqaroligini va shaxsini tasdiqlovchi, pasport egasining personal biografik ma’lumotlari va biometrik parametrlariga ega elektron axborot (chip) tashuvchi hujjat.

2019-yil 1-yanvardan boshlab, stikerlar, ya'ni chet elga chiqish uchun «chiqish vizasi» berilishi to'xtatildi va 10 yilga beriladigan yangi biometrik xorijiy pasportlar olinadigan bo'ldi. Chet el pasportlari xalqaro standartlarga mos keladi. 15 dan 18 yoshgacha bo'lgan fuqarolar ota-onalari, vasiylari (boquvchilari) voyaga yetmagan o'spirinning mustaqil chetga chiqishiga oid notarial tasdiqlangan roziligi bo'lgan taqdirda xorijga kattalarning hamrohligisiz chiqishlari mumkin.

Pasport belgilangan namunada beriladi hamda o'zbek va ingliz tillarida, Qoraqalpog'iston Respublikasi uchun qoraqalpoq, o'zbek va ingliz tillarida personallashtiriladi, ya'ni to'ldiriladi.

2-topshiriq

1. Agar sizga o'z mamlakatingiz fuqaroligiga qabul qilish to'g'risidagi masalani hal etishni ixtiyoringizga berishsa, kimlarga rad javobini bergan bo'lar-dingiz va nima uchun?

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona fuqarolik o'rnatiladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 22-modda.

O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilish, fuqarolikni qayta tiklash va fuqarolikdan chiqish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan rasmiylashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan mahrum etish uchun asoslar:

fuqaroning xorijiy davlatda harbiy xizmatga, xavfsizlik xizmati organlariga, politsiyaga, adliya organlariga yoki davlat hokimiyati organlariga ishga kirishi oqibatida;

basharti, xorijiy mamlakatda doimiy yashab turgan fuqaro yetti yil davomida uzrli sabablarsiz konsullik hisobida turmagan bo'lsa;

O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi bila turib yolg'on ma'lumotlar yoki qalbaki hujjatlarni taqdim etish natijasida qo'lga kiritilgan bo'lsa;

basharti, fuqaro xorijiy davlat foydasiga qaratilgan faoliyat bilan shug'ullangan holda yoki tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar sodir etish yo'li bilan jamiyat va davlat manfaatlariga ziyon yetkazgan bo'lsa;

fuqaro xorijiy mamlakat fuqaroligiga o'tgan taqdirda.

3-topshiriq

Quyidagi vaziyatlarni ko'rib chiqing va qo'yilgan savollarga javob bering.

1-vaziyat.

Poytaxt shifoxonalarining biridan uncha uzoq bo'lmagan joyda, gul butasi ostiga kimdir tashlab ketgan chaqaloq topib olindi. Bolaning kimligini aniqlash uchun bironta yozuv ham, hujjat ham uning yonida yo'q edi.

Tabiiyki, chaqaloqni fuqarolik holati hujjatlarida qayd etish masalasi paydo bo'ldi. Familiyasi, ismi, otasining ismi ro'yxatga olgan shaxslar ixtiyoriga ko'ra belgilandi.

Bolaning fuqaroligi masalasini hal qilishda muammolar kelib chiqdi, negaki, ma'lumotlar yo'qligi tufayli bola tug'ilgan joyni aniqlash imkoniyati bo'lmadi.

Sizningcha, bu bolaning fuqaroligi to'g'risidagi masalani qanday hal qilish kerak?

2-vaziyat.

Er-xotin U.lar fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi (FHDQEO)ga o'z farzandini ro'yxatga olish to'g'risidagi ariza bilan murojaat qilishdi.

Ariza ko'rib chiqilayotganda FHDQEO xodimlari er-xotin U.lar fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ekanligini aniqlashdi va bolani ro'yxatga olishni rad etishdi. Ular o'z rad javobini ota-onasi singari bola ham fuqaroligi bo'lmagan shaxs sanaladi, shuning uchun O'zbekiston fuqarosi sifatida ro'yxatga olinishi mumkin emas, deya izohlashdi.

Sizningcha, FHDQEO xodimlari haqmi? Er-xotin U. ning FHDQEOga murojaati munosabati bilan vujudga kelgan masalaga «O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi Qonunning qaysi qoidalaridan javob topish mumkin?

Normativ hujjat!

Sizga ma'lummi, ya'ni:

- tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnoma, fuqaroga 16 yoshga to'lganida beriladigan pasport fuqarolikni tasdiqlovchi hujjatlar hisoblanadi;
- turmushdoshlardan birining fuqaroligini o'zgartirishi boshqa turmushdoshning fuqaroligi o'zgarishiga olib kelmaydi;
- chet ellik erkak yoki ayol bilan nikoh tuzish turmushdoshlarning fuqaroligini o'zgartirish majburiyatini yuklamaydi;
- fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston hududida tug'ilgan bolasi O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanadi;
- ajnabiy fuqaro yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxs bo'lgan bola farzandlikka olingan taqdirda, u O'zbekiston Respublikasi fuqarosiga aylanadi;

– 14 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan bolalarning fuqaroligini ularning ota-onalari fuqaroligi o‘zgargan hollarda, shuningdek, farzandlikka olish hollarida o‘zgartirish faqat bolalarning roziligi bilan bo‘lishi mumkin;

– agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasi bilan «O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi to‘g‘risida»gi Qonundan farqli qoidalar joriy etiladigan bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo‘llanadi.

Yakunlarni chiqaramiz

O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi:

- insonning davlat bilan huquqiy aloqalari, inson va fuqarolarning davlat tomonidan muhofaza qilinishi;
- fuqarolarning qonunlarga rioya qilish burchi;
- fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar: davlat hokimiyati organlariga saylanmaydilar, saylovlarda ishtirok etmaydilar, armiyada xizmat qilmaydilar, siyosiy partiyalarga a‘zo bo‘lmaydilar;
- pasport – 16 yoshdan;
- fuqarolikka ega bo‘lish:
 - tug‘ilgan zahoti;
 - qabul qilish to‘g‘risidagi arizaga ko‘ra;
- «O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi to‘g‘risida» Qonun.

O‘zingizni sinang!

1. Fuqarolik nima? Insoniyat tarixida fuqarolik instituti hamma vaqt mavjud bo‘lganmi?
2. Sizningcha, fuqarolar huquqlarini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlarni kim ta‘minlashi lozim?
3. Fuqaro va davlat o‘rtasida qanday o‘zaro bog‘liqlik vujudga keladi?
4. Hozirgi demokratik davlat fuqarosi qanday normalar himoyasi panohida bo‘ladi?
5. O‘zbekistonda fuqarolikka ega bo‘lish uchun qanday qonuniy asoslar nazarda tutilgan?
6. Demokratik jamiyatda fuqaro va davlatning o‘zaro munosabatlari qanday prinsiplarga asoslanadi?
7. Ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar fuqaroligi bo‘lgan shaxslar bilan bir xildagi huquqlarga ega bo‘ladilarmi?
8. «Insonning huquqiy maqomi» tushunchasiga izoh bering, uning xususiyatlarini sanab bering.

11- §. INSON HUQUQI VA ERKINLIKLARI KAFOLATLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- inson huquq va erkinliklarining konstitutsiyaviy kafolatlari haqida;
- inson huquqlarini himoya qilish mexanizmi haqida;
- o‘z huquqlaringizni himoya qilish uchun qaysi idoralarga murojaat etish zarurligi haqida bilib olasiz.

1. O‘z huquqlarini himoya qilish uchun qayerga murojaat qilish kerak?

2. Inson huquqi va erkinligi kafolatlari.

3. Inson huquqlari himoyasi bo‘yicha milliy institutlar.

1. O‘Z HUQUQLARINI HIMOYA QILISH UCHUN QAYERGA MUROJAAT QILISH KERAK?

Afsuski, inson ayrim hollarda kamsitish va haqoratlarga duchor bo‘ladi. Inson huquqlariga putur yetkazilgan barcha hollarda u o‘z huquqlari himoya qilinishiga ehtiyoj sezadi.

Hozirgi kunda qonunlari, sud va huquq-tartibot organlari orqali davlat ana shunday himoyachi rolida namoyon bo‘ladi.

Asosiy qonun belgilaydi

Har kimga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlarining hamda boshqa tashkilotlarning, ular mansabdor shaxslarining qonunga xilof qarorlari, harakatlari va harakatsizligi ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 55-modda.

Ushbu huquq malakali yuridik yordamga muhtoj bo‘lgan har bir odam advokatga murojaat qilib, ana shunday yordamdan foydalanishi mumkinligini nazarda tutadi. Biron-bir vaziyatda, hatto agar jinoiy ishda ayblangan taqdirda ham, insonga yordam berishni rad etishga hech kimning haqqi yo‘q.

Davlatimizda voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg‘iz keksalar alohida himoyalanadilar.

Asosiy qonun belgilaydi

Mehnatga layoqatsiz va yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasidir.

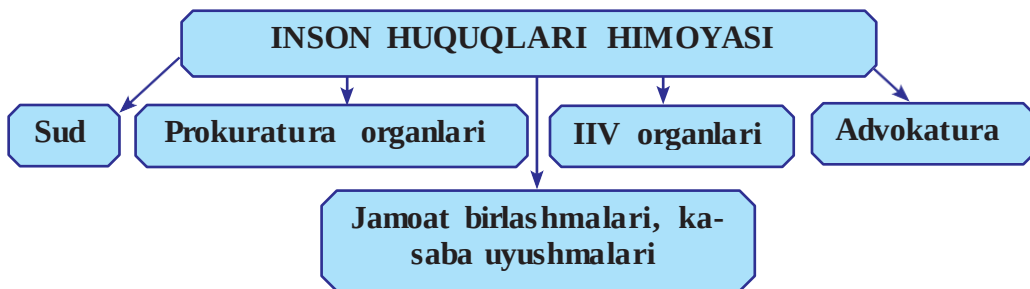
O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 57-modda.

2. INSON HUQUQ VA ERKINLIKLARI KAFOLATLARI

Huquqiy davlatda inson huquqlariga rioya etilishini kafolatlovchi ko'pgina usullar mavjud bo'ladi. Ular orasida alohida o'rin sud himoyasiga tegishlidir. Bu himoya shaklidan har bir odam foydalanishi mumkin. Buning uchun sudga sud muhokamasi uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi ariza bilan murojaat qilish kifoyadir.

Huquqiy davlatda sud mustaqil odil sudlov organi bo'lgani tufayli har qanday bahsli ishni hal qiluvchi sudya faqat qonunga bo'ysunadi.

Sudya ish faoliyati davomida xolis bo'lishi, ya'ni o'zining shaxsiy simpatiya va antipatijasidan baland turishi, korrupsiyaga yo'l qo'ymasligi lozim. Hech kim, hattoki, hokimiyat va oliy boshqaruv organlari ham sud faoliyatiga aralashishga haqli emas.

«Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi Qonunga muvofiq jismoniy va yuridik shaxslarga davlat organlari, tashkilotlar va ularning mansabdor shaxslariga yakka tartibda yoki jamoa bo'lib murojaat qilish kafolatlanadi.

3. INSON HUQUQLARI BO'YICHA MILLIY INSTITUTLAR

O'zbekiston mustaqil rivojlanish yillarida inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha inson huquqlari himoyasi mexanizmini kengaytirishga yo'naltirilgan yangi milliy institutlar tashkil qilindi.

Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha Vakillik instituti – **Ombudsman**;
- O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz.

Ombudsman

Inson huquqlari bo'yicha Vakillik instituti – Ombudsman 1995-yilda qonun chiqaruvchi hokimiyat tizimida, ya'ni Oliy Majlis huzurida tashkil qilingan bo'lib, sudlovchi sanalmaydi. Ombudsman davlat organlari tomonidan inson huquqlariga rioya etilishi ustidan parlament nazoratini amalga oshiradi.

Ombudsmanning huquqlari:

shikoyatlarni ko'rib chiqish;

ariza beruvchi o'z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan vositalar va yo'llarni ko'rsatish;

shikoyat arizasini mohiyat yuzasidan hal qilish vakolati bo'lgan tashkilot yoki mansabdor shaxsga berish;

ariza beruvchini huquq va qonuniy manfaatlariga daxl qiluvchi hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishtirish;

rad etish sabablarini majburiy tarzda ko'rsatgan holda shikoyatni ko'rib chiqishni rad etish;

qonunchilikka xilof bo'lmagan boshqacha choralar qo'llash.

Ombudsman huzurida konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarga rioya etilishi bo'yicha komissiya tuzilgan. U fuqarolar va tashkilotlardan o'z nomiga kelgan murojaatlarni ko'rib chiqadi.

O'z qonuniy huquqlari buzilganligi haqida shikoyat bilan har bir kishi (respublika fuqarosi, ajnabiy fuqaro yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxs) Ombudsmanga shikoyat yuzasidan tekshiruv natijalari asosida u quyidagilarni bajarishi lozim:

– Arizachiga uning murojaati ko'rib chiqilgandan keyingi natijalar haqida ma'lum qilish;

– harakatlarida fuqarolarning huquqlari, erkinligi va qonuniy manfaatlari buzilishlari aniqlangan faoliyat yuritayotgan yoki yuritmayotgan tashkilot yoki mansabdor shaxsga buzilgan huquqlarni tiklash bo'yicha tavsiyalardan iborat o'z xulosasini yuborish. Vakilning xulosasini olgan

tashkilot yoki shaxs uni ko‘rib chiqishi va bir oydan oshmagan muddatda asoslangan javob jo‘natishi lozim.

Vakil xulosasida quyidagi tavsiyalar bo‘lishi mumkin: tashkilot yoki mansabdor shaxs tomonidan ish oxirigacha yetkazilishi shart; tashkilot yoki mansabdor shaxs qarori o‘zgartirilishi yoki bekor qilinishi lozim; tashkilot yoki mansabdor shaxs qarorini asoslash lozim; tashkilot yoki mansabdor shaxs qo‘shimcha qaror qabul qilishi kerak.

Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi

Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi 1996-yil 31-oktabrda ijroiya hokimiyati tizimi tarkibida tashkil qilingan. U mamlakatda huquqni himoya qilish faoliyatini tashkil etuvchi davlat tashkiloti hisoblanadi.

Inson huquqlari bo‘yicha Milliy markazning asosiy vazifalari:

- inson huquqlari sohasidagi davlat siyosatini samarali amalga oshirishga, ushbu sohada O‘zbekiston Respublikasi xalqaro majburiyatlarini bajarish bo‘yicha davlat organlari faoliyatiga ko‘maklashish;

- inson huquq va erkinliklariga rioya etilishi holatini o‘rganish, tahlil qilish va umumlashtirish, inson huquqlari himoyasi bo‘yicha xalqaro va mintaqaviy strukturalar tavsiyalari bajarilishi monitoringini amalga oshirish;

- O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlariga rioya etilishi va himoya qilinishi bo‘yicha milliy ma‘ruzalar tayyorlash;

- inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha xalqaro va mintaqaviy tuzilmalar tavsiyalarini amalga oshirish yuzasidan milliy harakatlar dasturlarini ishlab chiqish;

- inson huquqlari sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish, milliy qonunchilik hujjatlariga O‘zbekiston Respublikasining inson huquqlariga oid xalqaro shartnomalarini qo‘llashni ta‘minlash bo‘yicha takliflar tayyorlash;

- inson huquqlarini himoya qilish va inson huquqlarini ro‘yobga chiqarish bo‘yicha davlat organlariga, fuqarolik jamiyati institutlariga va boshqa tashkilotlarga amaliy yordam ko‘rsatish;

- aholi o‘rtasida inson huquqlari sohasida huquqiy targ‘ibot ishlarini olib borish;

- inson huquqlariga rioya etilishi masalalari bo‘yicha tadqiqotlar tashkillashtirish va o‘tkazish, shuningdek noshirlik faoliyatini amalga oshirish;

- inson huquqlari sohasida xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan hamkorlik qilish.

1-topshiriq

Tasavvur qiling, siz kimyo kombinati joylashgan shaharda yashaysiz. Mazkur korxona bir necha yillar davomida ishlab kelayotir. Ana shu davr davomida aholi o'rtasida yurak-tomir va o'pka kasalliklari ko'paydi. Aholi salomatligini tekshirish natijasida kasallikning ko'payib borishi atrof-muhitning ifloslantirilishi bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Korxona ma'muriyati tozalash inshootlarini o'rnatish borasidagi va'dasini bajarmayapti.

Jamoatchilik ushbu muammoni qanday hal qilishi mumkin? Ushbu holda qanday harakatlar samarali bo'ladi?

2-topshiriq

Quyidagi vaziyatlarda inson huquqlarini himoya qilishning qaysi mexanizmlaridan foydalanish mumkin?

1. Sizni ta'qib qilishmoqda, sizga jazolash bilan tahdid solishmoqda, tinimsiz qo'ng'iroq qilishyapti, haqoratlashmoqda. *Nima qilmoq kerak?*

2. Sizni jinoyat sodir etganlikda ayblashyapti. Qaysi tashkilotning himoyasiga tayanishingiz mumkin? *Bunday vaziyatda qanday yo'l tutish kerak?*

3. Siz adolatsiz jabrlanganingizga, sizni xafa qilishganiga, haqoratlashganiga ishonch hosil qildingiz. *Nima qilmoq kerak?*

4. Kechqurun o'rtog'ingiz bilan mashg'ulotlardan qaytyapsiz. Sizni militsioner to'xtatdi, militsiya bo'limiga olib ketmoqchi bo'lib turibdi. *Bunday vaziyatda o'zingizni qanday tutishingiz kerak?*

Yakunlarni chiqaramiz

Huquq va erkinliklar kafolatlari:

- inson huquqlarini himoya qilish mexanizmi: sudlar, prokuratura, militsiya, advokatura;
- inson huquqlarining amalga oshirilishi monitoringi;
- «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi Qonun;
- Ombudsman;
- 1996-yil – Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi tashkil etildi.

O‘zingizni sinang!

1. «Konstitutsiyaviy kafolat» degan tushunchaning mazmun-mohiyatini tushuntirib bering.
2. O‘zbekistonda inson huquqlarining qanday qo‘shimcha milliy mexanizmlari yaratilgan? Ular qaysi vazifalarni bajaradi?
3. Nima uchun insonga kasbiy bilimlar bilan birgalikda huquqiy bilimlar ham zarur?

Normativ hujjat

«JISMONIY VA YURIDIK SHAXSLARNING MUROJAATLARI TO‘G‘RISIDA»GI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI

(Ko‘chirma)

6-modda. Murojaatlarga qo‘yiladigan talablar

Jismoniy shaxsning murojaatida jismoniy shaxsning familiyasi (ismi, otasining ismi), uning yashash joyi to‘g‘risidagi ma’lumotlar ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak.

Yuridik shaxsning murojaatida yuridik shaxsning to‘liq nomi, uning joylashgan yeri (pochta manzili) to‘g‘risidagi ma’lumotlar ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak.

Jismoniy va yuridik shaxsning murojaatida davlat organining, tashkilotning aniq nomi, murojaat yuborilayotgan mansabdor shaxsning lavozimi va (yoki) familiyasi (ismi, otasining ismi) ko‘rsatilgan, shuningdek murojaatning mohiyati bayon etilgan bo‘lishi kerak.

Murojaatlarda murojaat etuvchilarning elektron pochta manzili, aloqa telefonlari va fakslari raqamlari ko‘rsatilishi mumkin.

Murojaatlar davlat tilida va boshqa tillarda berilishi mumkin.

Yozma murojaat murojaat etuvchi jismoniy shaxsning imzosi yoki murojaat etuvchi yuridik shaxs vakolatli shaxsining imzosi bilan tasdiqlangan bo‘lishi lozim. Jismoniy shaxsning yozma murojaatini murojaat etuvchining imzosi bilan tasdiqlash imkoni bo‘lmagan taqdirda, bu murojaat uni yozib bergan shaxsning imzosi bilan tasdiqlanib, uning familiyasi (ismi, otasining ismi) ham qo‘shimcha ravishda yozib qo‘yilishi kerak.

Murojaat etuvchilarning vakillari orqali berilgan murojaatlarga ularning vakolatlarini tasdiqlovchi hujjatlar ilova qilinadi.

12-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLARINING KONSTITUTSIYAVIY BURCHLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlari nimadan iborat ekanligini;
- balog‘at yoshiga yetmagan fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarligini;
- huquq va burchlarning uzviy birligini bilib olasiz.

1. Huquq va burchlar birligi.

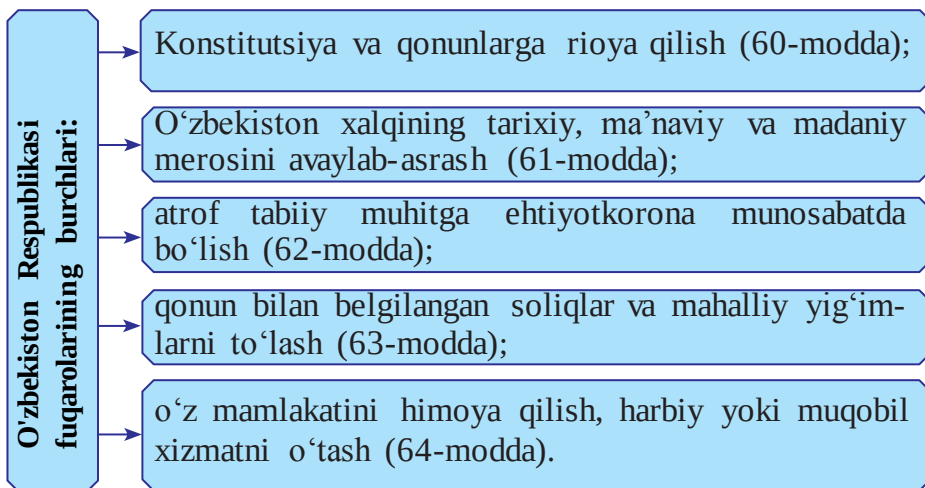
2. Qonun oldida hamma tengdir.

3. Konstitutsiyaviy burchlarga rioya etmaganlik uchun javobgarlik.

1. HUQUQ VA BURCHLAR BIRLIGI

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida nafaqat O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining asosiy huquqlari, qolaversa, ularning burchlari ham belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (XI bob) fuqarolarning quyidagi burchlarini nazarda tutadi:

Ko‘pchilikka ma’lum bir haqiqat mavjud:

«Xuddi huquqlarsiz burchlar bo‘lmagani kabi burchlarsiz huquqlar ham bo‘lmaydi».

Buni hayotning o'zi tasdiqlaydi. Jamiyatda yashab, o'ziga o'xshaganlar bilan muomala qilar ekan, inson mutlaq erkin bo'la olmaydi, atrofdagi odamlarni inobatga olmasligining iloji ham yo'q.

Bu prinsip har bir fuqaroga taalluqlidir hamda mamlakat Konstitutsiyasi va qonunlarida mustahkamlab qo'yilgan majburiyatlardan bo'yin tovlashga hech kim haqli emasligini anglatadi.

Ayni mahalda Konstitutsiyada o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda fuqarolar boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishlari lozimligi alohida ta'kidlanadi (48-modda). Konstitutsiyaviy burchlar va qonunlar fuqarolar tomonidan bajarilmagan hollarda ma'muriy, fuqaroviy yoki jinoiy javobgarlik kuchga kiradi.

Topshiriq

Tasavvur qiling, sizning sinfingiz – uncha katta bo'lmagan jamiyat. Sizningcha, agar uning fuqarolari barcha huquq va erkinliklarga ega bo'lish-sa-yu, ammo ularning biron-bir burchi bo'lmasa, nima ro'y beradi?

2. QONUN OLDIDA HAMMA TENGDIR

Qonun oldida yalpi tenglik prinsipi ijtimoiy mavqeyi, egallagan man-sabi va hokazolardan qat'i nazar davlatning barcha fuqarolariga tatbiq etiladi. Biron-bir fuqaro Konstitutsiya bilan belgilangan burchlardan bo'yin tovlamasligi yoki ozod etilmasligi kerak.

Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish davlat fuqarolarining eng aso-siy burchidir.

Asosiy qonun belgilaydi

Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan burchlarini bajaradilar.
O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 59-modda.

Tarixiy va madaniy merosni avaylab asrash

O'zbekiston xalqining tarixiy yodgorliklari, madaniy va ma'naviy merosi butun xalqning milliy boyligidir. Bu milliy boylar davomida yaratildi va har birimiz ajdodlarimizning tarixiy va madaniy merosini saqlab qolishimiz lozim.

Atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish

Atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish zarurati Konstitutsiyada (62-modda) va «O'zbekiston Respublikasi tabiatini muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonunda o'z aksini topgan bo'lib, ular fuqarolar zimmasiga quyidagi burchlarni yuklaydi:

- tabiat resurslaridan oqilona foydalanish;
- tabiat boyliklarini asrab-avaylash;
- tabiat obyektlari bilan bog'liq bo'lgan madaniy merosni saqlab qolish.

Bugungi kunda inson hayoti uchun tabiatni yo'q qilish, havo, yer va suvni ifloslantirishdan ko'ra katta xavf-xatar yo'q. Tabiatni qutqarar ekanmiz, biz o'z-o'zimizni halokatdan xalos etamiz.

Asosiy qonun belgilaydi

Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini asrab-avaylashi shart. Tarixiy, ma'naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy meros davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 61-modda.

Vatan himoyasi

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida Vatan himoyachisi bo'lish mamlakat har bir fuqarosining burchi, deb e'lon qilingan (64-modda). «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonunga muvofiq o'z Vatanini himoya qilish burchi fuqarolar tomonidan harbiy yoki muqobil xizmatni o'tash yo'li bilan bajariladi.

Muqobil xizmat odatda xalq xo'jaligi korxonalarida malaka talab qilinmaydigan ishlarni bajarishga jalb qilishni ko'zda tutadi. Ayollar tinch davrda harbiy xizmatga chaqirilmaydi.

O'zbekistonda doimiy yoki vaqtincha yashab turgan boshqa davlatlar fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar harbiy xizmatni ado etmaydilar hamda mamlakat o'quv yurtlarida harbiy tayyorgarlikdan o'tmaydilar. Muddatli harbiy xizmatga salomatligi holatiga ko'ra harbiy xizmatga yaroqli, chaqiruv kuni 18 yoshga to'lgan erkaklar chaqiriladi. 1993-yilda 14-yanvar kuni bizning davlatimizda **Vatan himoyachilari kuni** deb e'lon qilingan.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tashga majburlirlar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 64-modda.

Ta'lim olish – voyaga yetmagan fuqarolarning asosiy majburiyati

Mamlakat voyaga yetmagan fuqarolarining asosiy majburiyatlaridan biri bazaviy umumiy ta'lim olishdir. Maktablarda to'qqiz yil o'qiganidan so'ng ta'lim oluvchilar ta'limni 10–11-sinflarda yoki litseylarda, yoxud 11-sinfni bitirganlaridan keyin kollejlarda yoki oliy ta'lim muassasalarida davom ettiradilar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq har kim ta'lim olish huquqiga ega va har kimning bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich proffesional ta'lim olishi kafolatlanadi (50-modda).

Hozirgi kunda respublikamizda oliy o'quv yurtlari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari, umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning butun kuch-g'ayrati ta'lim oluvchilar har tomonlama kamol topgan, yuksak umumiy madaniyat saviyasiga ega ijodkor shaxslar bo'lishiga qaratilgan.

3. KONSTITUTSIYAVIY MAJBURIYATLARGA RIOYA ETMAGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksiga muvofiq, qonunbuzarlik sodir etilgan kunga qadar 16 yoshga to'lgan fuqarolar ma'muriy javobgarlikka tortilishi lozim.

14 yoshdan esa qasddan odam o'ldirish, qasddan o'ta og'ir yoki yengil tan jarohati yetkazganlik, qiynash, nomusga tegish, odam o'g'irlash, bosqinchilik, talonchilik, o'g'rilik, transport vositalarini haydab qochish va boshqa og'ir qonunbuzarliklar uchun jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

Voyaga yetmagan qonunbuzarlarga nisbatan quyidagi jazo turlari qo'llanishi mumkin:

- yetkazilgan ziyonni bartaraf etish majburiyatini yuklash;
- jarima;
- ozodlikdan mahrum etish.

Voyaga yetmagan qonunbuzarlar jazoni voyaga yetmaganlar uchun mo'ljallangan koloniyalarda yoki yopiq turdagi maxsus o'quv-tarbiya muassasalarida o'taydilar.

Fuqarolarning burchlari:

- qonun oldida hamma tengdir;
- huquqlar burchlarsiz bo'lmaydi;
- Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish;
- boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish;
- tarixiy va madaniyat yodgorliklarini avaylab asrash;
- qonun bilan belgilangan soliqlarni to'lash;
- harbiy yoki muqobil xizmatni o'tash;
- atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, avaylab asrash.

O'zingizni sinang!

1. Sizningcha, mamlakat fuqarolari huquq va erkinliklarining ro'yobga chiqarilishi uchun ularning Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yilishining o'zigina yetarli mi?

2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida mamlakat fuqarolari uchun belgilangan burchlarni aytib bering.
3. Qanday fikrdasiz, nima uchun huquqlar burchlarsiz bo'lmaydi?
4. Mamlakat Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etmaganlik uchun voyaga yetmaganlarga qanday ma'muriy va jinoiy javobgarlik belgilangan?

Normativ hujjat

VOYAGA YETMAGANLAR ISHLARI BO'YICHA IDORALARARO KOMISSIYALAR TO'G'RISIDAGI NIZOM

(Ko'chirma)

9-bob. TA'SIR CHORALARI VA ULARNI QO'LLASH TARTIBI

21. Tuman (shahar) komissiyalari ushbu Nizomning 20-bandida nazarda tutilgan hollarda voyaga yetmaganlarga nisbatan ta'sir ko'rsatish choralari sifatida quyidagilarga haqli:

voyaga yetmaganga jabrlanuvchidan uzr so'rash majburiyatini yuklash to'g'risida tuman (shahar) sudiga taqdimnoma kiritish;

ogohlantirish chiqarish;

o'n besh yoshga to'lgan voyaga yetmagan zimmasiga, agar u mustaqil ish haqiga ega bo'lsa va zarar miqdori belgilangan eng kam oylik ish haqidan ortiq bo'lmasa yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplash yoki uni bartaraf etish majburiyatini yuklash yoki belgilangan eng kam oylik ish haqi miqdoridan ortiq bo'lmagan moddiy zararni o'z mehnati bilan qoplash majburiyatini yuklash to'g'risida tuman (shahar) sudiga taqdimnoma kiritish;

o'n olti yoshga to'lgan va mustaqil ish haqiga ega bo'lgan voyaga yetmaganga O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida nazarda tutilgan hollarda va miqdorlarda jarima solish;

voyaga yetmaganni o'z ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar yoxud jamoat tarbiyachilari nazoratiga, shuningdek ularning roziligi bilan mehnat jamoasi yoki nodavlat notijorat tashkiloti kuzatuviga topshirish;

voyaga yetmaganni qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda va tartibda ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasasiga joylashtirish to'g'risida sudga iltimosnoma yuborish.

Har bir aniq holat bo'yicha qabul qilingan ta'sir ko'rsatish choralari to'g'risida tuman (shahar) komissiyalari voyaga yetmaganning yashash, o'qish yoki ish joyi bo'yicha huquqbuzarliklarning profilaktikasi bo'linmalari tomonidan voyaga yetmaganlar o'rtasida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yakka tartibda profilaktika ishlarini olib borish masalasini hal etish uchun tegishli hududiy ichki ishlar organlariga xabarnoma yuborishga majbur.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING JINOYAT KODEKSI

(Ko'chirma)

43-modda. Jazo tizimi.

Jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxslarga nisbatan quyidagi asosiy jazolar qo'llanilishi mumkin: a) jarima; b) muayyan huquqdan mahrum qilish; b¹) majburiy jamoat ishlari; v) axloq tuzatish ishlari; g) xizmat bo'yicha cheklash; d¹) ozodlikni cheklash; e) intizomiy qismga jo'natish; j) ozodlikdan mahrum qilish; z) umrbod ozodlikdan mahrum qilish.

Mahkumlarga asosiy jazolardan tashqari harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish tarzidagi qo'shimcha jazo ham qo'llanilishi mumkin. Xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo'natish tariqasidagi jazolar faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llaniladi. Muayyan huquqdan mahrum qilish faqat asosiy jazo sifatidagina emas, balki qo'shimcha jazo tariqasida ham qo'llanilishi mumkin.

82-modda. Jarima.

Jarima eng kam oylik ish haqining ikki baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda tayinlanadi. Mahkum jarima to'lashdan olti oy muddat mobaynida bo'yin tovlasa, sud to'lanmagan jarima miqdorini axloq tuzatish ishlari jazosi bilan almashtiradi. Bunda eng kam oylik ish haqining ikki baravari miqdoridagi jarima axloq tuzatish ishlarining bir oyiga tenglashtirib hisoblanadi.

83-modda. Axloq tuzatish ishlari.

Axloq tuzatish ishlari faqat mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlarga nisbatan o'z ish joyida o'tash, aybdor hech qayerda ishlamasa, ushbu jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan o'zi yashaydigan hududdagi boshqa joylarda o'tash tariqasida bir oydan bir yilgacha muddatga tayinlanadi.

85-modda. Ozodlikdan mahrum qilish.

Voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosi olti oydan o'n yilgacha muddatga tayinlanadi.

Ozodlikdan mahrum qilish jinoyat sodir etish paytida o'n to'rt yoshdan o'n olti yoshgacha bo'lgan shaxslarga nisbatan: b) og'ir jinoyat uchun – olti yilgacha; v) o'ta og'ir jinoyat uchun – o'n yilgacha muddatga tayinlanadi.

ORALIQ NAZORAT UCHUN SAVOLLAR

Qiyinalganda qavs ichida ko'rsatilgan darslik sahifalariga murojaat qiling.

1. Hokimiyat nima? (33-b.)
2. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati birdan-bir manbayi kim? (33-b.)
3. Ma'lum bir davlatga mansubligini isbotlab berolmagan shaxs qanday ataladi? (37-b.)
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining Ikkinchi bo'limi qaysi masalalarga bag'ishlangan? (34-b.)
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan shaxsiy huquq va erkinliklarni sanab bering. (35-b.)
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan siyosiy huquqliklarni sanab bering. (35-b.)
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni sanab bering. (35-36-b.)
8. Shaxsning konkret davlat bilan barqaror aloqasi qanday ataladi? (36-b.)
9. Fuqaroligi bo'lmagan shaxs qanday huquqlardan mahrum bo'ladi? (62-b.)
10. Diskriminatsiya nima? (62-b.)
11. O'zbekiston Respublikasida fuqarolikka oid ishlar bilan qaysi davlat tashkilotlari shug'ullanadi? (63-b.)
12. O'zbekiston fuqaroligini qay tariqa olish mumkin? (63-b.)
13. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini to'xtatib qo'yish uchun qaysi sabablar asos bo'lishi mumkin? (65-b.)
14. Ma'lum bir davlat fuqaroligini qaysi hujjat tasdiqlaydi? (63, 66-b.)
15. Biometrik pasport xususiyatlarini sanab bering. (63-b.)
16. «O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (41-b.)
17. Davlat hokimiyati organlariga fuqarolarning murojaatlari turlarini sanab bering. (58-b.)
18. O'zbekiston Respublikasi fuqarosi iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini sanab bering. (58-b.)
19. Korxona ma'muriyati qaysi yoshdan boshlab ishga qabul qilishga haqli? (48-b.)
20. Voyaga yetmagan shaxs qanday shartlarga ko'ra ishga qabul qilinishi mumkin? (51-b.)
21. Inson huquqlari bo'yicha vakil – Ombudsman huquqlarini sanab bering. (70-b.)
22. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi vazifalarini sanab bering. (71-b.)
23. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan mamlakat fuqarolari uchun belgilangan burchlar va majburiyatlarni sanab bering. (74-b.)

III bo‘lim

JAMIYAT VA SHAXS

Inson o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, jamiyat hamda davlatning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasligi shart.

**O‘zbekiston Respublikasining
Konstitutsiyasi, 21-modda.**

12- §. JAMOAT BIRLASHMALARI VA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI FAOLIYATI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- demokratik davlatdagi mafkuraviy va siyosiy qarashlar xilma-xilligini;
- demokratiyaning tarkibiy qismi sifatida jamoat birlashmalarining faoliyatini;
- ommaviy axborot vositalarining faoliyat tamoyillarini bilib olasiz.

- 1. Jamoat birlashmalari nima uchun kerak?**
- 2. Jamoat birlashmalarini tuzish va faoliyatini yuritish prinsiplari.**
- 3. Ommaviy axborot vositalari.**

1. JAMOAT BIRLASHMALARI NIMA UCHUN KERAK?

Jamoat birlashmalari – bu, o‘z manfaatlari va istaklari, o‘z qobiliyatlari va iqtidorlarini namoyish qilish imkoniyatidan kelib chiqqan holda turli guruhlariga birlashish yo‘li bilan jamiyat hayotida ishtirok etish uchun mamlakat aholisi birlashmalarning amalda paydo bo‘lishidir.

Sizningcha, jamoat birlashmalari va ommaviy axborot vositalari davlatga nima uchun kerak? Kishilarning turli guruhlari, partiyalar va ommaviy harakatlarning jamiyat hayotidagi ishtiroki qanchalik muhim?

1-topshiriq

O‘zbekiston Respublikasidagi qaysi jamoat birlashmalari faoliyati to‘g‘risida eshitganingizni, gazetalarda o‘qiganingizni eslang?

Jamoat birlashmalari mushtarak manfaat asosida fuqarolarning ixtiyoriy belgilashlari natijasida vujudga kelgan tuzilmadir.

Jamoat birlashmalari quyidagi shakllarda bo‘ladi: jamoat tashkilotlari, ommaviy harakatlar, jamoat jamg‘armalari va boshqa nohukumat muassasalar.

O‘zbekiston Respublikasida shunday jamoat tashkilotlari bor, jumladan, O‘zbekiston xotin-qizlar qo‘mitasi, «Sog‘lom avlod uchun» xalqaro jamg‘armasi, «Yoshlar ittifoqi», «Sen yolg‘iz emassan» Respublika jamoatchilik bolalar jamg‘armasi, «Nuroniylar faxriylar Kengashi, «Mahalla» jamg‘armasi va boshqalar.

2-topshiriq

Jadvalni to‘ldiring.

Jamoat birlashmalari	Nomi
Kasaba uyushmalari	
Siyosiy partiyalar	
Nogironlar tashkilotlari	
Ijodiy uyushmalar	
Jamoatchilik xayriya fondlari	
Xotin-qizlar, bolalar tashkilotlari	

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 39-modda.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasida kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar tashkilotlari, faxriylar, yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar hamda fuqarolarning boshqa birlashmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 70-modda.

2. JAMOAT BIRLASHMALARINI TUZISH VA FAOLIYATINI YURITISH PRINSIPLARI

Davlat tashkilotlari bilan bir qatorda mamlakatning mehnat qilayotgan aholisi huquqlarini himoya qiluvchi kasaba uyushmalari yurtimizdagi eng ommaviy jamoat birlashmalari hisoblanadi. Bugungi kunda kasaba uyushmalari tashkilotlari davlat boshqaruv organlaridan mustaqildirlar hamda faqat xodimlar va jamoa manfaatlarini uchun faoliyat ko'rsatadilar.

Asosiy qonun belgilaydi

Kasaba uyushmalari xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini va manfaatlarini ifoda etadilar va himoya qiladilar. Kasaba uyushmalariga a'zo bo'lish ixtiyoriydir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 73-modda.

Barcha jamoat birlashmalari o'z ustavlari asosida va O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlari doirasida ish ko'radilar.

Asosiy qonun belgilaydi

Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi, O'zbekistonning davlat suverenitetiga, hududiy yaxlitligiga va xavfsizligiga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy hamda diniy adovatni targ'ib qiluvchi, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklariga, aholining sog'lig'iga, ijtimoiy axloqqa tajovuz qiluvchi siyosiy partiyalarning, boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarining, shuningdek milliy va diniy belgilariga ko'ra siyosiy partiyalarning, harbiylashtirilgan birlashmalarning tashkil etilishi va faoliyati taqiqlanadi.

Maxfiy jamiyatlar va birlashmalar tashkil etish taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 71-modda.

Jamoat birlashmalarini tarqatib yuborish, ularning faoliyatini taqiqlab yoki cheklab qo'yish faqat sud qarori asosidagina amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 70-modda.

2. OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga (81-modda) va O'zbekiston Respublikasining «Ommaviy axborot vositalari to'g'risida»-gi Qonuniga muvofiq har bir fuqaroga so'z erkinligi: radio orqali, matbuotda, televideniya va boshqa ommaviy axborot vositalarida chiqish, o'z fikri va e'tiqodini oshkora bayon etish huquqi beriladi.

Asosiy qonun belgilaydi

Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ish olib boradilar. Davlat ommaviy axborot vositalari faoliyatining erkinligini, ularning axborotni izlash, olish, undan foydalanish va uni tarqatishga bo'lgan huquqlari amalga oshirilishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 81-modda.

Senzuraga yo'l qo'yilmaydi.

Ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga to'sqinlik qilish yoki aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 82-modda.

Yodda tuting!

Senzura – mafkuraviy jihatdan zararli hisoblangan maqolalarni taqiqlash maqsadida gazetalar, jurnallar va boshqa nashrlarning chop etish oldidan ko'zdan kechirilishi.

Har kim haqida uning rozilgisiz axborot yig'ish, saqlash va foydalanish taqiqlangan. Faqat qonunda belgilangan hollar bundan mustasnodir.

Agar ommaviy axborot vositalarida noto'g'ri bo'lgan, shuningdek, inson qadr-qimmati va obro'sini tahqirlovchi ma'lumotlar e'lon qilingan bo'lsa, u ana shu ma'lumotlarni chop etgan nashrda bunday ma'lumotlar uchun raddiya berishga haqlidir.

3-topshiriq

Sizningcha, odamlar o'zlari xohlagan hamma narsalarni e'lon qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerakmi? Ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinishi lozim va e'lon qilinmasligi shart bo'lgan narsalar ro'yxatini tuzing.

O'z faoliyatida odamlarni uning xatti-harakatlariga qarshi yo'naltirgan ba'zi bir gazetalarni hukumat ma'lum vaqt yopib qo'yadi.

Sizningcha, bu inson huquqlari buzilishimi? Kelajakda davlat boshlig'i o'rnida bo'lib qolsangiz, qanday ish tutgan bo'lardingiz?

Jamiyat va har bir odamning axborot olishi – iqtisodiy va ma'naviy yuksalish garovidir. Ammo soxtalashtirilgan, jamoatchilik fikri shakllanmasligi uchun axborot tarqatish davlat yoki bir guruh shaxslarning monopoliyasi bo'lib qolmasligi lozim.

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o'quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilm_Nuri***

Demokratik huquqiy davlat barpo etishning asosiy shartlaridan biri – matbuot va axborot erkinligidir. Ammo soʻz va matbuot erkinligi mutlaq boʻla olmaydi. Chunki televizor ekranida yangragan, gazeta-da eʼlon qilingan axborotni millionlab odamlar eshitadi, oʻqiydi. Agar maʼlum bir shaxs, korxona, ishlab chiqarish tarmogʻi haqida yanglish maʼlumotlar aytilsa, bu bilan ularning nufuziga putur yetkaziladi, huquqlari buziladi. Boʻhton maʼlumotlar, zoʻravonlik xatti-harakatlariga daʼvat etish va boshqa xatti-harakatlar uchun ularni eʼlon qilgan ommaviy axborot vositalari amaldagi qonunga muvofiq sud oldida javobgarlikka tortiladi.

4-topshiriq

Sizningcha, mustaqil matbuot mavjud boʻla oladimi?

Gazetalardan qaysilarini muntazam oʻqib borasiz?

Diqqatingizni jalb etishi va uni muntazam oʻqib borishingiz uchun, sizningcha, gazeta qanday boʻlishi lozim?

Qonunga muvofiq quyidagi hollarda ommaviy axborot vositalaridan foydalanishga yoʻl qoʻyilmaydi:

→ mavjud tuzumni, Oʻzbekiston Respublikasining hududiy yaxlitligini zoʻrlilik bilan oʻzgartirishni daʼvat etish maqsadida boʻlsa;

→ urush va zoʻravonlikni, milliy, irqiy va diniy adovatni tashviq qilish maqsadida boʻlsa;

→ davlat siri yoki qonun bilan qoʻriqlanadigan boshqa sirlarni tarkib toptiruvchi maʼlumotlarni oshkora qilish;

→ milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qoʻzgʻatuvchi axborotlar tarqatish;

→ ommaviy axborot vositalari orqali fuqarolar shaʼni, qadr-qimmatiga yoki ish faoliyatidagi obroʻsiga dogʻ tushiruvchi axborotlar tarqatish, ularning shaxsiy hayotiga aralashish taqiqlanadi.

Shuningdek, tergov va prokuratura organlarining ruxsatisiz dastlabki tergov materiallarini eʼlon qilish ham taqiqlanadi.

Yakunlarni chiqaramiz

Jamoat birlashmalari, ommaviy axborot vositalari:

- maqsad – ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy muammolarni hal etish;
- jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar;
- xayriya jamg'armalari;
- kasaba uyushmalari;
- ro'yxatdan o'tish majburiydir;
- ixtiyoriylik;
- siyosiy plyuralizm;
- OAVda – senzura yo'l qo'yilmaydi;
- bo'hton uchun – sud javobgarligi;
- axborot olish – yuksalish garovi;
- «Ommaviy axborot vositalari to'g'risida»gi Qonun.

O'zingizni sinang!

1. Jamoat birlashmalarining davlat organlaridan asosiy farqlarini ayting.
2. O'zbekiston Respublikasida mavjud jamoat birlashmalari turlarini sanang.
3. Jamoat birlashmalari qaysi prinsiplar asosida tuziladi va faoliyat ko'rsatadi?
4. Davlat va jamoat birlashmalarining o'zaro aloqalari qay tarzda amalga oshiriladi?
5. O'zbekiston Respublikasida qanday partiyalar va jamoat birlashmalarini tashkil etish taqiqlanadi?
6. So'z va matbuot erkinligi qay tarzda jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin?
7. Qanday axborot vositalarini mustaqil deb hisoblash mumkin?
8. Gapni davom ettiring: «Men gazeta o'qimayman, chunki ...».

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- demokratik huquqiy davlatda partiyalar faoliyatining ahamiyati haqida;
- O‘zbekiston Respublikasida siyosiy partiyalar faoliyati va ularning dasturlari haqida bilib olasiz.

1. Fuqarolarning davlatni boshqarishdagi ishtiroki.

2. O‘zbekiston Respublikasida ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi.

1. FUQAROLARNING DAVLATNI BOSHQARISHDAGI ISHTIROKI

Kishilar hayotida turli-tuman muammolar mavjud. Ana shu muammolardan ayrimlarini odamning o‘zi, boshqalarini esa faqatgina o‘zgalar bilan uyushgan holda hal etish mumkin. Masalan, tadbirkorlikni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar – tadbirkorlar manfaatlarini himoya qilish, kredit olish, soliqqa tortish, tashqi bozorga chiqish muammolarini hal qilish uchun tadbirkorlar uyushmasi tuziladi. Shuningdek, boshqa guruhlar: pensionerlar, imkoniyati cheklanganlar, yoshlar, o‘qituvchilar, shifokorlar va hokazolar ham o‘z muammolarini hal qilish maqsadida uyushadilar.

1-topshiriq

To‘rt guruhga bo‘lining.

Sizning guruhingiz eng uyushgan va jipslashgan ekanligini, shuning uchun ham uning vakillari qonun chiqaruvchi organ deputatlari orasida ko‘pchilikka ega bo‘lishi kerakligini isbotlashga harakat qilib ko‘ring.

Mana, demokratik jamiyatda davlat hokimiyati organlarida ana shu guruhlardan faqat bittasining vakillari bo‘lishining imkoni yo‘qligiga o‘zingiz ham ishonch hosil qildingiz.

Ana shu guruhlardan har birining manfaatlari ifoda etilishi va himoalanishiga qay yo‘sinda erishish mumkin?

2-topshiriq

Olti guruhga bo‘lining: ikki guruh siyosiy partiyalarni, qolganlari esa pensionerlar, yoshlar, fermerlar va ayollar birlashmalari vakillarini ifodalasin.

Siyosiy partiyalarning vakillari dasturlar ishlab chiqib, ularda yuqorida aytib o'tilgan guruhlar manfaatlarini inobatga olgan holda o'z maqsad va vazifalarini belgilaydilar hamda qo'llab-quvvatlashlariga erishish uchun ular o'rtasida targ'ibot ishlarini yuritadilar.

Pensionerlar, yoshlar, fermerlar va ayollar guruhlari o'zlariga xos bo'lgan muammolarni aniqlaydilar.

Targ'ibot ishlari davomida ana shu partiyalardan qaysi birini afzal ko'rishlari aniqlanishi lozim.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KO'PPARTIYAVIYLIK TIZIMINING SHAKLLANISHI

Siyosiy partiyalar tuzish va ularning ishida ishtirok etish fuqarolarining muhim siyosiy huquqlaridan biri sanaladi. Xo'sh, siyosiy partiyaning o'zi nima?

Yodda tuting!

Siyosiy partiya – O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy irodasini ro'yobga chiqarishga intiluvchi hamda o'z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko'ngilli birlashmasi.

O'zbekiston Respublikasining «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi Qonuni, 1-modda.

Tarixiy jarayon yakkipartiyaviylik tizimi davlatda diktatura o'rnatilishiga olib kelishini tasdiqladi. Ko'ppartiyaviylik tizimi esa fuqarolarga turli partiyalardan nomzodlarni tanlab olishga va jamiyatni rivojlantirish borasidagi u yoki bu dasturga afzallik berishga imkon yaratadi.

Asosiy qonun belgilaydi

Siyosiy partiyalar turli ijtimoiy tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 74-modda.

Har bir fuqaroda o'zining fikricha uning manfaatlarini ifodalaydigan, mamlakat taraqqiyotiga imkon yaratib beradigan partiyadan nomzodni tanlab olishi uchun demokratik huquqiy davlatda kamida ikkita partiya bo'lishi kerak.

Hozirgi vaqtda Oliy Majlis Qonunchilik palatasida beshta siyosiy partiya vakillari ishtirok etmoqda. Ular qonunchilikni shakllantirish va iqtisod, madaniyat va ijtimoiy sohalarida davlat siyosatini yuritishga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Partiyaning nomi	Ro'yxatdan o'tgan sanasi	Maqsadi
O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi (XDP)	1991-y	Ijtimoiy adolat, mamlakat taraqqiyoti va ma'naviy yangilanishini ta'minlash.
«Adolat» sotsial-demokratik partiyasi	1995-y.	Huquqiy demokratik davlat barpo etish, ijtimoiy adolat o'rnatish.
O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi	1995-y.	Davlatning umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy tiklanishi.
Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston liberal-demokratik (O'zLiDeP) partiyasi	2003-y.	O'rta sinf, kichik biznes namoyandalari, ishbilarmon kishilar, ishlab chiqarish va boshqaruvning yuqori malakali mutaxassislarining manfaatlarini himoyalash.
O'zbekiston Ekologik partiyasi	2019-y.	Atrof-muhitni muhofaza qilishda jamoatchilik faolligini har tomonlama oshirish.

Yakunlarni chiqaramiz

Siyosiy partiyalar faoliyati:

- ➔ maqsad – ijtimoiy-siyosiy muammolarni hal qilish;
- ➔ fikrlarning siyosiy va mafkuraviy rang-barangligi;
- ➔ ko'ppartiyaviylik – fikrlar xilma-xilligi;
- ➔ partiya – davlat hokimiyatini shakllantiradi, o'z vakillari orqali davlatni boshqaradi;
- ➔ «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi Qonun;
- ➔ «Davlat boshqaruvini yangilash va demokratlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalar rolini kuchaytirish to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonun.

O'zingizni sinang!

1. Kishilar qanday maqsadlarda siyosiy partiyalarga va harakatlarga uyushadilar?
2. Ko'ppartiyaviylikning mavjudligi mamlakatda demokratiyaning rivojlanishiga qay tariqa ijobiy ta'sir o'tkazadi?
3. Davlat Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida qanday partiyalar tuzilishi taqiqlangan?
4. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan siyosiy partiyalarni sanab bering.

SIYOSIY PARTIYALAR TO'G'RISIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI

(Ko'chirma)

2-modda. Siyosiy partiyalar faoliyati huquqiy asoslari

Siyosiy partiyalar o'z faoliyatlarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, ushbu Qonunga, boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, shuningdek o'z ustavlari asosida amalga oshiradilar.

3-modda. Siyosiy partiyalar tuzish va faoliyati prinsiplari

Siyosiy partiyalar fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish maqsadida, xohish-irodani erkin bildirish, partiyaga ixtiyoriy ravishda kirish va undan chiqish, a'zolarining teng huquqliligi, o'zini o'zi boshqarish, qonuniylik va oshkoralik asosida tuziladi va faoliyat ko'rsatadi. Quyidagi siyosiy partiyalarni tuzish va ularning faoliyat ko'rsatishi taqiqlanadi:

konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi;

O'zbekiston Respublikasi suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarining konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi; urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi; xalqning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi; milliy va diniy ruhdagı partiyalar.

4-modda. Siyosiy partiyalarda a'zolik

Siyosiy partiyalarda a'zo bo'la olmaydilar:

Quyidagilar siyosiy partiyalarga a'zo bo'la olmaydilar:

sudyalar;

prokurorlar va prokuratura tergovchilari;

ichki ishlar organlari, davlat xavfsizlik xizmati xodimlari;

harbiy xizmatchilar;

xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

15-§. OILA JAMIYATNING BUGUNI VA KELAJAGI NEGIZIDIR

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- oilaning jamiyat va jamiyatning oilaga nisbatan asosiy huquqlari va majburiyatlari haqida;
- nikoh tuzish shartlari haqida;
- er-xotinlarning huquq va majburiyatlari haqida;
- farzandlarning huquqlari haqida bilib olasiz.

1. Oila va jamiyat.

2. Oila davlat himoyasida.

3. Nikohdan o'tish shartlari.

4. Bolalarning huquqlari.

1. OILA VA JAMIYAT

Jamiyatda oilaning o'rni shunchalik ahamiyatliki, u adolatli tarzda har qanday jamiyatning negizi sifatida ko'rib chiqiladi. Chunki oila ijtimoiy hayotning alohida sohasini o'zida mujassam etgan bo'lib, unda kelajakda jamiyatda yashashi va davlatning fuqarosiga aylanishi kerak bo'lgan shaxsning dunyoga kelishi, oyoqqa turishi va shakllanish jarayonlari kechadi.

Jamiyatning ahvoli ham, o'z navbatida, inson oilada qanday tarbiya olganligiga, bu dargohdan qanday ma'naviy e'tiqodni qalbiga singdira bilganligiga, shaxs oilada kamol topishi uchun zarur shart-sharoitlar qanchalik maqbul ekanligiga bog'liq bo'ladi. Shu boisdan oilani muhofaza qilishga istalgan jamiyatda, har qanday davlatda alohida e'tibor beriladi.

Asosiy qonun belgilaydi

Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 76-modda.

Davlatimizda oila, onalik va bolalikning konstitutsiyaviy muhofazasi inson huquqlari bo'yicha xalqaro hujjatlarga mos keladi.

Qonunlar bilan ona va bola manfaatlarining muhofazasi ta'minlanadi.

Oilaviy munosabatlar sohasidagi konstitutsiyaviy prinsiplar:

ayollar va erkaklar huquqlarining tengligi;

nikoh erkinligi, turmush o'rtog'ini tanlash erkinligi;

nikohlangan shaxslarning teng huquqliligi;

ota-onalarining kelib chiqishi va fuqarolik mavqeyidan qat'i nazar qonun oldida farzandlar huquqlarining tengligi;

yetim bolalar va ota-ona vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalar parvarishi, tarbiyalanishi va ta'lim olishining kafolatlanganligi;

onalik va bolalik muhofazasi;

Davlat quyidagi majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi:

oilani muhofaza qilish;

yetim bolalar va ota-ona vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalar parvarishi, tarbiyalanishi va ta'lim olishini ta'minlash;

yetim bolalar va ota-ona vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarga nisbatan xayriya faoliyatini rag'batlantirish.

Asosiy qonun belgilaydi

Ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar.

Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta'lim olishini, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag'batlantiradi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 77-modda.

2. OILA DAVLAT HIMOYASIDA

Oila muhofazasi davlatda turli qonunlarni qabul qilish, shuningdek, jamoat jamg'armalari va tashkilotlari tomonidan ma'naviy va moddiy qo'llab-quvvatlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Binobarin, mustaqillik yillarida respublikada «Bolalar jamg'armasi», «Mahalla», «Ekosan», milliy «Qizil Yarim oy jamiyati» singari ko'p bolali va kam ta'minlangan oilalarga, bolalarga, yolg'iz qariyalarga va hokazolarga imkoni boricha madad berayotgan jamoat jamg'armalari tashkil qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga binoan 1993-yil 7-mayda mamlakatda birinchi orden – **«Sog'lom avlod uchun»** ordeni ta'sis etildi.

Onalik va bolalikni muhofaza qilishda, sog'lom avlod kamol topishi uchun moddiy shart-sharoitlar va ma'naviy muhitni ta'minlashda alohida xizmat ko'rsatgan shaxslar «Sog'lom avlod uchun» ordeni bilan taqdirlanadilar.

3. NIKOH TUZISH SHARTLARI

Nikoh tuzish uchun kuyov va kelinning ixtiyoriy roziligi zarur, shuningdek, ular muayyan yoshga to'lgan bo'lishi shart (qizlar va yigitlar – 18 yoshdan).

Ixtiyoriy rozilik nikoh tuzish masalasi hal etilayotganda uchinchi shaxslarning tazyiqi bo'lmasligi kerakligini anglatadi. Uchinchi shaxslar, shu jumladan, ota-onalar tomonidan nikohlanishga to'sqinlik jinoiy jazolanadigan harakatga aylanishi mumkin. Qarindosh-urug'lar maslahatlar berishlari, nikoh to'yiga tayyorlanishga yordam ko'rsatishlari, moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Sizningcha, nega davlatimizda majburiy nikoh taqiqlangan va jinoiy javobgarlikka tortiladigan qilmish sanaladi? Javobingizni asoslang.

Quyidagi hollarda nikoh tuzish taqiqlanadi:

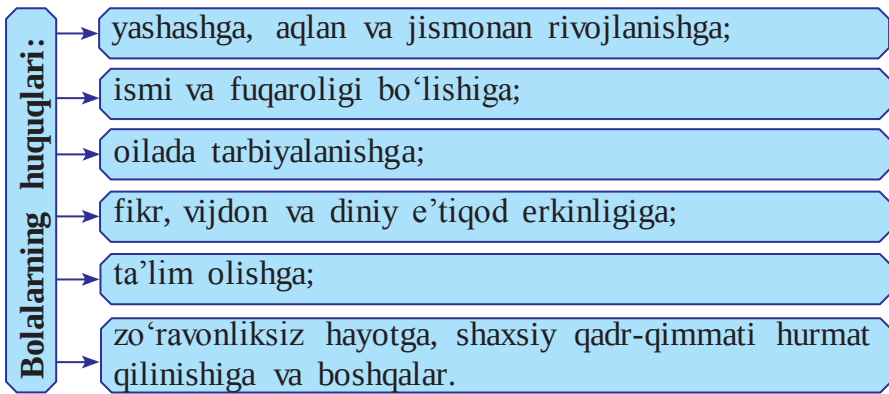
– tomonlardan biri ro‘yxatga olingan boshqa nikohda bo‘lsa: ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o‘rtasida: nasl-nasab shajarasi bo‘yicha to‘g‘ri tutashgan qarindoshlar o‘rtasidagi nikohga yo‘l qo‘yilmaydi.

Er-xotinlar, shuningdek, o‘zlarining voyaga yetmagan bolalari tarbiyasi uchun, ularning ishlari va qilmishlari uchun javobgar bo‘ladilar. O‘z navbatida farzandlar ham o‘z ota-onalari haqida g‘amxo‘rlik qilishlari, ularga yordam berishlari, qo‘llab-quvvatlashlari lozim. Voyaga yetgunga qadar bu majburiyat ma‘naviy tavsifda bo‘lib, ular 18 yoshga to‘lganlaridan keyin esa yuridik kuch kasb etadi.

4. BOLALARNING HUQUQLARI

Bolalarning huquqlari «Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya» (1989-y.) kabi nufuzli xalqaro hujjatda va O‘zbekiston Respublikasining «Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonunida (2008-y.) mustahkamlab qo‘yilgan. Ushbu qonunlarga muvofiq inson tug‘ilganidan to 18 yoshga qadar bola hisoblanadi va quyidagilarga haqlidir.

Fikrlash uchun savollar

1. Nima deb hisoblaysiz, qadimgi grek olimi Aristotel: «Platon menga do'st, lekin haqiqat qimmatlidir», degan iborani aytganda nimani nazarda tutgan?

Bu iborani huquqiy munosabatga qaysi hollarda qo'llash mumkin?

2. Shoir va davlat arbobi Alisher Navoiy shunday degan: «Agar sen inson bo'lsang, xalq ehtiyoji to'g'risida qayg'urmaydiganni inson deb atamagin».

Bunday ta'kidga qo'shilasizmi? Javobingizni asoslang.

3. Qadimgi Rim faylasufi Seneka shunday degan edi: «Barcha g'alabalar o'z ustingdan g'alaba qozonishdan boshlanadi. Bu eng oliy hokimiyat. O'z ehtirosdaring quliga aylanish – eng qo'rqinchli qullikdir». Ushbu gaplarni mehnatga, ta'limga yoki boshqa biror mashg'ulotga nisbatan izohlashga urinib ko'ring.

Siz mazkur fikrlarga qo'shilasizmi? Agar tasdiqlasangiz, nima uchun?

4. O'zbek maqolida aytiladi: «Mehnat – g'alaba, shon-shuhrat va boylik kaliti». Siz bunday ta'kidga qo'shilasizmi?

Siz taniqli va badavlat bo'lishning boshqa qonuniy yo'lini taklif qila olasizmi?

5. Amir Temur o'zining «Temur tuzuklari» asarida shunday ta'kidlaydi: «Agar davlat qonunlarga tayanmasa, u o'zining shon-shuhrati va buyukligini uzoq vaqt saqlay olmaydi».

Siz bunday fikrga qo'shilasizmi? Agar qo'shilsangiz, u holda nima uchun?

6. Buyuk qomusiy olim Abu Ali ibn Sino yozgan: «Bekorchilik va maishatparastlik nafaqat odobsizlikni tugʻdiradi, ular bir vaqtda bemorlikka ham sabab boʻladi».

Bunday ta'kidning ma'nosini tushuntirib bering.

2-topshiriq

1. Sizningcha, davlat oilaviy munosabatlarni tartibga solib turishi kerakmi? Balki, bu narsa har kimning shaxsiy ishidir?
2. Ota-onalar ajrashayotganida, Sizning nazaringizda, voyaga yetmagan farzand kim bilan: onasi yoki otasi bilan qolishi kerak?
3. Oilada ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda qanday tipik muammolar vujudga keladi? Nega bu hol ro'y beradi?

Oila – jamiyat negizi:

- shaxs kamoloti – oilada;
- ayollar va erkaklar huquqlarining tengligi;
- oilaning davlat tomonidan muhofaza qilinishi;
- «Sogʻlom avlod uchun» ordeni;
- nikoh: qizlar – yigitlar 18 yoshdan;
- nikoh erkinligi;
- farzandlar tarbiyasi borasida er-xotinlarning teng javobgarligi;
- Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiya (1989-y.);
- «Bola huquqlari kafolatlari toʻgʻrisida»gi Qonun (2008-y.).

O'zingizni sinang!

1. Nima uchun konstitutsiyaviy huquq normalari bilan oila jamiyatning negizi deb e'tirof etiladi?
2. Oila-nikoh munosabatlarining huquqiy asoslarini sanab bering.
3. Ota-onalar va bolalarning huquq va majburiyatlarini aytib bering.
4. Qaysi hollarda nikoh qayd etilmasligi mumkin?

16-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MA‘MURIY-HUDUDIIY VA DAVLAT TUZILISHI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- mavjud davlat tuzilishi shakllari, ularning afzalliklari va kamchiliklari haqida;
- O‘zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishi haqida bilib olasiz.

1. Davlat tuzilishi shakllari.

2. O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishi.

3. Qoraqalpog‘iston Respublikasining davlat tuzilishi.

1. DAVLAT TUZILISHI SHAKLLARI

Har qanday davlatning asosiy belgisi, uning aholisi yashab turgan hududning mavjud ekanligidir. Bilasizki, davlatning qonunlari har bir insonga tatbiq etiladi va har bir inson hayotining ko‘pgina tomonlarini tartibga solib turadi. Biroq davlat hududining istalgan qismida – qishloqda, shaharda, tumanda va hokazolarda markaziy hokimiyat organlari hal qilishi mushkul bo‘lgan kundalik muammolar vujudga keladi. Shuning uchun ham davlat hokimiyati vakolatlarining muayyan qismini markaziy hokimiyat organlaridan mahalliy hokimiyat organlariga beriladigan bir tarzda taqsimlashga zarurat tug‘iladi.

Davlat tuzilishi shakli – bu joylardagi hokimiyat organlarining markaziy hokimiyat organlari bilan o‘zaro munosabatlarini belgilab beruvchi siyosiy va hududiy jihatdan tashkil etilishidir.

Davlat tuzilishi shakli quyidagilarni namoyon etadi:

- davlat hududi necha qismga va qay tarzda bo‘linganligini;
- mahalliy va markaziy hokimiyat organlari o‘rtasidagi munosabatlar qay tarzda amalga oshirilishini;
- ayni shu davlat hududida yashab turgan har bir millatning manfaatlari qay tariqa muhofaza qilinishini.

Jahondagi aksariyat mamlakatlar davlat tuzilishining **unitar** shakliga

egadir. Bu holda davlat hududi ma'muriy hududlarga (viloyatlar, tumanlar va hokazolarga), ya'ni davlatchilikka ega bo'lmagan, balki boshqaruv qulay bo'lishi uchun mavjud bo'lgan qismlarga taqsimlanadi.

Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Norvegiya, Shvetsiya, Ispaniya, Portugaliya, Gretsiya, Yaponiya, Finlandiya, O'zbekiston va boshqalar unitar davlatlar jumlasiga kiradi.

Yodda tuting!

Unitar davlat – yagona davlat bo'lib, uning alohida ma'muriy-hududiy birliklari bir xildagi huquqlarga ega, butun davlat hududida yagona konstitutsiya, yagona hukumat va yagona qonun hujjatlari amal qiladi.

Davlat tuzilishining boshqa bir shakli **federatsiyadir**. Federatsiya subyektlari o'z konstitutsiyasiga, o'z oliy qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlariga ega bo'ladi. Butun federatsiya uchun yagona hokimiyat va boshqaruv oliy organlari tashkil etiladi. Binobarin, AQSH, Kanada, Braziliya, Meksika, Avstriya, Belgiya, Shveysariya, Pokiston, Argentina, Rossiya va boshqalar federativ davlatdir.

Yodda tuting!

Federatsiya – bir necha subyektlar respublikalar, shtatlar va h.k. birlashmasini o'zida ifoda etuvchi ittifoqdosh davlat. Federativ davlatni tarkib toptiruvchi davlat uyushmalari (shtatlar, yerlar, provinsiyalar, davlatlar) federatsiya subyektlari sanaladi va o'zining ma'muriy-hududiy tuzilishiga ega bo'ladilar.

Davlat tuzilishining yana bir shakli **konfederatsiyadir**. Bunday birlashishda har bir davlat o'z suverenitetini, mustaqilligini saqlab qoladi. Konfederatsiyada yagona hudud, yagona fuqarolik bo'lmaydi, har bir davlat xalqaro aloqalarni mustaqil o'rnatadi. Hozirgi kunda Yevropa Ittifoqi davlatlarning konfederativ birlashuviga misol bo'la oldi, qonunchilik yo'li bilan mustahkamlanmagan.

Yodda tuting!

Konfederatsiya – muayyan maqsadlarga erishish (mamlakatlarning birgalikdagi mudofaasi, bojxona ishlarini, tashqi savdo aloqalarini tashkillashtirish va hokazo) uchun birlashgan suveren davlatlar muvaqqat ittifoqi. Ayni chog'da har bir davlat o'z suverenitetini saqlab qoladi.

1-topshiriq

Uch guruhga bo'linib, davlat tuzilishi har xil shakllarining afzalliklari va kamchiliklarini aniqlashga urinib ko'ring.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MA'MURIY-HUDUDIIY TUZILISHI

Konstitutsiyaga muvofiq (83-modda) O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat. O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishining o'ziga xosligi uning tarkibida tumanlar, shaharlar, shaharchalar va ovullardan tashkil topgan suveren Qoraqalpog'iston Respublikasining mavjud ekanligidir.

Davlatimizning ma'muriy-hududiy tuzilishi mamlakatni yaxshiroq boshqarishga, yuzaga keluvchi iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni samarali hal etishga imkon beradi.

2-topshiriq

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1–6-moddalari bilan tanishib chiqib, O'zbekiston Respublikasi davlat suverenitetiga ishora qiluvchi alomatlarning mavjud ekanligini aniqlang.

3. QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT TUZILISHI

Qoraqalpog'iston Respublikasi o'z davlatchiligi-ning shakllanish, taraqqiyot va tarixiga egadir.

1993-yil 9-aprelda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi ustunligini e'tirof etgan Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilindi. Ko'p o'tmay davlat ramzlari – gerb, bayroq, madhiyasi qabul qilindi.

Qoraqalpog'iston fuqarolari ayni paytda O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanadi hamda uning muhofazasida-dir. Qoraqalpog'iston Respublikasi o'z ma'muriy-hududiy tuzilishi masala-larini mustaqil hal etadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi o'zi-ning O'zbekiston Respublikasining Asosiy qonuniga zid bo'lmagan Kons-titutsiyaga egadir. O'zbekiston qonunlari Qoraqalpog'iston hududida ham qo'llani-lishi majburiydir.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog'iston Respublikasining o'zaro munosabatlari O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi doir-asida tuzilgan shartnomalar hamda bitimlar bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi o'r-tasidagi nizolar murosaga keltiruvchi vositalar yordamida hal etiladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 90-modda.

O'zbekiston Respublikasiga unitar davlat tuzilishi alomatlari bilan bir qatorda **federativ tuzilishning ayrim elementlari** ham xosdir:

– O'zbekiston Respublikasi tarkibida suveren Qoraqalpog'iston Res-publikasining mavjudligi;

- ikkita – O‘zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyalarining mavjudligi;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasida o‘zining davlat organlari: parlament (Jo‘qorg‘i Kenges)da, sud organlari, ijro etuvchi hokimiyat organlari va hokazolarning mavjudligi;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasida davlat ramzlari: gerb, bayroq, madhiyaning mavjudligi;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasining o‘z hududiy-ma‘muriy tuzilishi masalalarini mustaqil hal etish huquqiga egaligi;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasining O‘zbekiston Respublikasi tarkibidan ajralib chiqish huquqiga egaligi.

3-topshiriq

Yaxshi bilasizki, har qaysi davlatning hududi o‘z chegaralariga va har bir davlat olib kelinayotgan, olib ketilayotgan tovarlar, valuta va hokazolar ustidan nazoratni amalga oshiruvchi o‘z bojxona punktlariga egadir.

Ana shu bojxona punktlariga nisbatan o‘z munosabatingizni aniqlang («ma‘qullayman» yoki «qarshiman»).

Yakunlarni chiqaramiz

**Davlat
boshqaruvi
shakllari:**

- unitar;
- federatsiya;
- konfederatsiya.

O‘zingizni sinang!

1. Suveren davlat qaysi alomatlarga ega? Suveren davlat alomatlaridan qaysi birini eng muhimi sifatida ta’riflash mumkin?
2. Davlat tuzilishining u yoki bu shakli nimaga bog‘liq bo‘ladi?
3. Davlat tuzilishi unitar shaklining federativ shaklidan farqi nimada?
4. Qoraqalpog‘iston Respublikasi suvereniteti alomatlarini ayting.

IV bo‘lim

DAVLAT BOSHQARUVI ORGANLARI

17-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT HOKIMIYATINING TASHKIL ETILISHI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- O‘zbekiston Respublikasidagi davlat hokimiyati tizimi haqida;
- O‘zbekistonda davlat hokimiyati organlarining vakolatlari haqida;
- qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatining bo‘linish prinsiplari haqida bilib olasiz.

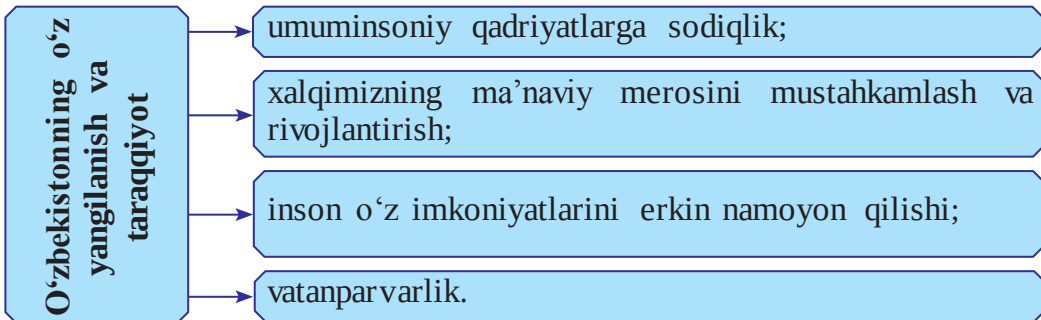
1. Hokimiyatsiz jamiyat bo‘lishi mumkinmi?
2. O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati tizimi.
3. Hokimiyatlarning bo‘linishi prinsipi.

1. HOKIMIYATSIZ JAMIYAT BO‘LISHI MUMKINMI?

Hokimiyat bo‘lmagan jamiyatni tasavvur qilish qiyin, albatta. Jamiyat taraqqiyoti tarixidan olingan misollarda (Qadimgi Rim, Buyuk Karl imperiyasi va hokazolar) hokimiyat bo‘lmaganda jamiyat ichki ziddiyatlar va hokimiyat uchun kurash yuki ostida nobud bo‘lib ketishini ko‘rishimiz mumkin.

Ko‘p asrlar davomida insoniyat ideal davlat barpo etish uchun «baxt-saodat formulasi»ni behudaga izladi.

Sharq o‘rta asrlar mutafakkirlaridan **Abu Nasr al-Forobiy** davlat, davlatni boshqarish shakllari, davlatning vazifalari va boshqa shu singari tushunchalarga ta’rif bergan.

Abu Ali ibn Sino esa ijtimoiy adolat va tartibotni ta’minlagan odil hukmdor hukmronlik qilgan davlatni mukammal davlat deb hisoblagan.

Shuning barobarida, u davlatning har bir fuqarosi foydali mehnat bilan shug'ullanishi lozim, deya ta'kidlaydi.

Mustaqillik e'lon qilinishi bilan O'zbekistonda o'z yangilanish va jamiyat taraqqiyot yo'lini tanlab olish imkoniyati vujudga keldi.

Yalpi murosqa qaror topmaguniga qadar kishilar va jamiyat munosabatlarini tartibga solib turuvchi kuch kerak bo'ladi. Bugungi kunda ana shunday kuch aholi turli-tuman tabaqalari va guruhlarining bir-biriga mos kelmaydigan manfaatlarini kelishtirishga da'vat etadigan qonuniy (*legitim*) hokimiyat hisoblanadi.

1-topshiriq

1. «Hokimiyat» so'zini eshitganda Sizda qanday tasavvur paydo bo'ladi: hokimiyat vakillarining tajovuzkorona xatti-harakatlarimi yoki fuqarolar manfaatlarini muhofaza etishga qaratilgan xatti-harakatlarimi?

2. Hokimiyat tushunchasini tavsiflovchi alomatlarini sanashga urinib ko'ring. Jumlani davom ettiring: Hokimiyat – bu...

3. **Jumlani davom ettiring:** *Basharti, men cheklanmagan hokimiyatni qo'lga kiritganimda...*

4. Hukumatning qandaydir qarorini bajarish yuzasidan ota-onangiz yoki yaqin qarindoshingiz faoliyatini eslang.

5. Ana shu qarorlar oilangiz va shaxsan Sizning keyingi taqdiringizga qanday ta'sir o'tkazdi?

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDAGI DAVLAT HOKIMIYATI TIZIMI

Demokratik jamiyatda qonun zaminida ish ko'ruvchi hokimiyatning obro'yi baland bo'ladi va kishilar bunday hokimiyatga jazo tahlikasidan emas, balki uning xatti-harakatlarini ma'qullaganliklari tufayli bo'ysunadilar.

Hokimiyat – kishilarning xulq-atvoriga, ularning xatti-harakatlariga va odatlariga ta'sir o'tkazish imkoniyatidir. Hokimiyat konstruktiv (yaratuvchi) tabiatga ega bo'lishi, shu kabi talafotga olib keluvchi oqibatlariga ega bo'lishi ham, mamlakat aholisi ko'pchiligining manfaatlari yo'lida ham, xuddi shu singari, bajarilmas va'dalarni ro'kach qilgan holda ularning manfaatlariga zid o'laroq amalga oshirilishi ham mumkin.

2-topshiriq

Davlatlar tarixidan hukmdorlar harakatlari ijobiy yoki salbiy oqibatlariga olib kelganiga oid misollar keltiring.

2. HOKIMIYATLARNING BO‘LINISHI PRINSIPI

Konstitutsiyaga muvofiq O‘zbekiston Respublikasida Oliy Majlis, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, sud hokimiyati organlari davlat hokimiyatini amalga oshiradilar.

Davlat hokimiyat organlari o‘zaro hamkorlik qila turib bir-biriga ta’sir o‘tkazadilar, jamiyatda tartibotni ta’minlaydilar va kishilarni birlashtiruvchi g‘oyalarni ro‘yobga chiqaradilar.

Har bir hokimiyat organining vakolatlari hokimiyat vakolatlari doirasidan chetga chiqish, uni suiiste’mol qilish va davlat hokimiyatining boshqa organlari faoliyat sohasiga aralashishning oldini olish maqsadida nihoyatda aniq-ravshan belgilab beriladi.

Hokimiyatning davlat organlari faoliyatida eng muhimi, – bu, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-moddasida mustahkamlab qo‘yilganidek, **hokimiyatlarning bo‘linishi prinsipini** amalga oshirish imkoniyati. Bu shuni anglatadiki, qonunchilik, ijro va sud hokimiyati o‘z faoliyatlarini mustaqil, bir-birlariga xalal bermasdan amalga oshiradi.

3-topshiriq

Fuqarolarning davlat hokimiyati organlariga munosabati masalasi yuzasidan o‘z nuqtayi nazarinigizni aniqlang.

Aholining xulq-atvori quyidagilarga asoslanadi:

- hokimiyatning adolatli va qonuniy xatti-harakatlariga ishonishiga;
- hokimiyat organlariga bo‘ysunish odatiga;
- hokimiyatdan qo‘rqishiga.

Davlat hokimiyati organlari tizimi:

- davlat hokimiyati – kishilar va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solib turuvchi kuch;
- hokimiyat – yaratuvchi yoki buzg‘unchi harakatlar;
- Oliy Majlis – Qonunchilik palatasi va Senat;
- hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlariga bo‘linishi.

O'zingizni sinang!

1. Demokratik-huquqiy davlat barpo etish jarayonida nima uchun hokimiyatlar bo'linishi prinsipidan foydalanilish kerak?
2. O'zbekiston Respublikasida hokimiyatlar bo'linishi prinsipi qay tarzda amalga oshiriladi?
3. Bir guruh kishilarda yangi qonun ishlab chiqish yoki mavjud qonunga o'zgartirish bo'yicha tashabbuskor g'oyalar bo'lsa, qanday ish ko'rishlari kerak?

**Qonunchilik
hokimiyati**

**Ijro etuvchi
hokimiyat**

Sud hokimiyati

DAVLAT HOKIMIYATI

QONUNCHILIK

QONUNLAR

QONUNLAR

QONUNLAR

QONUNLAR

QONUNLAR

QONUNLAR

QONUNLAR

KONSTITUTSIYA

18-§. OLIY MAJLIS VA UNING VAKOLATLARI

Mavzu ustida ishlash jarayonida quyidagilarni:

- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi vakolatlari;
- Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining mutlaq vakolatlari haqida bilib olasiz;

- 1. Oliy Majlis va uning tarkibini shakllantirish tartibi.**
- 2. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari.**
- 3. Oliy Majlis Senatining mutlaq vakolatlari.**

1. OLIY MAJLIS VA UNING TARKIBINI SHAKLLANTIRISH TARTIBI

Oliy Majlis ayni paytda hokimiyatning qonun chiqaruvchi va vakillik organi hisoblanadi, ya’ni deputatlar va senatorlar ularni saylagan xalq manfaatlarini ifodalaydi.

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi bo‘lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi ikki palatadan – Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (yuqori palata) iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati vakolat muddati – besh yil.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 91-modda.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi (quyi palata) hududiy saylov okruglari bo‘yicha ko‘ppartiyaviylik asosida besh yilga saylanadigan 150 nafar deputatdan iborat. Qonunchilik palatasi ishi uning barcha deputatlari muqim kasbiy faoliyat yuritishlariga asoslangan.

Oliy Majlis Senati (yuqori palata) hududiy vakillik palatasi bo‘lib, 65 nafar senatorlardan iborat. Senatorlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda – to‘rt kishidan saylanadi. Oliy Majlis Senatining to‘qqiz nafar a‘zosi fan, san’at,

adabiyot, ishlab chiqarish sohasida, shuningdek, davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo'lgan hamda alohida xizmat ko'rsatgan eng obro'li fuqarolar orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

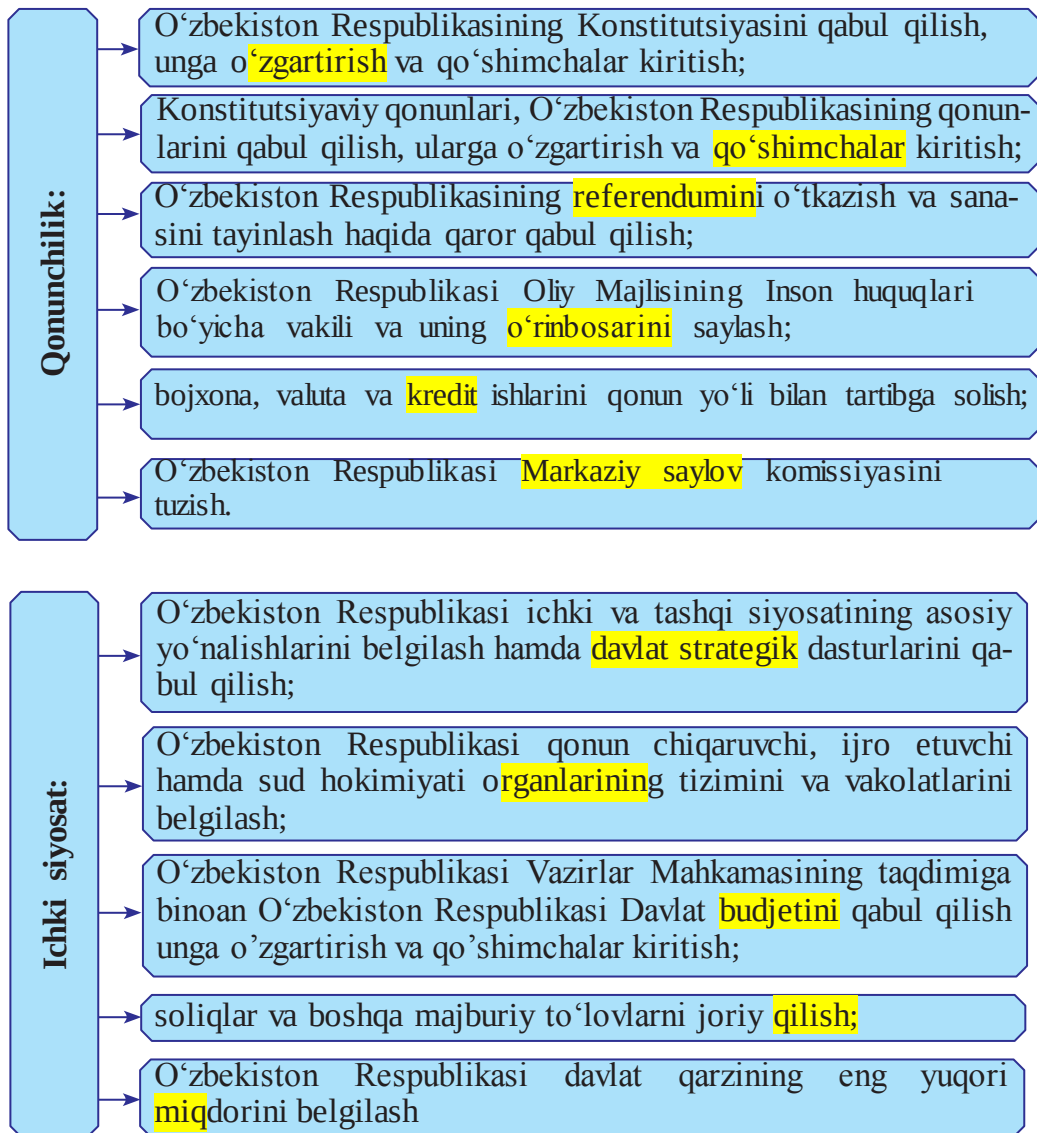
Saylov kuni yigirma besh yoshga to'lgan hamda kamida besh yil O'zbekiston Respublikasi hududida muqim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zosi bo'lishi mumkin. Ayni bir shaxs bir paytning o'zida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati va Senati a'zosi bo'lishi mumkin emas.

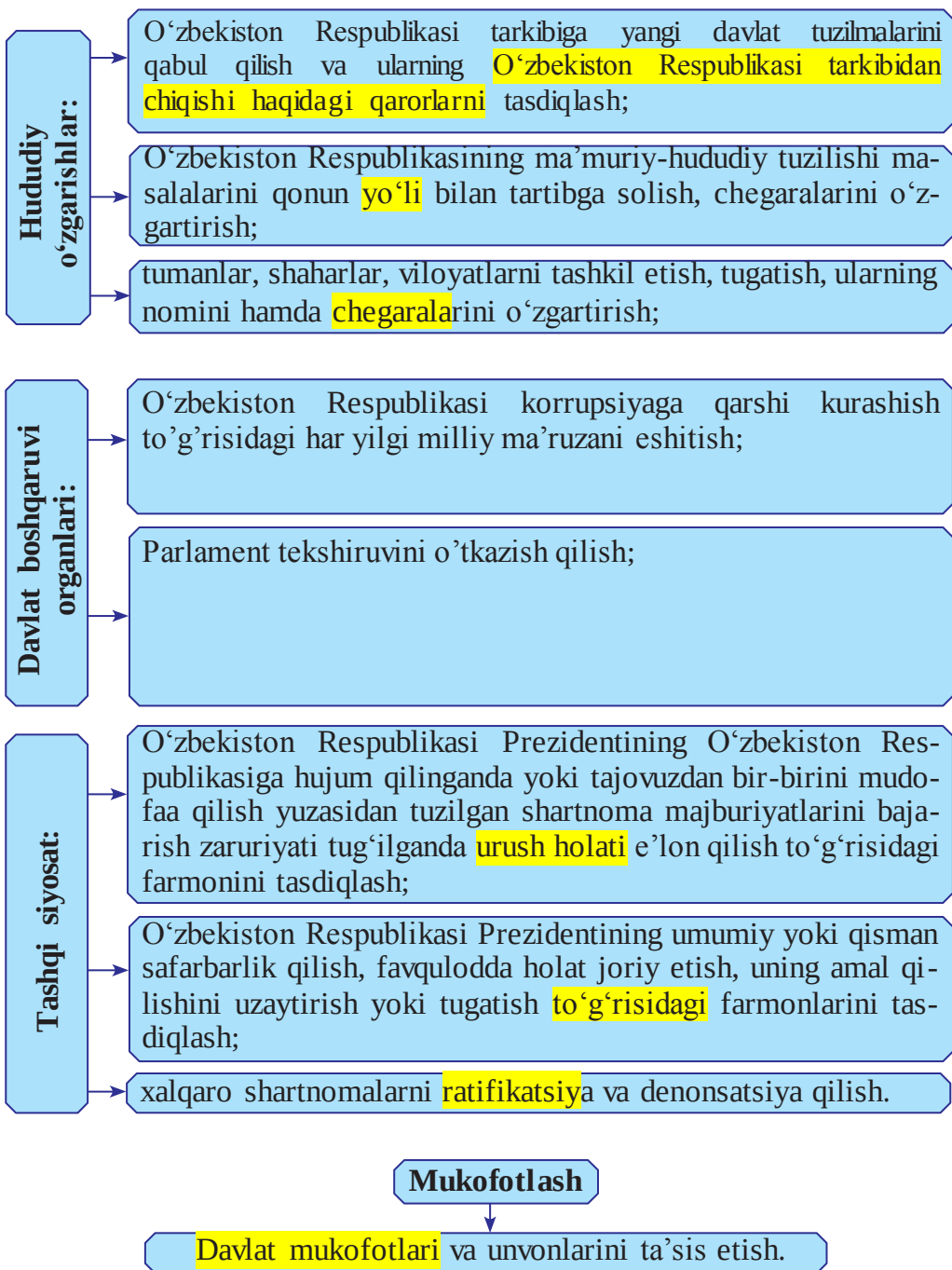
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY MAJLISI

Oliy Majlis Senati
Kengash
Rais va uning muovnlari
Qo'mitalar
100 nafar senator
Oliy Majlis Yuqori palatasi

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi
Kengash
Spiker va uning muovnlari
Qo'mitalar komissiyalar
150 nafar deputat
Oliy Majlis Quyi palatasi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining birgalikdagi vakolatlari quyidagilardan iborat:

2. OLIY MAJLIS QONUNCHILIK PALATASINING MUTLAQ VAKOLATLARI

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 94-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining Qonunchilik palatasi mutlaq vakolatlariga:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining hisobotini ko‘rib chiqish;
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini ko‘rib chiqish va ma’qullash;
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlantirishning dolzarb masalalari yuzasidan, shuningdek Vazirlar Mahkamasi a’zolarining o‘z faoliyati masalalari yuzasidan hisobotlarini eshitish;
- 5) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a’zoliciga nomzodlarni ko‘rib chiqish va ma’qullash;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari bo‘yicha har yilgi ma’ruzasini eshitish;
- 7) davlat organlarining mansabdor shaxslariga parlament so‘rovini yuborish va parlament nazoratining boshqa shakllarini amalga oshirish;
- 8) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Spikeri va uning o‘rinbosarlarini, qo‘mitalarning raislari va ularning o‘rinbosarlarini saylash;
- 9) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatini daxlsizlik huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi masalalarni hal etish;
- 10) o‘z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib qoidalari bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish;
- 11) siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yuzasidan, shuningdek davlatning ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan qarorlar qabul qilish;
- 12) ushbu Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

3. OLIY MAJLIS SENATINING MUTLAQ VAKOLATLARI

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 95-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati mutlaq vakolatlariga:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudini, Oliy sudini, Sudyalar oliy kengashini, respublika korrupsiyaga qarshi kurashish organining rahbarini va respublika monopoliyaga qarshi organining rahbarini saylash;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi raisi lavozimlariga nomzodlarni ko‘rib chiqish hamda ma’qullash;

3) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan taklif etilgan O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati raisi lavozimiga nomzod yuzasidan maslahatlashuvlar o‘tkazish;

4) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi va xalqaro tashkilotlar huzuridagi diplomatik hamda boshqa vakolatxonalari rahbarlarini tayinlash va ularni lavozimidan ozod etish;

5) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisini tayinlash va uni lavozimidan ozod etish;

6) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vazirliklarni va boshqa respublika ijro etuvchi hokimiyat organlarini tuzish hamda tugatish to‘g‘risidagi farmonlarini tasdiqlash;

7) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan amnistiya to‘g‘risidagi hujjatlarni qabul qilish;

8) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotlarini eshitish;

9) O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi va xalqaro tashkilotlar huzuridagi diplomatik hamda boshqa vakolatxonalari rahbarlarining o‘z faoliyati masalalari bo‘yicha hisobotlarini eshitish;

10) davlat organlarining mansabdor shaxslariga parlament so‘rovini yuborish va parlament nazoratining boshqa shakllarini amalga oshirish;

11) mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlariga o‘z faoliyatini amalga oshirishda ko‘maklashish;

12) mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining qarorlarini, ular qonunchilik normalariga muvofiq bo‘lmagan taqdirda, bekor qilish;

13) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati Raisini va uning o‘rinbosarlarini, qo‘mitalarning raislari va ularning o‘rinbosarlarini saylash;

14) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a‘zosini daxlsizlik huquqidan mahrum etish to‘g‘risidagi masalalarni hal etish;

15) o‘z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib qoidalari bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish;

16) siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yuzasidan, shuningdek davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yuzasidan qarorlar qabul qilish;

17) Qonunchilik palatasi tarqatib yuborilgan davrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunlarni qabul qilishga doir vakolatlarini bajarish, bundan Konstitutsiya va konstitutsiyaviy qonunlar mustasno;

18) ushbu Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

19-§. AMALIYOT DARSİ

QONUN LOYIHASINI QABUL QILAMIZ

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- Qonunchilik tashabbusi o‘zi nima va u amaliyotda qay tariqa ro‘yobga chiqarilishi haqida;
- Qonunchilik jarayoni qanday bosqichlardan iborat ekanligini bilib olasiz.

1. Qonunchilik tashabbusi huquqi.

2. Qonunchilik jarayoni bosqichlari.

Bu darsda go‘yo Oliy Majlisdagi Qonun loyihasi muhokamasida «ish-tirok etamiz». Muhokamada ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rish uchun esa tanishlaringiz va sinfdoshlaringizni qaysi muammolar ko‘proq tashvishlantirib kelayotgani haqida o‘ylab ko‘ring. Ana shu muammolarni hal qilish uchun qanday qonunlar qabul qilinishi kerakligi haqida fikr yuriting.

Misol uchun: ana shu qonun, shuningdek, uning asosiy qoidalaridan (boblaridan) biri qanday nomlanishini o‘ylab toping va daftarga yozib qo‘ying. Quyidagi savollarga javob bergan holda ana shu qonun qabul qilinishiga oid «ma’qullayman» va «qarshiman» deb ovoz berishga dalil-isbotlar keltiring:

1. Ushbu qonun nima uchun qabul qilinishi kerak?
2. Qonun qabul qilinishi qanday ijobiy va salbiy oqibatlarga olib keldi?
3. Ushbu qonun kimga kerak?
4. Bu qonunga qaysi aholining qaysi guruhlar e’tiroz bildirishi mumkin? Nega?
5. Qonun ishlashi uchun nima qilmoq kerak?
6. Qonun ijro etilishi uchun qanday mablag‘lar kerak? Ularni qayerdan olish mumkin?

Bunda maqbul qonun mezonlari to‘g‘risidagi Eslatmadan foydalaning.

1. Qonun huquq va axloq-ma’naviyatga mos kelishi kerak.
2. Qonun O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga mos kelishi lozim.
3. Qonun oddiy va tushunarli tilda yozilgan bo‘lishi lozim.
4. Qonun moddalari ijro etilishi real bo‘lishi zarur.

1. QONUNCHILIK TASHABBUSI HUQUQI

Demokratik huquqiy davlatda insonlarning jamiyatdagi o‘ta muhim munosabatlarini qonunchilik asosida boshqarish zarurati mavjud bo‘ladi. Shu sababli davlatimiz qonunchiligida har bir inson qonun loyihalarini tayyorlashda hamda mavjud qonunlarni o‘zgartirish va to‘ldirishda ishtirok etishga haqli ekanligi qonunda mustahkamlab qo‘yilgan. Deputatlardan farqli o‘laroq, fuqarolar o‘z takliflari bilan Oliy Majlisga emas, balki o‘z-lari tomonidan saylangan Oliy Majlis deputatlariga murojaat qiladilar.

Yodda tuting!

Qonunchilik tashabbusi – qonun loyihasining qonun chiqaruvchi organga belgilangan tartibda rasman kiritilishidir. Qonunchilik tashabbusi – qonunchilik protsessining birinchi bosqichidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasiga muvofiq qonunchilik tashabbusi huquqiga:

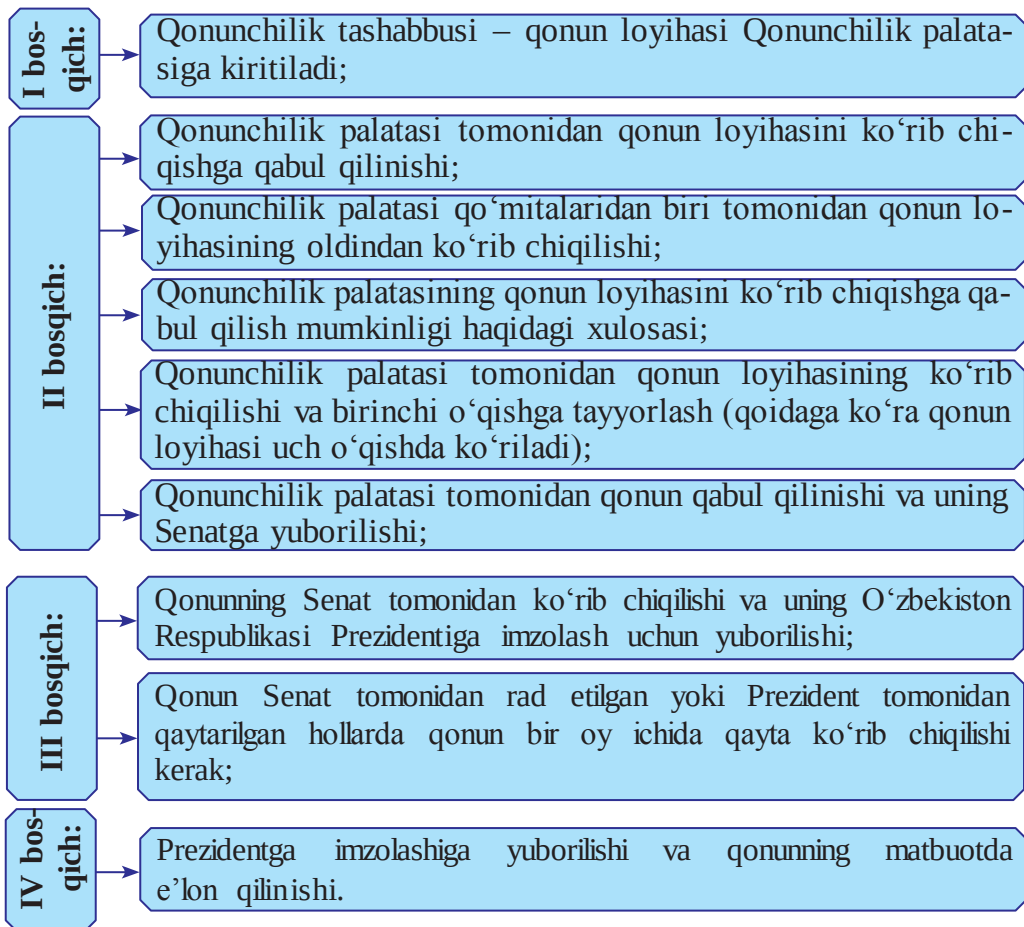
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti;
- o‘z davlat hokimiyatining oliy vakillik organi orqali Qoraqalpog‘iston Respublikasi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi;
- Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud;
- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori egadirlar.

Mazkur huquqning ro‘yobga chiqarilishi taklif etilgan qonun loyihalarining Oliy Majlis Qonunchilik palatasi majlisida ko‘rib chiqilishi majburiyligi bilan kafolatlanadi hamda deputatlar ko‘pchiligi ovoz berishi tarqasida ma‘qullanishi sharti bilan quyidagilar qabul qilinadi:

- yangi qonun loyihasini ishlab chiqish to‘g‘risidagi qaror;
- taklif etilgan qonun loyihasini takomillashtirishga yuborish to‘g‘risidagi qaror.

2. QONUNCHILIK JARAYONI BOSQICHLARI

Qonunchilik jarayoni Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari va senatorlarining davlat faoliyati shaklidir. U quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan qonun qabul qilingan kundan e‘tiboran o‘n kundan kechiktirmay O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga yuboriladi. Qonun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan oltmish kun ichida ko‘rib chiqiladi va ma‘qullangan taqdirda, imzolanishi va e‘lon qilinishi uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga o‘n kundan kechiktirmay yuboriladi. Agar O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati qonunni ma‘qullash yoki rad etish to‘g‘risida oltmish kun ichida qaror qabul qilmasa, Qonunchilik palatasi tomonidan qonun imzolanishi va e‘lon qilinishi uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga yuboriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qonunni oltmish kun ichida

imzolaydi va e'lon qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan rad etilgan qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga qaytariladi.

Agar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan rad etilgan qonunni qayta ko'rib chiqishda Qonunchilik palatasi deputatlar umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi bilan qonunni yana ma'qullasa, qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan hisoblanadi hamda imzolanishi va e'lon qilinishi uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga Qonunchilik palatasi tomonidan yuboriladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan rad etilgan qonun yuzasidan Qonunchilik palatasi va Senat yuzaga kelgan kelishmovchiliklarni bartaraf etish uchun Qonunchilik palatasi deputatlari va Senat a'zolari orasidan tenglik asosida kelishuv komissiyasini tuzishi mumkin. Palatalar kelishuv komissiyasi takliflarini qabul qilganda qonun odatdagi tartibda ko'rib chiqilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qonunni o'z e'tirozlari bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli. Agar qonun avvalgi qabul qilingan tahririda tegishincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi bilan ma'qullansa, qonun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan o'n to'rt kun ichida imzolanishi va e'lon qilinishi kerak. Qonunlarning va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning e'lon qilinishi ular qo'llanilishining majburiy shartidir. O'zbekistononunlarning va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning e'lon qilinishi ular qo'llanilishining majburiy shartidir. Qonunlar va Oliy Majlis qarorlari imzolanganidan so'ng bir haftadan kechiktirmasdan e'lon qilinishi lozim. Basharti, qonunda boshqa sana ko'rsatilmagan bo'lsa, e'lon qilinishi bilan normativ hujjat kuchga kiradi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 99-modda.

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- davlat boshlig‘i sifatida Prezidentning vakolatlari haqida;
- Prezidentni saylash tartibi va uning vakolati tugashi haqida bilib olasiz.

1. Prezident – davlat boshlig‘i.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlari.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentini saylash tartibi va uning vakolatlari tugashi.

1. PREZIDENT – DAVLAT BOSHIG‘I

Lotinchadan tarjima qilganda **prezident** so‘zi *oldinda o‘tiruvchi*, ya’ni davlat boshlig‘i ma’nosini anglatadi. Jahondagi ko‘pchilik mamlakatlarda prezidentlik boshqaruvi shakli mavjud ekanligi ham prezident lavozimining mavqeyidan dalolat berib turibdi. O‘zbekistonda prezident lavozimi **1990-yil 24-martda** joriy etilgan.

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig‘idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 105-modda.

Topshiriq

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vakolatlarini o‘rganib, Davlat boshlig‘ining vakolatlarini quyidagi faoliyat sohaslariga ajrating:

Prezidentning Oliy Majlis ish faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan vakolatlari	Prezidentning Vazirlar Mahkamasi ish faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan vakolatlari	Prezidentning Mudofaa va xalqaro munosabatlar sohasidagi vakolatlari	Prezidentning sud, prokuratura organlari va Davlat xavfsizlik xizmati ish faoliyati muvofiqlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan vakolatlari

2. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTNING VAKOLATLARI

Davlat boshlig‘ining asosiy vazifasi – hokimiyatning barcha tarmoqlari faoliyatini muvofiqlashtirish yo‘li bilan mamlakat sobitqadam va barqaror rivojlanishini ta‘minlash. Prezidentning O‘zbekiston davlat hokimiyati organlari tizimidagi alohida o‘rni ham ana shu narsa bilan izohlanadi. O‘zbekiston Respublikasida Prezident Davlat boshlig‘i sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 109-moddasiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti:

- 1) fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining, O‘zbekiston Respublikasi suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligining kafilidir, milliy-davlat tuzilishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko‘radi;
- 2) mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasi nomidan ish ko‘radi;
- 3) muzokaralar olib boradi hamda O‘zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan tuzilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlariga rioya etilishini ta‘minlaydi;
- 4) o‘z huzurida akkreditatsiyadan o‘tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi va xalqaro tashkilotlar huzuridagi diplomatik hamda boshqa vakolatxonalarining rahbarlarini tayinlash uchun nomzodlarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi xalqiga hamda Oliy Majlisiga mamlakat ichki va tashqi siyosatini amalga oshirishning eng muhim masalalari yuzasidan murojaat qilish huquqiga ega;
- 7) vazirliklarni va boshqa respublika ijro etuvchi hokimiyat organlarini tuzadi hamda tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi;
- 8) Senat Raisi lavozimiga saylash uchun nomzodni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;
- 9) O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirini, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a‘zolarini O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi ma‘qullaganidan keyin lavozimga tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod etadi;

- 10) qo‘mitalar, agentliklar va boshqa respublika davlat organlari rahbarlarini qonunchilikka muvofiq lavozimga tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi;
- 11) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorini, O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi raisini O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati ma’qullaganidan keyin lavozimga tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod etadi;
- 12) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati bilan maslahatlashuvlardan keyin O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati raisini lavozimga tayinlaydi va uni lavozimidan ozod etadi;
- 13) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tarkiblariga nomzodlarni, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisi, respublika korrupsiyaga qarshi kurashish organining rahbari va respublika monopoliyaga qarshi organining rahbari lavozimlariga nomzodlarni taqdim etadi;
- 14) O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashining taqdimiga binoan viloyatlar va Toshkent shahar sudlari raislarini va rais o‘rinbosarlarini, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudi raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi;
- 15) viloyatlar hokimlarini va Toshkent shahar hokimini tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki hokim sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti o‘z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli;
- 16) respublika ijro etuvchi hokimiyat organlarining va hokimlarning hujjatlarini to‘xtatadi, bekor qiladi; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlislarida raislik qilishga haqli;
- 17) O‘zbekiston Respublikasining qonunlarini imzolaydi va e’lon qiladi;

qonunni o‘z e‘tirozlari bilan takroran muhokama qilish va ovozga qo‘yish uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli;

18) O‘zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug‘ilganda urush holati, umumiy yoki qisman safarbarlik e‘lon qiladi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tasdig‘iga kiritadi;

19) alohida hollarda (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlashni ko‘zlab, O‘zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi. Favqulodda holat joriy etish shartlari va tartibi qonun bilan belgilanadi;

20) O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo‘mondoni hisoblanadi, Qurolli Kuchlarning oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, oliy harbiy unvonlar beradi;

21) O‘zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari va yorlig‘i bilan mukofotlaydi, O‘zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi;

22) O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi;

23) amnistiya to‘g‘risidagi hujjatlarni qabul qilish haqida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnomalar kiritadi va O‘zbekiston Respublikasining sudlari tomonidan hukm qilingan shaxslarni afv etadi;

24) O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Xavfsizlik kengashini tuzadi va unga boshchilik qiladi, o‘z vakolatlari amalga oshirilishini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasini, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi maslahat-kengash organlarini va boshqa organlarni shakllantiradi;

25) ushbu Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti o‘z vakolatlarini bajarishni davlat organlariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emas.

2. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINI SAYLASH TARTIBI VA UNING VAKOLATLARI TUGASHI

Davlat boshlig‘i parlament deputatlari tomonidan saylanadigan parlament respublikasidan farqli ravishda prezidentlik boshqaruvi shaklida xalq tomonidan yoki saylovchilar vakillari tomonidan saylanadi va deputatlar tor guruhidan emas, balki aholining keng qatlamlaridan vakolatlar oladi.

Prezident saylovi Konstitutsiya va «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida»gi Qonunga asosan umumiy, teng va to‘g‘ridan to‘g‘ri saylash huquqi negizida yashirin ovoz berish yo‘li bilan amalga oshiriladi. Ayni paytda prezidentlikka nomzodga nisbatan alohida talablar qo‘yiladi.

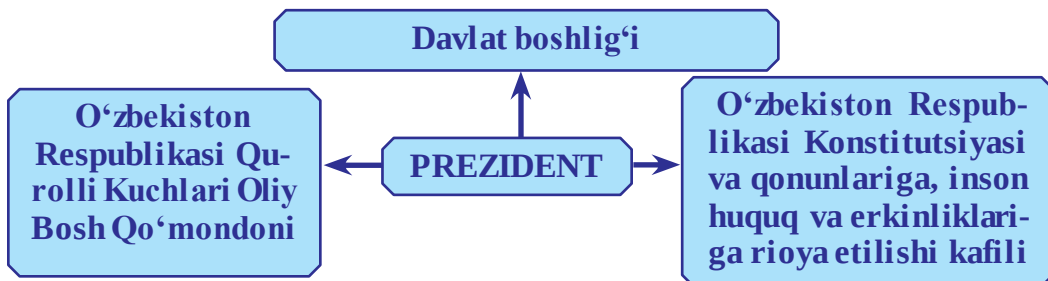

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga o‘ttiz besh yoshdan kichik bo‘lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O‘zbekiston hududida muqim yashayotgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti bo‘lishi mumkin emas.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to‘g‘ridan to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan yetti yil muddatga saylanadi. Prezidentni saylash tartibi O‘zbekiston Respublikasining qonuni bilan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 106-modda.

Asosiy qonun belgilaydi

Vakolati tugashi munosabati bilan iste’foga chiqqan Prezident umrbod Senat a’zosi lavozimini egallaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 113-modda.

Yakunlarni chiqaramiz

O‘zbekiston Respublikasi

Prezidenti:

- ➔ davlat boshlig‘i;
- ➔ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi yig‘ilishida qasamyod qabul qilgan paytdan boshlab o‘z lavozimiga kirishgan hisoblanadi;
- ➔ fuqarolar huquq va erkinliklari, Konstitutsiya va qonunlar kafili;
- ➔ davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta’minlaydi;
- ➔ mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasi nomidan ish ko‘radi;
- ➔ mamlakat Qurolli Kuchlari Oliy Bosh qo‘mondoni;
- ➔ Prezident shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi;
- ➔ vakolat muddati yakunlangandan so‘ng – senator.

O‘zingizni sinang!

1. Prezidentning davlat boshlig‘i sifatidagi asosiy vakolatlarini sanab bering.
2. O‘z burchlarini bajarayotganda Prezident qanday qiyinchiliklarni yengib o‘tishi zarur?
3. Sizningcha, Prezident o‘z vakolatlarini bajarishni davlat idoralariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emasligi to‘g‘risidagi qoida nega Konstitutsiyaga kiritilgan?
4. Davlatimizda kimlar Prezident etib saylanishi mumkin?
5. Prezident siyosiy partiya a’zosi bo‘lishi mumkinmi?

21-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING IJRO ETUVCHI HOKIMIYAT ORGANLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimi haqida;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi vakolatlari haqida bilib olasiz.

1. Vazirlar Mahkamasi – mamlakat hukumati, ijro etuvchi organ.

2. Vazirlar Mahkamasining asosiy vakolatlari.

1. VAZIRLAR MAHKAMASI – MAMLAKAT HUKUMATI, IJRO ETUVCHI ORGAN

Vazirlar Mahkamasining tashkil etilishi asoslari va faoliyatiga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 114 moddadan 119-moddagacha hamda «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi Qonun bag‘ishlangan. Vazirlar Mahkamasi – O‘zbekiston Respublikasi hukumati va O‘zbekiston Respublikasining ijroiya organi sanaladi va iqtisodiyotning, ijtimoiy hamda ma‘naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis qarorlari, Prezident farmonlari, qa-rorlari va farmoyishlari ijrosini ta‘minlaydi.

2. VAZIRLAR MAHKAMASINING ASOSIY VAKOLATLARI

Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruvi organlari va ular tomonidan tuziladigan xo‘jalik boshqaruvi organlari tizimini boshqaradi, ularning muvofiqlashtirilgan faoliyatini ta‘minlaydi. Vazirlar Mahkamasi o‘z ish faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti oldida javobgardir.

Oliy Majlis Palatalarida ko‘rib chiqiladigan qonun loyihalari va boshqa hujjatlarni tayyorlashda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Devoni, joylardagi mahalliy davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari hamda ijro etuvchi hokimiyat organlari tuzilmaviy bo‘linmalari yaqin hamkorligini ta‘minlash maqsadida Oliy Majlisda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Vakili lavozimi ta‘sis etilgan.

Vazirlar Mahkamasi huzurida Internet tarmog‘ida O‘zbekiston Respublikasi Ochiq ma‘lumotlari Portali ochilgan (data.gov.uz).

O‘z Res Kons 115-modda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

1) samarali iqtisodiy, ijtimoiy, soliq va byudjet siyosati amalga oshirilishi, ilm-fan, madaniyat, ta’lim, sog‘liqni saqlashni hamda iqtisodiyotning va ijtimoiy sohaning boshqa tarmoqlarini rivojlantirishga doir dasturlarning ishlab chiqilishi hamda bajarilishi uchun javobgar bo‘ladi;

2) barqaror iqtisodiy o‘sishni, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, kambag‘allikni qisqartirish, aholi uchun munosib turmush sharoitlarini yaratish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, qulay investitsiyaviy muhitni yaratish, hududlarni kompleks va barqaror rivojlantirish bo‘yicha choralar ko‘radi; 3) aholini, shu jumladan, nogironligi bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish tizimining samarali faoliyat ko‘rsatishini ta’minlaydi;

4) atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy boyliklarni va biologik xilma-xillikni saqlash, iqlim o‘zgarishiga, epidemiyalarga, pandemiyalarga qarshi kurashish hamda ularning oqibatlarini yumshatish sohalarida yagona davlat siyosati amalga oshirilishini ta’minlaydi;

5) yoshlarga oid davlat siyosatining amalga oshirilishini ta’minlaydi, oilani qo‘llab-quvvatlash, mustahkamlash va himoya qilish, an’anaviy oilaviy qadriyatlarni saqlash bo‘yicha choralar ko‘radi;

6) fuqarolik jamiyati institutlarini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarini amalga oshiradi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish hamda ijtimoiy sheriklik dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ularning ishtirok etishini ta’minlaydi;

7) fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy hamda boshqa huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

8) O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, Oliy Majlis palatalari qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta’minlaydi;

9) ijro etuvchi hokimiyat organlari ishini muvofiqlashtiradi va yo‘naltiradi, ularning faoliyati ustidan qonunda belgilangan tartibda nazoratni amalga oshiradi;

10) ijro etuvchi hokimiyat organlarining ishida ochiqlik va shaffoflikni, qonuniylik va samaradorlikni ta’minlash, ularning faoliyatida korrupsiya holatlariga qarshi kurashish, davlat xizmatlarining sifatini oshirish va ulardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish bo‘yicha choralar ko‘radi;

11) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan har yilgi ma’ruzalarni taqdim etadi;

12) ushbu Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Konstitutsiya va «O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi Qonunga muvofiq Vazirlar Mahkamasi o‘z faoliyatida Respublikada istiqomat qiluvchi barcha millatlar va xalqlarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda kollegiallik, demokratiya va qonunchilik prinsiplariga tayanadi.

1-topshiriq

Sxemada keltirilgan O‘zbekiston Respublikasi Vazirliklari bilan tanishib chiqing va ularning ish faoliyati sohalarini ko‘rsating.

2-topshiriq

O‘zingizni ma‘lum bir tarmoq (xalq ta‘limi, ichki ishlar, sog‘liqni saqlash, tashqi ishlar) vaziri o‘rnida tasavvur qiling. Tanlagan tarmoq bo‘yicha mavjud muammolarni hal etish dasturini tuzing.

O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi:

- Vazirlar Mahkamasi – mamlakat hukumati;
- Davlat qo'mitalari va vazirliklar;
- iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalarining samarali rivojlanishini ta'minlaydi;
- qonunlar, Oliy Majlis qarorlari, Prezident farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlaydi;
- Prezident Bosh vazir nomzodini taqdim etadi, Oliy Majlis tasdiqlaydi;
- Oliy Majlis va Prezident oldida javobgardir;
- «O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Qonun.

O'zingizni sinang!

1. O'zbekiston Respublikasida qanday ijro etuvchi organlar mavjud?
2. Vazirlar Mahkamasi tarkibi qanday tuziladi?
3. Respublika hukumatining asosiy vakolatlarini sanab bering.
4. Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis bilan o'zaro aloqasi qanday amalga oshiriladi?
5. Ijro hokimiyati organlarining asosiy vazifasini aytib bering.

«O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASI TO‘G‘RISIDA» O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI

(Ko‘chirma)

1-modda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

Vazirlar Mahkamasi — O‘zbekiston Respublikasining Hukumati — O‘zbekiston Respublikasining ijro etuvchi hokimiyat organidir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (bundan buyon matnda Vazirlar Mahkamasi deb yuritiladi):

1) samarali iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy, pul-kredit siyosati yuritilishi, fan, madaniyat, ta’lim, sog‘liqni saqlashni hamda iqtisodiyotning va ijtimoiy sohaning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi uchun javobgar bo‘ladi;

2) fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi;

3) davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari ishini muvofiqlashtiradi va yo‘naltiradi, ularning faoliyati ustidan qonunda belgilangan tartibda nazoratni ta’minlaydi;

4) O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta’minlaydi;

5) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari yuzasidan ma’ruzalar taqdim etadi;

6) O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida va qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruvi organlari tizimiga va o‘zi tashkil etadigan xo‘jalik boshqaruvi organlari tizimiga boshchilik qiladi, ularning hamjihatlik bilan faoliyat ko‘rsatishini ta’minlaydi.

Vazirlar Mahkamasi o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti oldida javobgardir.

Vazirlar Mahkamasi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega.

4-modda. Vazirlar Mahkamasining tarkibi va uni shakllantirish tartibi.

Vazirlar Mahkamasi tarkibiga O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri (bundan buyon matnda Bosh vazir deb yuritiladi), uning o‘rinbosarlari, vazirlar, davlat qo‘mitalarining raislari kiradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining boshlig‘i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o‘z lavozimi bo‘yicha kiradi.

22-§. JOYLARDAGI MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlari haqida;
- hokimlar vakolatlari va faoliyat yo‘nalishlari haqida;
- Xalq deputatlari Kengashi faoliyati to‘g‘risida bilib olasiz.

1. Xalq deputatlari Kengashi.

2. Viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlari faoliyati.

1. XALQ DEPUTATLARI KENGASHI

Markaziy hokimiyat organlaridan farqli ravishda, mahalliy hokimiyat organlari ijtimoiy muammolarni mintaqaviy darajada hal etadi. Ular jamiyat hayotining turli sohalaridagi muammolarni bevosita hal etgan holda ijro hokimiyatining qonunlari va normativ aktlarini amalga oshiradi. Hokimiyat organlari joylarda xalq farovonligini ta‘minlash va davlat oldida turgan muhim vazifalarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Viloyatlar, tumanlar va shaharlardagi hokimiyat vakillik organlari **Xalq deputatlari Kengashi** sanaladi. Ularning faoliyati mintaqadagi aholi hayotining turli tomonlariga tegishli vazifalar va muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan. Viloyatlar, shaharlar, tumanlar hududlaridagi vakillik va ijro hokimiyatini **hokim** boshqaradi. Viloyatlar hokimlari va Toshkent shahar hokimi Prezident va tegishli Xalq deputatlari Kengashiga hisobot berishga burchli.

Asosiy qonun belgilaydi

Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo‘ysunadigan shaharlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyati vakillik organlaridir. Xalq deputatlari Kengashiga uning deputatlari orasidan qonunga muvofiq saylanadigan rais boshchilik qiladi.

Viloyat, tuman, shahar hokimi lavozimini egallab turgan shaxs bir vaqtning o‘zida xalq deputatlari Kengashining raisi lavozimini egallashi mumkin emas.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 120-modda.

2. VILOYATLAR, TUMANLAR VA SHAHARLAR HOKIMLARI ISH FAOLIYATI

Hokim faoliyati yakkaboshchilik asosida amalga oshiriladi va o'zi boshqarayotgan hududlar bo'yicha qabul qilgan qarorlari va faoliyati natijalari uchun shaxsan javobgar bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 109-moddasiga muvofiq Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o'z sha'ni va qadr-qimmatiga dog' tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o'z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli.

Topshiriq

Tasavvur qiling, Siz maktab direktorisiz va shahar (tuman) hokimi qabuliga keldingiz. Maktabni ta'mirlash va a'lochi o'quvchilarni xorijiy mamlakatlardan biriga sayohatga yuborish uchun moddiy yordam so'rab murojaat qildingiz. Ushbu takliflarni asoslash uchun qanday sabablarni keltirgan bo'lar edingiz?

ViLOYATLAR, tumanlar, shaharlar hokimi:

O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis palatalari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlari, yuqori turuvchi organlar va tegishli xalq deputatlari Kengashi qarorlari bajarish;

jamoatchilik tartibini saqlash va jinoyatchilik bilan kurash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, ular huquqlari va salomatligini ta'minlash bilan bog'liq choralarni ko'radi, tabiiy ofatlar, epidemiyalar va boshqa favqulodda vaziyatlarda ishlarni tashkil etadi;

viloyatlar, tumanlar, shaharlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, viloyat, tuman, shahar budjetining asosiy parametrlari va ularning ijrosi to'g'risidagi hisobotni xalq deputatlari Kengashiga taqdim etadi;

respublikada va xorijda viloyat, tuman va shaharning rasmiy vakili sifatida ish yuritadi;

aholini qabul qilishni tashkillashtiradi, fuqarolarning shikoyatlari, arizalari va takliflarini ko'rib chiqadi va boshqalar.

Viloyat, tuman va shahar hokimi tegishli xalq deputatlari Kengashiga viloyat, tuman, shaharning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga oid muhim va dolzarb masalalar bo'yicha hisobotlarni taqdim etadi. Kengashlar qarorlarni ularga asoslanib qabul qiladi.

Asosiy qonun belgilaydi

Viloyat, tuman va shahar hokimlari o'z vakolatlarini yakkaboshchilik asoslarida amalga oshiradilar va o'zlari rahbarlik qilayotgan organlarning qarorlari va faoliyati uchun shaxsan javobgardirlar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 125-moddadan.

Mahalliy hokimiyat organlari faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri kommunal xo'jaligini rivojlantirishga rahbarlik qilish sanaladi. Mahalliy hokimiyat organlari to'g'risidagi qonunda hokimlar o'z hududlaridagi kommunal xo'jaligi xizmati faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qilishi ta'kidlanadi. Kommunal xo'jaligi xizmati hokimiyatlar bo'limi tomonidan boshqariladi. Ularning rahbarlari hokim tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi. Bu masala mahalliy Kengash sessiyasida tasdiqlanadi.

Mahalliy Kengash ishining asosiy tashkiliy-huquqiy shakli sessiya hisoblanadi. Sessiyada Kengash vakolatiga kiruvchi masalalar hal etiladi, hisobotlar tinglanadi va albatta ijro etilishi shart bo'lgan qarorlar qabul qilinadi. Viloyatlar, tumanlar, shaharlar xalq deputatlari Kengashi zaruriyatga ko'ra bir yilda kamida ikki marta hokim tomonidan chaqiriladi.

Yakunlarni chiqaramiz

**Mahalliy davlat
hokimiyati
organlari:**

- xalq deputatlari Kengashi;
- hokim – joylarda vakillik va ijro hokimiyatini boshqaradi;
- xalq deputatlari Kengashi oldida hisobot berish;
- qabul qilinadigan qarorlar uchun hokimning shaxsan javobgarligi.

O'zingizni sinang!

1. Xalq deputatlari Kengashi qanday muammolarni hal etadi?
2. Xalq deputatlari Kengashiga kim rahbarlik qiladi?
3. Hokimlar faoliyati qanday tamoyillarda amalga oshiriladi?
4. Hokimlar xalq deputatlari Kengashini boshqargan holda qanday muammolarni hal etadi?
5. Viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlari hokimiyatning qanday organlariga hisobot beradi?

Normativ hujjat

MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI TO'G'RI SIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI

(Ko'chirma)

1-modda. Mahalliy vakillik va ijroiya hokimiyati

Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan tashqari) hokimlar boshchilik qiladigan xalq deputatlari Kengashlari hokimiyatning vakillik organlari bo'lib, ular davlat va fuqarolarning manfaatlarini ko'zlab o'z vakolatlariga taalluqli masalalarni hal etadilar.

Viloyat, tuman, shahar hokimi viloyat, tuman, shahar hokimiyati oliy mansabdor shaxsidir, ayni bir vaqtda tegishli hududda **vakillik va ijroiya hokimiyatiga boshchilik qiladi**. Viloyat va Toshkent shahar hokimi O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga va tegishli xalq deputatlari Kengashiga hisobot beradi. Tuman hokimi yuqori turuvchi hokimga va tegishli xalq deputatlari Kengashiga hisobot beradi.

2-modda. Mahalliy vakillik va ijroiya hokimiyati boshlig'ini tayinlash va ozod etish

Viloyat va Toshkent shahar hokimi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi hamda lavozimidan ozod etiladi.

Tuman va shaharlarning hokimlari viloyat, Toshkent shahar hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli xalq deputatlari Kengashi tegishli deputatlari orasidan tayinlanadi va tasdiqlanadi.

Tumanlarga bo'ysunadigan shaharlarning hokimlari tuman hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari tuman Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Viloyat hokimi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi roziligi bilan shahar hokimini tuman hokimiga (shahar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) bo'ysundirishga va viloyat Xalq deputatlari kengashida tasdiqlanuvchi qarorlar bilan yagona boshqaruv organlari tashkil qilishga haqli.

Xalq deputatlari Kengashlari va hokimlarning vakolat muddati – 5 yil.

23-§. FUQAROLARNING O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- o‘zini o‘zi boshqarish organlarining strukturasi va ularning huquqiy maqomi haqida;
- o‘zini o‘zi boshqarish organlarining vakolatlari haqida;
- fuqarolar yig‘inlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiya faoliyati haqida bilib olasiz.

1. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va ularning huquqiy maqomi.

2. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlari.

3. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari huzuridagi komissiya faoliyati.

1. FUQAROLARNING O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARI VA ULARNING HUQUQIY MAQOMI

Shaharlar, qishloqlar va ovullarda, shuningdek, shaharlar, qishloqlar va ovullar mahallalarida tashkil etiladigan o‘zini o‘zi boshqarish organlarining strukturasi va huquqiy maqomi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 127-moddasida va «Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida»gi Qonunda belgilab qo‘yilgan.

Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi – bu Konstitutsiya va O‘zbekiston Respublikasi qonunlari bilan kafolatlanadigan, fuqarolarning o‘z manfaatlarini, tarixiy rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, milliy va ma‘naviy qadriyatlaridan, mahalliy urf-odatlarini va an‘analaridan kelib chiqadigan masalalarni hal etish bo‘yicha mustaqil faoliyati hisoblanadi.

Shaharchalar, qishloqlar, ovullarda, shuningdek, shaharlar, qishloqlar va ovullardagi o‘zini o‘zi boshqarish organlari ***fuqarolar yig‘ini*** bo‘lib, uch yil muddatga rais (oqsoqol) va uning maslahatchilari saylanadi.

Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi va qonunchilikka muvofiq berilgan vakolatni tegishli hududda amalga oshiradilar. Fuqarolar yig‘ini aholi manfaatlarini ifodalaydi va uning nomidan tegishli hudud doirasida amal qiluvchi qaror qabul qiladi.

Fuqarolar yig'ida o'n sakkiz yoshga yetgan va tegishli hududda doimiy yashaydigan shaxslar ishtirok etadi.

2. FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARI ISH FAOLIYATINING ASOSIY YO'NALISHLARI

Fuqarolar yig'inining organlari quyidagilar hisoblanadi: fuqarolar yig'ini kengashi, fuqarolar yig'inining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiya va taftish komissiyasi. O'zini o'zi boshqarish organlari mamlakat aholisiga o'zlarining konstitutsiyaviy huquqlarini jamiyat va davlat ishlari boshqaruvida ishtirok etishda amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Asosiy qonun belgilaydi

Shaharchalar, qishloqlar va ovullarda, shuningdek shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular raisni saylaydi.

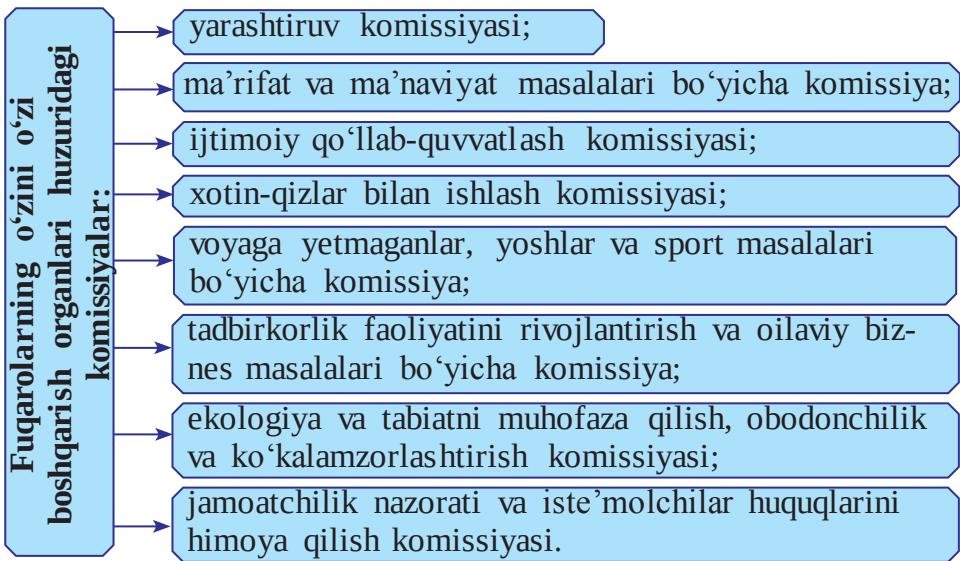
O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 127-modda.

O'zini o'zi boshqarish organlari yordamida va aholining birgalikdagi ko'magi bilan ma'lum bir hududda ijtimoiy va madaniy vazifalar hal etiladi, davlat organlariga aholining turmushini yaxshilashga qaratilgan qonunlar va qarorlar ijrosini amalga oshirishga yordam beriladi.

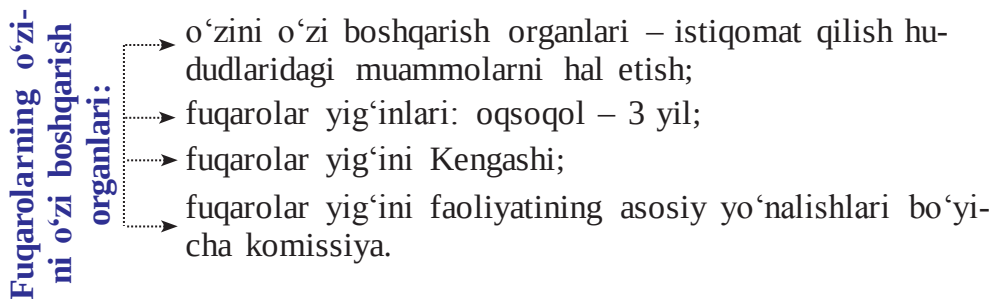
O'zini o'zi boshqarish organlari faoliyati tugatilishi faqat fuqarolarning yig'inlari qarori bo'yicha amalga oshiriladi. O'zini o'zi boshqarish organlari mansabdor shaxslarining davlat hokimiyati organlariga murojaatlari albatta ko'rib chiqilishi lozim.

3. FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARI KOMISSIYALARNING FAOLIYATI

«Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi Qonunning 18-moddasiga muvofiq fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha quyidagi komissiyalar tuziladi:

Yakunlarni chiqaramiz

O'zingizni sinang!

1. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining asosiy vazifasi nimalardan iborat?
2. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini kim boshqaradi va u necha yilga saylanadi?
3. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida qanday komissiyalar tuziladi?
4. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari ish faoliyati asosiy yo'nalishlarini sanang.

FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARI TO'G'RISIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI

(Ko'chirma)

3-modda. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi tushunchasi

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi — mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni o'z manfaatlarini, tarixiy taraqqiyotning o'ziga xos jihatlari, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan kelib chiqqan holda hal qilish bo'yicha O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlangan fuqarolarning mustaqil faoliyatidir.

4-modda. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish huquqi

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqini shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, shaharlar mahallalarida fuqarolar yig'ini (fuqarolar vakillari yig'ilishi) orqali saylov huquqi kafolatlariga muvofiq amalga oshiradilar.

Jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar fuqarolar bevosita yoki o'zlarining saylab qo'yiladigan vakillari orqali o'zini o'zi boshqarishga teng huquqlidir.

5-modda. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining asosiy prinsiplari

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining asosiy prinsiplari qonuniylik, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ustuvorligi, demokratiya, oshkoralik, ijtimoiy adolat, mahalliy ahamiyatga ega masalalarni mustaqil hal qilish, jamoat birdamligi, ijtimoiy sheriklik, mahalliy urf-odat va an'analarni inobatga olishdir.

8-modda. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari

Shaharchalar, qishloqlar va ovullar, shuningdek, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullar mahallalari fuqarolar yig'ini (fuqarolar vakillari yig'ilishi) fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlaridir.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi va tegishli hudud doirasida qonun bilan o'zlariga berilgan vakolatlarni amalga oshiradi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yuridik shaxs huquqlaridan foydalanadi, o'z nomi tushirilgan muhrga ega bo'ladi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilagan tartibda ro'yxatga olinadi.

24-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SUD TIZIMI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining tashkil etilishi va faoliyati prinsiplari haqida;
- sudyalarning huquq va majburiyatlari, sudyani tayinlashda uning shaxsiga qo‘yiladigan talablar haqida bilib olasiz.

1. Inson huquqlari himoyasidagi bosh bo‘g‘in.

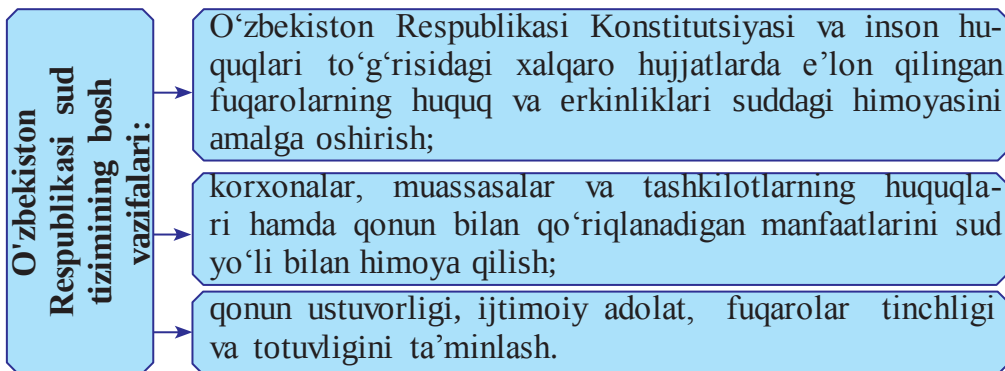
2. O‘zbekiston Respublikasining sud tizimi.

1. INSON HUQUQLARI HIMOYASIDAGI BOSH BO‘G‘IN

Har bir insonning hayoti voqealarga boyligi va turli-tumanligi bilan qiziq. Biroq inson jamiyatda yashar ekan, uning xatti-harakatlari boshqa kishilar huquqlariga zid kelishi mumkin.

Asosiy vazifasi davlat manfaatlarini va har bir odamning manfaatlarini muhofaza etishdan iborat bo‘lgan davlat organlari ham kishilar o‘rtasida hakamlilik qilishga da’vat etilgandir.

Basharti, qonun chiqaruvchi organlar qonunlarni qabul qilsa, sud organlari esa qonunlar asosida odil sudlovni amalga oshiradilar.

1-topshiriq

Quyidagi holatlarni ko‘rib chiqib, ulardan qay biri qilmish, qay biri jinoyat ekanligini aniqlang:

1. O‘smir temiryo‘lga poyezdni to‘xtatuvchi ikkita tormoz boshmog‘ini o‘rnatib qo‘ydi.

2. Ikki o'smir qatnayotgan poyezd oynasiga tosh otib o'ynashdi.
3. O'smir maktabda yechinib-kiyinish xonasida sinfdoshlaridan birining buyu-mini o'g'irladi.
4. O'quvchilar maktabga qo'shni uyning devorlariga bo'yoq chaplab tashlashdi va oynani sindirishdi.
5. Fuqaro A. avtomashinada katta tezlikda kelib yo'lovchini urib yubordi va unga yordam ko'rsatmasdan qochib ketdi.
6. Yo'lovchi tashiyotgan avtobus temiryo'ldan o'tish taqiqlangan joydan o'tayotganda halokat sodir bo'ldi. Bir necha yo'lovchi halok bo'ldi, ko'pchiligi jarohat oldi.
7. Yong'in paytida to'qqizinchi sinf o'quvchisi kvartiradan qochib chiqib yashirindi. Uyda qolgan ikki nafar kichik yoshdagi bolani o't o'chiruvchilar qutqarishdi.
8. Yuqori sinf o'quvchisi qiz bolaga tirg'aldi, u tinch qo'yishini talab qilganda qattiq do'pposladi va kurakda turmaydigan so'zlar bilan haqoratladi.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SUD TIZIMI

Sud – odil sudlovni amalga oshirishga haqli birdan bir davlat hokimiyati organidir. Sudyalar hal qiluvchi qarorlar va hukmlarini davlat nomidan chiqaradilar. Bu narsa hal qiluv qarorlari va hukmlar barcha tomonidan, shu jumladan, davlat organlari tomonidan so'zsiz ijro etilishi shart ekanligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati konstitutsiyaviy, ma'muriy, fuqarolik, iqtisodiy va jinoyat sudlovi orqali amalga oshiriladi. Sudlar orasidagi bunday taqsimot **sudga tegishlilik**, ya'ni ish ko'rib chiqiladigan konkret sudning belgilanishi deb ataladi.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 6-aprelda mam-lakat Konsitutsiyasiga sud tizimini yangilashni nazarda tutuvchi o'z-gartirishlar va qo'shimchalar kiritilishi to'g'risidagi Qonunni imzoladi. Konstitutsiyaning 80, 81, 83, 93, 107, 110, 111 va 112-moddalariga o'z-gartirishlar kiritildi. Oliy sud fuqarolik, jinoyat, ma'muriy va iqtisodiy sudlov ishlari sohasida sud hokimiyati yagona organiga – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga birlashtirildi.

Yangi institut – O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi joriy etildi. U sudyalar hamjamiyati organi bo'lib, O'zbekistonda sud hokimiyati mustaqilligiga oid konstitutsiyaviy tamoyilga rioya etilishini ta'minlashga ko'maklashadi.

**O'zbekiston Respublikasida sud tizimi quyidagi
sudlardan iborat (O'zbekiston Respublikasi
«Sudlar to'g'risida»gi Qonunning 2-moddasi)**

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi;

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi;

Harbiy sudlar

Qoraqalpog'iston Respublikasi sudi, viloyatlar va Toshkent
shahar sudlari;

Qoraqalpog'iston Respublikasi ma'muriy sudi, viloyatlar va
Toshkent shahar ma'muriy sudlari;

fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman, shahar) sudlari;

jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari;

tumanlararo, tuman (shahar) iqtisodiy sudlari;

tuman (shahar) ma'muriy sudlari faoliyat ko'rsatadi.

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o'quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilmi_Nuri***

O'zbekiston Respublikasida sudlar ish kategoriyasiga ko'ra ixtisoslashtirilishi mumkin. Favqulodda sudlar tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasida sud ishlarini yuritish o'zbek, qoraqalpog' tillarida yoki o'sha hududdagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda olib boriladi. Sud olib borilayotgan tilni bilmaydigan sud ishtirokchisi uchun tarjimon orqali sud materiallari bilan to'liq tanishish, sud harakatlarida qatnashish va o'z ona tilida so'zga chiqish huquqi ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat hujjatlarining Konstitutsiyaga muvofiqligi to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tomonidan O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tavsiya etgan siyosat va huquq sohasidagi mutaxassislar orasidan, Qoraqalpog'iston Respublikasining vakilini qo'shgan holda saylanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 134-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi fuqarolik, jinoiy, iqtisodiy va ma'muriy sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organi hisoblanadi. U qabul qilgan hujjatlar qat'iy va O'zbekiston Respublikasining barcha hududida bajarilishi majburiydir. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi quyi sudlarning sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borish huquqiga ega.

Oliy sud tomonidan qabul qilingan qarorlar uzil-kesil bo'ladi va O'zbekiston Respublikasi butun hududida ijro etilishi majburiy sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi quyi sudlar sudlov faoliyati ustidan nazorat qilishi huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi quyi sudlar sudlov faoliyati ustidan nazorat qilishi huquqiga ega va oliy instansiya sudi sifatida hamda nazorat tartibida ishlarni ko'rib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan birini instansiyada ko'rib chiqilgan ishlar shikoyat qilish (protest berish) huquqiga ega shaxslar tanlashiga qarab apellatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rib chiqilishi mumkin. Apellatsiya tartibida ko'rib chiqilgan ishlar kassatsiya tartibida ko'rib chiqilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Oliy sud Plenumi tushuntirishlari quyi sudlar tomonidan bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi,

sudlov amaliyotini tahlil qiladi va sud organlari kadrlari malakasi oshirib borilishini tashkillashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi majlisida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori ishtirok etadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi majlislarida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi Raisi, Adliya vaziri, sudyalari, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi Ilmiy-maslahat kengashi a'zolari ham ishtirok etishi mumkin.

Sud organlarining asosiy maqsadi inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamiyatda qonuniylik va adolatni qaror toptirish sanaladi. Sudlov organlari ish faoliyati muhimligi ular odamlar o'rtasidagi nizo va mojarolarni davlatda qabul qilingan qonunlarni amaliyotda qo'llash asosida zo'ravonlik ishlatmasdan hal qilishida mujassamlashgan.

Yodda tuting!

Sud tizimi – o'z vakolatlari, maqsadlari va vazifalariga muvofiq ish ko'radigan davlatning butun sudlov organlari.

Birinchi instansiya sudi – qonunga muvofiq sud majlisida birinchi bo'lib ish holatlarini aniqlovchi va ish yuzasida va qarorlar yoki hukm chiqaruvchi sud. Birinchi instansiya sudi qarori ustidan kassatsiya yoki apellatsiya tartibida yuqori turuvchi sudga shikoyat qilish mumkin.

Kassatsiya – tomonlar shikoyati yoki prokuror protestiga ko'ra Oliy sud instansiya tomonidan hukmni bekor qilish haqidagi ariza.

2-topshiriq

Jadvalni to'ldirish asnosida hokimiyat tarmoqlaridan har biri inson huquqlarini qay tarzda himoya qilishini aniqlang.

Inson huquqlarini himoya qilish		
Qonunchilik hokimiyati organlari	Ijro etuvchi hokimiyat organlari	Sud hokimiyati organlari

O'zbekiston Respublikasining sud tizimi

Sudning nomlanishi	Vazifalari va vakolatlari
O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi	O'zbekiston Respublikasi qonunlari va Oliy Majlis palatasi qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, hukumat va davlat hokimiyati mahalliy organlari qarorlari, xalqaro shartnomani va O'zbekiston Respublikasi boshqa majburiyatlarining Konstitutsiyaga muvofiqligini aniqlaydilar
Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyaviy nazorat qo'mitasi (Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi, 70-modda, 8-band)	
O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi	Fuqarolik, jinoyat va ma'muriy sudlovni amalga oshiruvchi oliy sud hokimiyati organlari
Qoraqalpog'iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudlari	
O'zbekiston Respublikasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar Iqtisodiy sudlari	O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasining iqtisodiy ishlarini yuritish bo'yicha sud organlari
Viloyat sudlari va Toshkent shahar sudi, tumanlararo, tuman va shahar sudlari	Fuqarolik, jinoyat ishlarini va ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni birlamchi ko'rib chiqishni amalga oshiradi (birinchi instansiya sudlari)

O'zbekiston Respublikasining sud tizimi:

- sudlar – inson huquqlari himoyasidagi asosiy bo'g'in;
- sud – odil sudlovni amalga oshiruvchi birdan bir hokimiyat organi;
- qonunlarni buzganlik uchun jazo chorasini faqat sud tayinlaydi;
- sudyalari – mustaqil va daxlsizdir, faqat qonunga bo'ysunadi;
- ma'muriy, fuqarolik va jinoyat sudlov protsessi, qonun olida fuqarolarning tengligi;
- Konstitutsiyaviy sud;
- umumiy sudlar, iqtisodiy sudlari;
- prinsiplar: oshkoralik, obyektivlik, qonuniylik, adolat.

O'zingizni sinang!

1. O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi sud tizimini qaysi sudlar tashkil etadi?
2. Sud tizimi tushunchasiga ta'rif bering.
3. Sud davlat hokimiyat organlari tizimida qanday rolni bajaradi?
4. O'zbekiston Respublikasi sud organlarining asosiy maqsadlarini bayon eting.

25-§. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SUD ORGANLARI ISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Mavzu ustida ishlash natijasida:

– odil sudlovni amalga oshirishga nisbatan qo‘yiladigan asosiy talablar haqida;

– sudyalarning huquq va majburiyatlari, sudyalarni lavozimiga tayinlashda ularning shaxsiga nisbatan qo‘yiladigan talablar haqida bilib olasiz.

1. Odil sudlovni amalga oshirishdagi asosiy talablar.

2. Sudyalarning huquq va majburiyatlari.

1. ODIL SUDLOVNI AMALGA OSHIRISHDAGI ASOSIY TALABLAR

Obyektivlik	Ishlarning xolis va beg‘araz ko‘rib chiqilishi
Har tomonlama va to‘liq	Ko‘rib chiqilayotgan ish bo‘yicha barcha aniqlangan faktlarning har tomonlama ko‘rib chiqilishi
Qonuniylik	Konstitutsiya va qonunlarga qat‘iy muvofiqlikda ishlar-ning ko‘rilishi va qarorlar qabul qilinishi
Majburiylik va adolat	Dalil-isbotlarni ishonarli faktlar bilan tasdiqlash va ish-ning hamma tomonlarini hisobga olish

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida barcha uchun majburiy bo‘lgan shunday qoida mustahkamlab qo‘yilgan: faqat sud shaxsni jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topishi va qonunga muvofiq jazo chorasini belgilashi mumkin (20-modda).

Bunda jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir odam himoya uchun barcha vositalar ta‘minlab beriladigan sudda ishi qonuniy tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, jinoyati aniqlanmaguniga qadar aybdor hisoblanmaydi (O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 28-modda). Bunday javobgarlikni aniqlash tartibi **aybsizlik prezumpsiyasi** deb ataladi.

Asosiy qonun belgilaydi

Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxs uning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda oshkora sud muhokamasi yo‘li bilan isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanadi. Ayblanuvchiga o‘zini himoya qilish uchun barcha imkoniyatlar ta‘minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 28-modda.

1-topshiriq

Sizningcha, sud muhokamasida sudyadan tashqari prokuror, advokat va xalq maslahatchisi, jamoat ayblovlchisi va himoyachilarining ishtirok etishi qonun bilan qaysi maqsadda belgilangan?

Quyida keltirilgan har bir vaziyat bilan tanishib chiqib, sud nega shunday qaror chiqarganini hal qiling. Sud tomonidan odil sudlovni amalga oshirish borasida-gi talablar buzilganmi yoki aksinchami? Sudyaning o'rnida bo'lganingizda qanday qaror chiqargan bo'lardingiz?

1-vaziyat.

Tojiboyevlar oila a'zolari (ona, ota, ikki o'g'il va bir nevara) o'z moddiy ahvolini o'nglab olish maqsadida Tojikistondan O'zbekistonga narkotik moddalarni tashib kelishga rozi bo'lishdi. Qonunga xilof yuk bojxona xodimlari ko'zdan kechirishi paytida aniqlandi. Oilaning barcha a'zolari, shu jumladan, 16 yoshli nevara va 70 yashar ona turli muddatlarga qamalishdi.

2-vaziyat.

Fuqaro N. «Anhor» firmasining buxgalteri yo'qotib qo'ygan hujjatlar-ni topib oldi. Hujjatlar qaytarilishi evaziga yo'qotib qo'yilgan yukxatla-rida yozib qo'yilgan tovar qiymatining 50% ini talab qildi. Uzoq davom etgan ishontirishdan keyin firma rahbariyati N. ni tovlamachilikda ayb-lab, uning ustidan sudga ariza berdi. Sud N. ni aybdor deb topdi va uni uch yil muddatga ozodlikdan mahrum etishga hukm qildi.

3-vaziyat.

Mashina boshqaruvini uddalay olmagan fuqaro M. yo'l chetiga chiqib ketdi va u yerda turgan fuqaro K. ning avtomobiliga shikast yetkazdi. Sudya fuqaro K. ga o'zi aybdor ekanligini, uning mashinasi taqiqlangan joyda turganligini tushuntirib, K. dan arizasini qabul qilishni rad etdi.

2-topshiriq

Quyidagi muammoni hal qilish borasida o'z yechimingizni taklif qiling.

Terrorchilikda gumon qilinayotgan shaxslardan biri qo'lga tushdi, ammo portlovchi qurilma qayerda joylashtirilganini aytmedi. U aytishi uchun qanday choralarni qo'llagan bo'lardingiz? Kuch ishlatarmidingiz? Aksincha bo'lsa, unda nega?

Terrorchini qiynoqqa solgan militsiya xodimi jazolanishi shart deb hisoblaysizmi?

2. SUDYALARNING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

O'zbekiston Respublikasi sudyalari mustaqil va ularning shaxsi daxlsizdir, ya'ni sudyalar va xalq maslahatchilari sud ishini faqat qonun asosida va ularga nisbatan har qanday tashqi ta'sirni istisno qiluvchi sharoitda muhokama qiladilar.

Davlat idoralari xodimlari, istalgan maqomdagi mansabdor shaxslar va fuqarolar konkret ishlarni qanday hal etish to'g'risida sudga ko'rsatma berishga haqli emasdirlar. Daxlsizlik prinsipi sudyaning ruxsatisiz uning xizmat xonasiga, uyiga kirishga, xat-xabarlariga ko'z yugurtirishga, buyumlari va hujjatlarini ko'zdan kechirishga haqli emaslikni anglatadi.

Asosiy qonun belgilaydi

Sudyalar mustaqildirlar, faqat konstitutsiya va qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga har qanday tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 136-modda.

O'zbekiston Respublikasining 35 yoshga to'lgan, oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi sudyalik lavozimiga mozd bo'lishi mumkin. Yuridik ixtisoslik bo'yicha kamida o'n besh yillik ish stajiga, shu jumladan, qoida tariqasida, sudya sifatida kamida yetti yillik ish stajiga ega bo'lgan shaxs O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyasi bo'lishi mumkin. Yuridik ixtisoslik bo'yicha kamida o'n yillik ish stajiga, shu jumladan, qoida tariqasida, sudya sifatida kamida ikki yillik ish stajiga ega bo'lgan shaxs O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudining, Qoraqalpog'iston Respublikasi sudining, Qoraqalpog'iston Respublikasi ma'muriy sudining, viloyat, Toshkent shahar sudining, viloyat, Toshkent shahar ma'muriy sudining sudyasi bo'lishi mumkin. o'ttiz besh yoshga to'lgan va yuridik ixtisoslik bo'yicha kamida yetti yillik ish stajiga ega bo'lgan shaxs tumanlararo, tuman, shahar sudining, hududiy harbiy sudning sudyasi bo'lishi mumkin.

Sudyalar siyosiy partiyalarning a'zosi bo'lishi, siyosiy harakatlarda ishtirok etishi, shuningdek ilmiy, ijodiy va pedagogik faoliyatdan tashqari haq to'lanadigan boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullanishi mumkin emas. (136-modda).

Sudya jinoiy javobgarlikka tortilgan taqdirda uning vakolatlari to'xtatib turiladi. Basharti, sudya o'z lavozimiga mos kelmaydigan faoliyat bilan shug'ullangan hollarda sudyalar tegishli malaka kollegiyasi qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudyalar Kengashi taqdimoti bo'y-

cha sudya vakolatlari to'xtatilishi, sudya majburiy xarakterdagi tibbiy choralarga tortilishi, sud qarori bilan noma'lum sabablarga ko'ra sudya bo'lmay turgan deb tan olinishi ham mumkin.

Sudyaning vakolatlari quyidagi hollarda muddatidan avval to'xtatilishi mumkin: 1) Sudya qasamyodini buzganda; 2) yozma ariza berganda; 3) sudyalar tegishli malaka kollegiyasi tomonidan ogohlantirish berilgandan yoki vakolatlari to'xtatilgandan keyin o'z lavozimiga mos kelmaydigan faoliyat bilan shug'ullangan hollarda; 4) belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki layoqati cheklangan deb tan olinganda; 5) O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan mahrum bo'lganda; 6) sudning ayblov hukmi unga nisbatan kuchga kirganda; 7) vafot etganda yoki sud qarori bilan o'lgan deb e'lon qilinganda; 8) salomatligi holati yoki uzoq vaqt davomida boshqa uzrli sabablarga ko'ra sudya majburiyatlarini bajarishga layoqatli bo'lmagan taqdirda; 9) basharti, boshqa sudya lavozimini egallashga rozilik bermagan taqdirda sud raisi vakolatlari muddati tugaganda.

3-topshiriq

Sizningcha, quyida keltirilgan hollardan qaysi birida sudya tomonidan qonun buzilishiga yo'l qo'yilgan?

1-vaziyat.

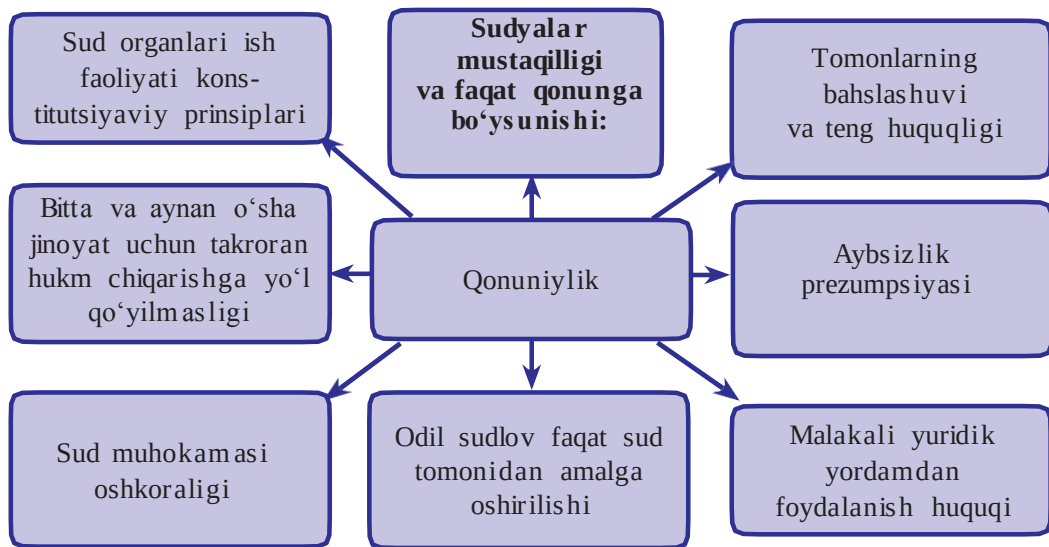
Piyodalar yo'lakhasidan o'tayotgan fuqaro S. ning kiyimiga yonidan g'izillab o'tib ketayotgan avtomobil loy sachratib ketdi. Jabrlanuvchi bu masalani o'zi hal etishi mumkin, sudlar bunday aytarli ahamiyatsiz ish bilan shug'ullanmaydilar deb hisoblagan sudya arizani qabul qilishni rad etdi.

Sudyaning qarorini qanday baholaysiz?

2-vaziyat.

Fuqaro Sh. fuqaro N. dan 50 000 so'm undirib berilishi xususida sudga murojaat qildi. Ayni mahalda N. bu summani qalin tariqasida olgani, keyin qizini Sh. ning o'g'liga berishdan voz kechgani aniqlandi.

Sudya qanday ish tutishi kerak?

Sudlov tizimi prinsiplari

va o'ziga xosliklari:

- Aybsizlik prezumpsiyasi – aybdorlik faqat sud tomonidan belgilanishi;
- «Sudlar to'g'risida»gi Qonun;
- qonuniylik;
- oshkoralik;
- sudyalarning mustaqilligi;
- Konstitutsiyaviy sud – qonunlar, farmonlar, qarorlarning
- Konstitutsiyaga muvofiqligini aniqlash.

O'zingizni sinang!

1. Odil sudlovni amalga oshirishga qo'yiladigan qonuniy talablarni ayting.
2. Sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishi prinsipi qanday amalga oshiriladi?
3. Konstitutsiyaviy sudning asosiy vazifasini ayting.
4. Kim shahar yoki tuman sudi, harbiy sud, Konstitutsiyaviy sud sudyasi bo'lishi mumkin?

26-§. AMALIYOT DARSI

KONSTITUTSIYAVIY SUD MAJLISI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- Konstitutsiyaviy sud majlisi o'tkaziladigan bosqichlar ketma-ketligi haqida;
- Konstitutsiyaviy sud ishtirokchilarini huquqlari va majburiyatlari bilan tanishtirish to'g'risida;
- Sud hokimiyati organlari faoliyati konstitutsiyaviy tamoyillari xususida;
- Omma oldida chiqishlarda o'z mahorat va ko'nikmalingizni yanada takomillashtirish va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari to'g'risida bilib olasiz.

- 1. Konstitutsiyaviy sud vakolatlari.**
- 2. Sud majlisini o'tkazishga tayyorgarlik.**
- 3. Sud majlisini o'tkazish.**
- 4. Muammoni muhokama qilish.**
- 5. Qaror qabul qilish.**
- 6. Yakunlarni chiqarish.**

1. KONSTITUTSIYAVIY SUDNING VAKOLATLARI

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi konstitutsiyaviy nazoratning oliy sud organidir (Konstitutsiyaning 132-moddasi). Umumiy sudlar kabi u ham mamlakat aholisi huquqlarini himoya qiladi.

Biroq sudlarning boshqa turlaridan farqli o'laroq Konstitutsiyaviy sud sudyalari alohida shaxslar o'rtasidagi konkret ishlarni muhokama qilmaydilar.

Konstitutsiyaviy sud sudyalarining bosh vazifasi Oliy Majlis e'lon qilgan qonunlarning, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, Hukumat qarorlari va boshqa qonun hujjatlarining Asosiy qonun – mamlakat Konstitutsiyasiga muvofiqligini aniqlashdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 133-moddasiga ko'ra Konstitutsiyaviy sud:

1) O'zbekiston Respublikasi qonunlarining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari va farmoyishlarining, hukumat, mahal-

liy davlat hokimiyati organlari qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi davlatlararo shartnomaviy va boshqa majburiyatlarining O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiqligini aniqlaydi;

2) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolanganiga qadar O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy qonunlarining, O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarini ratifikatsiya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiqligini aniqlaydi;

3) referendumga chiqariladigan masalalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiqligi to'g'risida xulosa beradi

4) Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlarining O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiqligi to'g'risida xulosa beradi;

5) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari normalariga sharh beradi;

6) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudning muayyan ishda qo'llanilishi lozim bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlarning O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiqligi to'g'risida sudlar tashabbusi bilan kiritilgan murojaatini ko'rib chiqadi;

7) konstitutsiyaviy sudlov ishlarini yuritish amaliyotini umumlashtirish natijalari yuzasidan har yili O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga va O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga mamlakatdagi konstitutsiyaviy qonuniylikning holati to'g'risida axborot taqdim etadi;

8) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan berilgan vakolati doirasida boshqa ishlarni ko'rib chiqadi.

Konstitutsiyaviy sudning hujjati rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kiradi. Konstitutsiyaviy sudning qarori qat'iy va uning ustidan shikoyat qilinishi mumkin emas.

Topshiriq

Konstitutsiyaviy sudning majlisini o'tkazing. Tasavvur qiling, hukumatning 12 yillik majburiy ta'limni bekor qilish to'g'risidagi mamlakat bozor munosa- batlariga o'tishi bilan asos qilib olingan qarori qabul qilingan, shu munosabat bilan har kim o'zining ta'lim darajasi to'g'risidagi masalani o'zi hal qilishi mumkin.

Ushbu huquqbuzarlik O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga mos keladimi?

Konstitutsiyaviy sudning majlisi quyidagi tarzda o‘tkazilishi mumkin:

I. Tayyorgarlik bosqichi. Sinf xonasida sud majlisi zalini eslatadigan vaziyatni yarating (ta’lim oluvchilarning besh guruhi uchun stollar – har bir guruh Konstitutsiyaviy sudning bitta sudyasini ifodalaydi, rais uchun stol, ma’ruzachilar uchun minbar).

II. Majlisni o‘tkazish. Rais ta’lim oluvchilarni ko‘rib chiqiladigan masala bilan tanishtiradi, reglamentni aniqlashtiradi va guruhlariga muhokama uchun vaqt beradi. Qaror qabul qilayotganda o‘quvchilar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tegishli moddalariga asoslanishlari lozim.

III. Muammo muhokamasi. Har bir guruhdan ma’ruzachi belgilanadi, u 2–3 minut davomida guruhning ushbu muammo yuzasidan nuqtaiy nazarini yoritib beradi. Uni hal etish uchun o‘quvchilar qonun chiqaruvchilarga muhokama etilayotgan to‘xtamga tuzatishlar, qonunning yangi moddasi loyihasini taklif etishlari yoki ushbu to‘xtamni bekor qilishni talab qilishlari mumkin. Muhokama chog‘ida boshqa guruhlarning ishtirokchilari savol berishlari mumkin.

IV. Qaror qabul qilish. Konstitutsiyaviy sudda qaror oddiy ko‘pchilik ovoz bilan qabul qilinadi.

V. Yakunlarni chiqarish. Muammo muhokamasi borishini baholang: muhokama etilayotgan qaror foydasiga yoki unga qarshi argumentlar qanchalik asosli bo‘ldi, yuzaga kelgan muammoni bunday muhokama qilish nechog‘liq samarali kechdi.

ORALIQ NAZORAT UCHUN SAVOLLAR

Qiyinalganda qavs ichida ko'rsatilgan darslik sahifalariga murojaat qiling.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat boshlig'i sifatidagi asosiy majburiyatlarini aytib bering (120–121-b.)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib kim saylanishi mumkin? (123-b.)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentini saylash tartibini aytib bering (123-b.)
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti vakolatlari qaysi hollarda to'xtatiladi? (123-b.)
5. O'z vakolatlari tugagandan keyin Prezident qaysi lavozimni egallashi mumkin? (124-b.)
6. O'zbekiston Respublikasidagi ijroiya hokimiyati organlarini aytib bering (125–129-b.)
7. Ijroiya hokimiyati organlari asosiy funksiyasini ayting (125-b.)
8. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining asosiy vakolatlarini sanab bering (125-b.)
9. Xalq deputatlari Kengashlari qaysi muammolarni hal qiladi? (130-b.)
10. Xalq deputatlari Kengashlariga kim rahbarlik qiladi? (130-b.)
11. Viloyat, shahar yoki tuman hokimi majburiyatlarini sanang (131-b.)
12. «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi» tushunchasiga ta'rif bering (134-b.)
13. Shaharlar mahallalari, shaharchalar, qishloqlar va ovullardagi o'zini o'zi boshqarish organini ayting (134-b.)
14. Fuqarolar yig'inlari ish faoliyati asosiy yo'nalishlari bo'yicha qanday komissiyalar mavjud? (136-b.)
15. O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati sudlovning qaysi turlari orqali amalga oshiriladi? (139-b.)
16. O'zbekiston Respublikasi sud tizimi qaysi sudlardan tashkil topgan? (140-b.)
17. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qanday ishlarni ko'rib chiqadi? (141-b.)
18. O'zbekiston Respublikasi sud organlarining asosiy maqsadini ayting (142-b.)
19. Odil sudlovni amalga oshirish jarayoniga qonunlarga nisbatan qo'yiladigan asosiy talablarni aytib bering (145-b.)
20. Aybsizlik prezumpsiyasi nima degani? (145-b.)
21. Kim shahar yoki tumanlararo sud, tuman (shahar) sudi yoki iqtisodiy sud sudyasi bo'lishi mumkin? (147-b.)
22. Sudyaning vakolatlari qanday hollarda to'xtatilishi mumkin? (148-b.)
23. Sud hokimiyati ish faoliyati konstitutsiyaviy prinsiplarini sanab bering (149-b.)

KONSTITUTSIYA – MAMLAKATDA DEMOKRATIYANI RIVOJLANTIRISH KAFOLATI

Biz mamlakat hayotiga doir har bir qarorni xalqimiz bilan maslahatlashib, bevosita muloqot asosida qabul qilmoqdamiz.

«Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan g‘oya bu borada faoliyatimiz mezoniga aylanmoqda.

Shavkat Mirziyoyev

27- §. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDAGI SAYLOV TIZIMI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- demokratik davlatda saylovlarning ahamiyati haqida;
- mavjud saylov tizimlari, ularning prinsiplari va samaradorligi haqida;
- O‘zbekiston Respublikasidagi saylov tizimining xususiyatlari haqida bilib olasiz.

- 1. Umumxalq saylovi – mamlakat taraqqiyot yo‘lini tanlashdir.**
- 2. Saylovning qaysi modeli yaxshiroq?**
- 3. Demokratik saylov prinsiplari.**

1. UMUMXALQ SAYLOVI – MAMLAKAT TARAQQIYOT YO‘LINI TANLASHDIR

Umumxalq saylovlari yo‘li bilan davlat hokimiyati organlarini shakllantirish demokratik huquqiy davlatning muhim alomatlaridan biri hisoblanadi. Har bir fuqaro o‘z ovozini berish asnosida hokimiyatga da’vogarlik qilayotgan turli kishilarga, siyosiy partiyalarga o‘zining munosabatini bildiradi. U saylab qo‘yiladigan organlarni shakllantirishda ishtirok etishga, ya’ni ularning tarkibiga saylash va saylanishga haqlidir.

O'zbekiston Respublikasining fuqarolari davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o'z xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi. O'zbekiston Respublikasining o'n sakkiz yoshga to'lgan fuqarolari saylash huquqiga egadirlar.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etganligi uchun sud hukmiga ko'ra ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylovda ishtirok etish huquqidan faqat qonunga muvofiq hamda sudning qarori asosida mahrum etilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 128-modd.

«Saylov» atamasi ovoz berish yo'li bilan saylab qo'yiladigan hokimiyat organlarini shakllantirishni anglatadi. Shunday ekan, eng munosibini saylash imkoniyati tug'ilishi uchun bir necha nomzodlar bo'lishi kerak. Bunday saylov muqobil saylov deb ataladi. Muqobil bo'lmaganda saylovchilarda taklif etilgan nomzodni saylashni rad etish imkoniyati bo'lishi lozim.

2. SAYLOVDA QAYSI MODEL YAXSHIROQ?

Saylovlar o'z-o'zicha demokratiya kafolati bo'la olmaydi. Buning uchun saylov tizimining ahamiyati muhimdir.

Saylov tizimi – davlat hokimiyati vakillik organlariga va mamlakat Prezidentini saylash tartibidir.

Xalqaro amaliyotda saylov tizimining turli modellari mavjud, bular: majoritar va proporsional.

Majoritar tizimda saylovchilarning qonun bilan belgilangan ko'pchilik ovozi (kamida 50% + 1 ta ovoz) olgan nomzod ayni shu saylov okrugi bo'yicha saylangan hisoblanadi.

Agar nomzod saylovlarda ishtirok etgan saylovchilar ovozi yarmidan kamini olsa, eng ko'p ovozlar miqdorini olgan ikki nomzod qatnashadigan ikkinchi bosqich o'tkaziladi. Ikkinchi bosqichda eng ko'p ovozlar sonini olgan nomzod saylangan hisoblanadi.

Proporsional (mutanosiblik) saylov tizimi asosiga saylovchilar tomonidan partiya uchun berilgan ovozlar va partiya tomonidan olingan deputat vakolatlarining qonuniyligini guvohlantiruvchi hujjatlar o'rtasidagi proporsionallik (mutanosiblik) prinsipi qo'yilgan.

Bunday tizimda siyosiy partiyalar tomonidan familiyasiga qarab emas, balki ro'yxatlar bilan ko'rsatiladi va saylovchilar umumiyligicha u yoki bu partiyaning ro'yxatiga ovoz beradilar.

O'zbekiston Respublikasining saylov tizimini tanlashda mamlakatda shakllangan an'analar va siyosiy tizim rivoji darajasi inobatga olingan. Aksariyat huquqshunos olimlar va siyosatshunoslar mamlakatimizda majoritar tizimdan foydalanish ko'proq maqsadga muvofiqdir, negaki u qo'llashda ancha oddiy va barqaror siyosiy tartibot sharoitida, ayniqsa, samaralidir, degan xulosaga kelishdi.

3. DEMOKRATIK SAYLOV PRINSIPLARI

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonuni saylov tizimining negizi bo'lib, ularda saylov tizimining demokratik prinsiplari mustahkamlab qo'yilgan.

Umumiylik prinsipi ham saylovchilar uchun, ham nomzodlar uchun ro'yxatdan o'tishning ochiqqligini ta'minlaydi. Saylov o'tkaziladigan kunga qadar 18 yoshga to'lgan fuqarolarga saylovda ishtirok etish huquqi beriladi.

Saylov uchastkalari ishining tashkil etilishi ham saylov huquqi umumiyligining kafolati bo'lib xizmat qiladi. U saylovchilarga maksimal qulay shart-sharoitlar yaratib beriladigan bir tarzda tashkil etiladi: saylov uchastkalari yashash joyiga bevosita yaqin joylashtiriladi; saylov dam olish kuniga tayinlanadi va ertalab soat 8 dan kechqurun soat 20 gacha

davom etadi; ovoz berish joyi to'g'risida har bir saylovchiga bildiriladi; tiqilinch navbatda turishlar va ovoz berish uchun boshqa to'sqinliklar bo'lmashligi maqsadida ovoz berish uchun zarur miqdorda maxsus xonalar jihozlanadi.

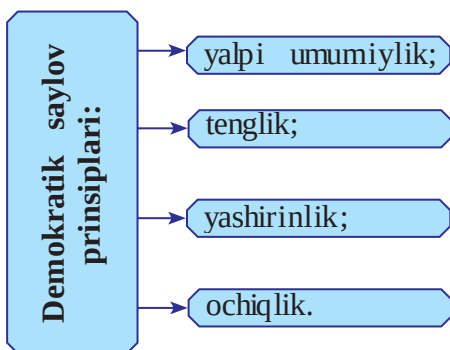
Basharti, salomatligi holatiga ko'ra yoki boshqa sabablarga ko'ra saylovchi saylov uchastkalariga kela olmasa, ularning iltimosiga binoan ovoz berish o'z yashaydigan joyida tashkil etiladi.

Saylovchilardan har biri familiyasi ro'yxatga kiritilgani va ular haqidagi ma'lumotlar chalkash emasligiga ishonch hosil qilish maqsadida saylov uchastkalarida tanishib chiqish uchun ro'yxatlar osib qo'yiladi.

Tenglik prinsipi har qaysi saylovchi ovozi teng kuchga ega ekanligini anglatadi.

Yashirinlik tamoyili ovoz berish chetdan qandaydir nazorat bo'lmashligi va begona kishilar ishtirokisiz ovoz berish imkoniyatini saylovchiga kafolatlaydi. Ovoz berish yashirin bo'lishini ta'minlash maqsadida saylovchi maxsus tayyorlab qo'yilgan kabinaga kiradi, saylov bulletinini to'ldiradi, ya'ni saylovchi ovoz berayotgan deputatlikka nomzod familiyasi qarshisida, o'ng tarafda joylashgan bo'sh kvadratga belgi – qo'shuv belgisini qo'yadi va saylov qutisiga o'z qo'li bilan tashlaydi.

Ochiqlik tamoyili saylov chog'ida huquqbuzarliklar sodir etish ehtimolini cheklaydi, ovozlarni sanab hisoblashda va rasmiy natijalarni e'lon qilayotganda halollikni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar, tumanlar, shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlariga saylov tegishincha ularning konstitutsiyaviy vakolat muddati tugaydigan yilda – oktyabr oyi uchinchi o'n kunligining birinchi yakshanbasida o'tkaziladi, bundan ushbu Konstitutsiyada nazarda tutilgan muddatidan ilgari saylov o'tkazish hollari mustasno. Saylovlar umumiy, teng va to'g'ridan to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan o'tkaziladi. O'zbekiston Respublikasining o'n sakkiz yoshga to'lgan fuqarolari saylash huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti muddatidan ilgari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini tayinlashga haqli.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo'shma majlislarida mazkur deputatlar saylanganidan so'ng bir oy ichida ular orasidan yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadilar.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etganlik uchun sudning hukmiga ko'ra ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylovda ishtirok etish huquqidan faqat qonunga muvofiq hamda sudning qarori asosida mahrum etilishi mumkin. Boshqa har qanday hollarda fuqarolarning saylov huquqlarini to'g'ridan to'g'ri yoki bilvosita cheklashga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bir vaqtning o'zida ikkidan ortiq davlat hokimiyati vakillik organining deputati bo'lishi mumkin emas.

Saylov o'tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 128-modda.

Saylov tizimi:

- davlat hokimiyati organlarini umumxalq saylovlari orqali shakllantirish;
- ovoz berish – hokimiyatga da’vogarlik qilayotgan turli shaxslar va partiyalarga munosabatni bildirish shakli;
- saylash huquqi – 18 yoshdan boshlab, mamlakat fuqarolari;
- saylov huquqidan mahrum etilganlar: huquqiy muomalaga layoqatsizlar, qamoq joylarida saqlanayotganlar;
- majoritar va proporsional saylov tizimi;
- umumiy, teng, to‘g‘ridan to‘g‘ri saylov huquqi;
- yashirin ovoz berish;
- nazorat: saylovlarda kuzatuvchilarning hozir bo‘lishi;
- saylov to‘g‘risidagi qonunni buzganlik uchun jinoiy javobgarlik.

O‘zingizni sinang!

1. Yashirin ovoz berish chog‘ida umumiy, teng, to‘g‘ridan to‘g‘ri saylov huquqi nimani anglatadi?
2. O‘zbekiston Respublikasida kim saylash huquqiga ega?
3. Saylov komissiyasi faoliyatida oshkoralik qanday rol o‘ynaydi?
4. O‘zbekistonda qaysi saylov tizimi modeli qabul qilingan?
5. O‘zbekiston Respublikasining saylov to‘g‘risidagi qonun hujjatlari fuqarolarga qanday huquqlarni taqdim etadi?

***Tahrirlovchi: Namangan Stanford o‘quv markazi huquq fani ustozi
Doniyorbek Isoqov @Tarix_Ilm_Nuri***

28-§. AMALIYOT DARSI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY MAJLIS DEPUTATLARI VA SENATORLARI SAYLOVI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- saylov kampaniyasini o‘tkazish tartibi haqida;
- ovoz berish mexanizmi haqida;
- saylov jarayoni turli ishtirokchilarining roli haqida bilib olasiz.

1. Oliy Majlisga deputatlar va senatorlar saylovini o‘tkazish tartibi.

2. Maktab Kengashi saylovi.

1. OLIY MAJLISGA DEPUTATLAR VA SENATORLAR SAYLOVINI O‘TKAZISH TARTIBI

O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar to‘g‘risida»gi va «Viloyat, tuman va shahar kengashiga saylov to‘g‘risida»gi qonunlariga muvofiq saylov jarayonlari quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi:

1. Saylov sanasini belgilash.
2. Markaziy saylov komissiyasini tashkil etish.
3. Saylov okruglari, uchastkalarini tuzish.
4. Saylov komissiyasini tuzish.
5. Saylov kampaniyasi boshlanganligini e‘lon qilish.
6. Deputatlikka nomzodlarni ko‘rsatish va ro‘yxatga olish.
7. Saylovoldi targ‘iboti.
8. Saylovchilar ro‘yxatini tuzish.
9. Saylovchilar bulletinini tayyorlash.
10. Ovoz berish va saylov natijalarini aniqlash.
11. Deputatlarni ro‘yxatga olish va saylov natijalarini e‘lon qilish.
12. Nomzodlar yetarli miqdorda ovoz ololmagan saylov uchastkalarida qayta saylov o‘tkazish.

Prezidentlikka hamda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligi va Oliy Majlis Senati a‘ziligiga saylovlar bo‘lib o‘tdi. Davlat boshlig‘i va mamlakat oliy organlari deputatlari va senatorlari saylandi, ya‘ni saylov uchastkalariga kelganlarning ko‘pchiligi ular uchun ovoz berdi.

Sizningcha, ana shu ko'pchilik jumlasiga kiruvchi saylovchi siyosiy jihatdan qanday o'ringa ega?

Albatta, aksariyat hollarda bu odam mamlakat siyosiy hayotini diqqat bilan kuzatib boradi. Hokimiyat tepasida kim turganligi va o'zi yashab turgan mamlakat kelajagi qanday bo'lishi unga baribir bo'lmaganligi uchun ham shunday qiladi.

Negaki, huquqiy davlat barpo etish tajribasi mamlakat qonun chiqaruvchi organiga va joylardagi hokimiyat vakillik organlariga ko'p narsa bog'liq ekanligidan dalolat beradi. Deputatlar va senatorlar qonunlarni tayyorlaydi va tasdiqlaydi, ularga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi, mamlakat budjetini muhokama qiladi va tasdiqlaydi, ijro etuvchi hokimiyatning eng mas'ul vakillarini lavozimiga tasdiqlaydi, Konstitutsiya, qonun hujjatlari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari ro'yobga chiqarilishida ko'mak beradilar.

2. MAKTAB KENGASHINI SAYLASH

Maktabni jajji davlatga qiyoslash mumkin. Saylovni o'tkazish tartibini o'rganib, maktabning o'zini o'zi boshqarish organi – maktab kengashini saylashga harakat qiling.

Maktab kengashiga nomzodlar o'zlarining maktab hayoti va islohotlarini o'tkazishga doir real dasturlarini ishlab chiqishlari lozim. Ta'lim oluvchining insoniy qadr-qimmatini hurmat qiluvchi maktab intizomini saqlash borasidagi o'z uslublaringizni taklif eting. O'qituvchilar va ta'lim oluvchilar huquqlari va majburiyatlari dasturiga kiriting.

Ularning dasturlarini muhokama qilgandan keyin nomzodlar saylovini o'tkazish uchun O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonunga muvofiq uch guruhga bo'lining:

- saylov komissiyasi;
- partiyalar va ularning nomzodlari;
- ommaviy axborot vositalarining vakillari.

I bosqich: Saylovoldi kampaniyasiga tayyorgarlik

Saylov komissiyasi a'zolari.

Guruh komissiya raisi va kotibini saylaydi, saylov o'tkazilayotgan joyni belgilaydi, saylovchilar ro'yxatlarini tuzadi, saylov bulleteni, ovozlarni hisoblash protokoli shaklini tayyorlaydi, ovoz berish xonasi, saylov qutisi va boshqa jihozlar tayyorlanishini ta'minlaydi.

Partiyalar va ularning nomzodlari.

Guruh kamida ikkita partiya tuzadi, ularning dasturlarini tayyorlaydi, saylovoldi dasturlari taktikasini ishlab chiqadi, maktab kengashi a'zoligiga nomzodlarni ko'rsatadi, nomzodlarni yoqlab varaqalar chiqaradi, ularning saylovchilar oldidagi nutqlarini tayyorlaydi.

Sinf-doshlaringizni Sizning dasturingiz eng yaxshi ekanligiga ishon-tiring.

Ommaviy axborot vositalarining vakillari:

Guruh nomzodlaridan, saylovchilardan, saylov komissiyasi a'zolari-dan intervyu oladi, saylovoldi kampaniyasi borishini yorituvchi material-lar tayyorlaydi.

II bosqich: Saylovoldi kampaniyasi

Saylov komissiyasi a'zolari saylovchilar ro'yxatlarini tuzadi.

Partiyalar nomzodlar hamda ularning saylovoldi dasturlari haqida hikoya qiluvchi plakatlarni osib chiqadi, varaqalar tarqatadilar, targ'i-bot yuritadi. Ishonchli vakillar esa o'z dasturiy bayonotlari bilan nutq so'zlovchi o'z nomzodlarini tanishtiradi.

Shundan keyin nomzodlar saylovchilar, ommaviy axborot vositalari-ning vakillari, boshqa muqobil nomzodlar savollariga javob beradi.

III bosqich: Saylov

Saylov uchastkasiga birinchi bo'lib saylov komissiyasi a'zolari, par-tiyalardan kuzatuvchilar, ommaviy axborot vositalarining vakillari taklif qilinadi.

Saylov komissiyasi uchastkada ishlarni tashkillashtiradi. Saylovchilar ovoz berishda ishtirok etadilar. Shundan keyin barcha ishtirokchilar ho-zirligida saylov yakunlari e'lon qilinadi.

O'zingizni sinang!

1. Saylov jarayonida saylovchi qanday rol o'ynaydi?
2. Saylov kampaniyasi davrida ommaviy axborot vositalarining vazifasi ni-malardan iborat?
3. Siz bo'lajak saylovchi sifatida nimalarni o'rgandingiz?
4. Maktab Kengashiga o'tkazilgan saylov jarayonida o'zingiz va o'z sinf-doshlaringiz ishtirokini qanday baholaysiz?

29- §. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PROKURATURA ORGANLARI

Mavzu ustida ishlash natijasida:

- qonunlar ijro etilishi ustidan nazorat qilish borasida prokuratura organlari faoliyati haqida;
- prokuratura xodimlarining huquqlari va majburiyatlari haqida;
- O‘zbekiston Respublikasida prokuratura organlari faoliyatining xususiyatlari haqida bilib olasiz.

1. Prokuror – qonun himoyachisi.

2. Prokuratura organlari.

3. Prokuror nazoratiga oid hujjatlar turlari.

1. PROKUROR – QONUN HIMOYACHISI

Lotincha «*prokuror*» iborasining tarjimasida «*g‘amxo‘rlik qilmoq*» degan ma‘noni anglatadi. Ushbu holda bu so‘z davlatning barcha qonunlariga aniq va so‘zsiz rioya etilishi borasida g‘amxo‘rlik qilish ma‘nosida qo‘llaniladi.

Prokuratura organlari fuqarolarning davlat va jamoat tashkilotlariga arizalari, shikoyatlari, murojaatlarini ko‘rib chiqadilar, putur yetkazilgan huquqlar tiklanishi borasida chora-tadbirlar ko‘radilar va fuqarolar hamda tashkilotlarning qonuniy manfaatlarini himoya qiladilar.

Prokuratura organlari sud tizimiga kirmaydi va suddan mustaqildir. Sud majlisida ishtirok etish asnosida prokuror davlat nomidan **prokuror nazoratini** amalga oshiradi, ya‘ni sudlarning harakatlarida qonun buzilishiga yo‘l qo‘yilganligi yoki aksinchaligini aniqlaydi.

Sud tomonidan qonunga mos bo‘lmagan qaror qabul qilingan holda esa prokuror yuqori turuvchi sudga protest bilan, ya‘ni sudning ana shu qarorini qonunga muvofiq bo‘lmagan tariqasida ko‘rib chiqish talabi bilan murojaat qiladi. Hatto sud qarori kuchga kirganidan keyin ham prokuratura organlari qamoqqa mahkum etilganlarning huquqlari ularni qamoqda saqlash joylarida buzilmasligi ustidan nazorat qiladi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo'yisunuvchi prokurorlar amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 143-modda.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PROKURATURA ORGANLARI ASOSIY VAZIFALARI:

Qonun ustunligini ta'minlash;

Qonuniylikni mustahkamlash;

Fuqarolar huquq va erkinliklarini himoya qilish;

Jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish;

O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish;

Qonunbuzarliklardan ogohlantirish va profilaktika ishlari.

2. PROKURATURA ORGANLARI

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 144-moddasiga muvofiq prokuratura organlarining markazlashgan yagona tizimiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorini lavozimiga tayinlash va lavozimidan ozod qilish to'g'risidagi Farmoni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati tomonidan tasdiqlanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi prokuraturasiga O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori bilan kelishilgan holda Jo'qorg'i Kenges tomonidan tayinlanadigan Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori rahbarlik qiladi. U O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi oldida javobgar hisoblanadi.

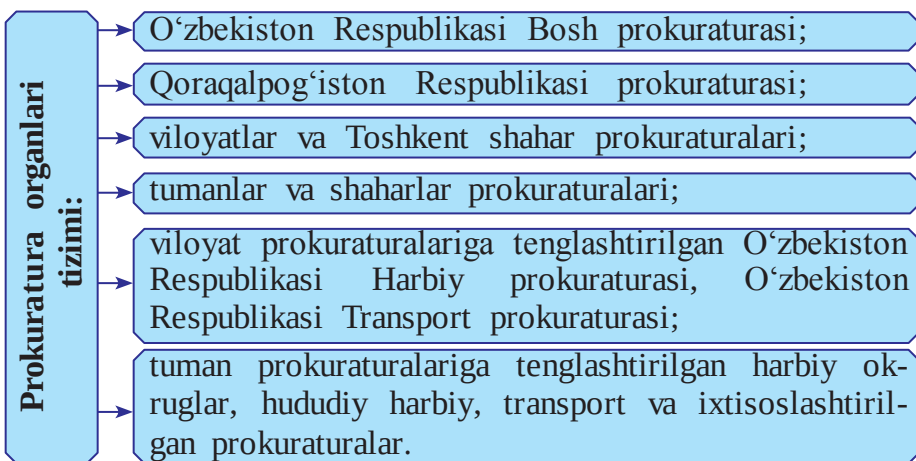
Shaharlar, tumanlar va viloyatlar prokurorlari O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan tayinlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori, viloyatlar, tumanlar, shaharlar prokurorlarining vakolat muddati – besh yil.

1-topshiriq

Sizningcha, respublikada prokurorni tayinlashning bunday tartibi nima sababdan qabul qilingan? Siz qaysi usulni (tanlov, imtihon bo'yicha saylash va hokazolar) taklif etgan bo'lardingiz? O'z javobingizni asoslab bering.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi qoshida Iqtisodiyotga oid jinoyatlarga qarshi kurash Departamenti, Majburiy ijro byurosi faoliyat yuritadi.

3. PROKUROR NAZORATIGA OID HUJJATLAR TURLARI

Qonun buzilganligini aniqlab, prokuror quyidagi choralarni ko'rishi mumkin: **protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantirish.**

Qonunga zid hujjat qabul qilinganda prokuror uni qabul qilgan organga **protest** kiritadi. Xuddi shunday tartibda mansabdor shaxsning noqonuniy qarori uchun ham prokuror tomonidan protest kiritiladi.

Protest kelib tushgach, o'n kundan kechiktirilmagan muddatda ko'rib chiqilishi kerak. Protest ko'rib chiqilganligi haqidagi natija uch kun ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi.

Mansabdor shaxs yoki fuqaro tomonidan qonun buzilishining mazmunidan kelib chiqqan holda prokuror jinoiy ish qo'zg'atish to'g'risida, ma'muriy javobgarlik qo'llash to'g'risida **qaror** chiqaradi.

Qonun buzilishini bartaraf etish, uning sabablari va yo'l qo'yilishiga sababchi sharoitlar to'g'risidagi **taqdimnoma** prokuror tomonidan organ-ga yoki qonun buzilishini bartaraf etishga mas'ul mansabdor shaxsga kiritiladi. Taqdimnoma kechiktirilmay ko'rib chiqilishi shart va ko'rilgan chora-tadbirlar haqida bir oy ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinishi kerak.

Prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun **ariza** bilan sudga murojaat qilishi mumkin.

Fuqarolarning qonun bilan himoya qilinadigan manfaatlari, huquqlari va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan noqonuniy xatti-harakatlar haqida ishonchli ma'lumotlar mavjud bo'lganda, prokuror tomonidan qonun buzilishiga yo'l qo'yib bo'lmazligi to'g'risida yozma shaklda mansabdor shaxslarga va fuqarolarga **ogoh-lantirish** ma'lum qilinadi va qonun buzganligi uchun javobgar ekanligi bildiriladi.

2-topshiriq

1. Qotillik sodir etildi. Qotilni jinoyat qilganlikda ayblash maqsadida jinoiy qidiruv boshlig'i qotillikda gumon qilinayotgan shaxsga keladigan barcha xatlarni ochib o'qish to'g'risida buyruq berdi.

Sizningcha, prokuror ushbu qarorni bekor qilishi lozimmi?

2. Ba'zi hollarda sud muhokamasi davomida prokuror sudlanuvchini umr-bod qamoq jazosi tayinlanishini talab qilishga majburdir.

Sizningcha, bu hol mamlakatda shafqatsizlik keng tarqalishiga imkoniyat yaratmaydimi?

Qonun chiqaruvchilardan ko'pchiligi prokuratura organlarining har qanday davlat organlaridan, jamoat birlashmalari va mansabdor

shaxslardan to'liq mustaqil bo'lishi masalasini hal qilishga urinib ko'rmoqda.

Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasida quyidagi chora-tadbirlar belgilangan:

- prokuratura organlarida siyosiy partiyalar va harakatlar tashkil etish taqiqlangan;

- prokurorlar o'z vakolatlari amal qiladigan davrda siyosiy partiyalar hamda siyosiy maqsadlarni ko'zlovchi boshqa jamoat birlashmalarida a'zolikni to'xtatib turadi;

- prokurorlarga pullik xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanish va tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish (ilmiy, pedagogik va ijodiy faoliyat bundan mustasno) taqiqlanadi;

- prokurorlarning boshqa tashkilotlarda va korxonalarda o'rindoshlik asosida ishlashi taqiqlangan (o'quv va ilmiy muassasalardan tashqari);

- prokurorlar va prokuratura tergovchilari davlat muhofazasidadir va xizmat daxlsizligiga egadir, ya'ni ularga nisbatan qo'zg'atilgan jinoyat ishlarini tergov qilish faqat prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladi;

- davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari va ommaviy axborot vositalarining jinoyat ishlari tergov qilinayotganda, shikoyatlar, arizalar va hokazolar ko'rib chiqilayotganda prokuratura faoliyatiga aralashuvi taqiqlangan;

- O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati oldida hisob berishi shart;

- moliyaviy ta'minot faqat davlat budjeti hisobidan amalga oshiriladi.

3-topshiriq

1. *Prokuratura organlari mustaqilligi muammosini hal etish borasida o'z chora-tadbirlaringizni taklif eting.*

2. *Balki, Siz prokuratura organlariga juda ko'p vakolatlar berilgan, ular tomonidan hokimiyat suiiste'moliga yo'l qo'yilishi ehtimoldan xoli emas, deb hisoblarsiz? Xo'sh, prokuratura organlarining faoliyati ustidan nazorat qilish uchun nimani taklif etasiz?*

3. *O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq prokuror lavozii-*

mini egallab turgan davrda prokurorning boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi va partiyalarga yoki ommaviy harakatlarga a'zo bo'lishi taqiqlangan.

Fikringizcha, bu taqiqlar prokurorlarning mamlakat fuqarosi sifatidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy huquqlarini buzmaydimi?

Yakunlarni chiqaramiz

O'zbekiston Respublikasi prokuraturasi:

- ➔ prokuratura – qonunlarning bir xilda ijro etilishi ustidan nazorat;
- ➔ prokuror – sudda davlat ayblovdchisi sifatida;
- ➔ prokuratura sud tizimiga kirmaydi;
- ➔ prokuratura organlariga Bosh prokuror rahbarlik qiladi;
- ➔ prokurorlarga taqiqlangan:
 - siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlarda ishtirok etish;
 - tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish, deputat bo'lish, o'rindoshlik asosida ishlash;
- ➔ moliyaviy ta'minot faqat davlat budjeti hisobidan;
- ➔ «Prokuratura to'g'risida»gi Qonun.

O'zingizni sinang!

1. Prokuratura organlari nima maqsadda tashkil etilgan?
2. Prokuror sudda qanday rol o'ynaydi?
3. Prokuratura organlarini kim boshqaradi va ular faoliyatini kim nazorat qiladi?
4. Qonun buzilgan holatlar aniqlangan hollarda prokuror tomonidan qanday chora-tadbirlar ko'riladi?
5. Prokuraturaga murojaat qilishning xususiyatlari nimalardan iborat?
6. Prokuratura organlarining moliyaviy ta'minoti qanday amalga oshiriladi?

Yodda tuting!

Prokuratura organlari ish faoliyati qonun ustunligini har tomonlama mustahkamlashga, huquq-tartibotni mustahkamlashga, inson va fuqaroning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, shaxsiy huquq va erkinliklariga, shuningdek, davlat mustaqilligiga, Konstitutsiya bilan mustahkamlab qo'yilgan ijtimoiy-davlat tuzishiga, siyosiy va iqtisodiy tizimga, milliy guruhlar va hududiy tuzilmalarning huquqlariga g'ayriqonuniy tajovuzlardan himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan.

Bizning maslahatlarimiz

SIZNING UYINGIZ – SIZNING QO'RG'ONINGIZ

Xonadoningiz kalitini hech mahal pochta qutisida, gilamcha tagida, boshqa istalgan shartli joyda qoldirmang. Eng maqbul variant – kalitni qo'shnilaridan birida qoldiring.

Mabodo uyda bir o'zingiz bo'lsangiz, eshik taqillaganda yo qo'ng'iroq jiringlaganda ochmang, eshik ortida turgan holda so'zlashing. Qandaydir yordam, suv berish borasidagi iltimosga, elektr hisoblagichni yoki gazni tekshirib ko'rish to'g'risidagi taklifga: «Kattalar uyda yo'q, keyinroq keling», qabilida javob qiling.

Xonadoningizga kirib olish borasidagi xiralik davom etaversa, ikkilanmang, militsiyaga qo'ng'iroq qiling.

Ushbu telefon raqamlarini eslab qoling:

101 – o't o'chirish xizmati

102 – militsiya

103 – tez tibbiy yordam

104 – gaz xizmati

1050 – qutqaruv xizmati (FVV)

30- §. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MOLIYA VA KREDIT

Mavzu ustida ishlash natijasida:

– O‘zbekiston Respublikasida moliya va kredit tizimining huquqiy asoslari haqida;

– bank va pul tizimining huquqiy asoslari haqida;

– mamlakat soliq tizimi asoslarining xususiyatlari haqida bilib olasiz.

1. Huquq va iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi.

2. Davlatning moliya tizimi.

3. O‘zbekiston Respublikasining pul tizimi.

4. Davlatning bank tizimi.

5. Soliqlar nega kerak?

1. HUQUQ VA IQTISODIYOTNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Biz yashayotgan zamon – bozor munosabatlari gurkirab rivojlanayotgan, turli mulk shakllari paydo bo‘layotgan va takomillashib borayotgan davrdir. Bugun respublikamizda yashab turgan har bir kishida o‘z korxonasini ochish, tadbirkorlik bilan shug‘ullanish va shu tariqa o‘z farovonligini ta‘minlash imkoniyati yuzaga keldi.

Asosiy qonun belgilaydi

Fuqarolar farovonligini oshirishga qaratilgan O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 65-modda.

Huquq normalari mamlakatda shakllangan iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlab qo‘yadi va bu bilan iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir o‘tkazadi. Huquqiy normalar (qonunlar, farmonlar va hukumat qarorlari) tadbirkorlikni rivojlantirishga, mulkchilikning turli shakllarini mustahkamlashga ko‘mak beradi, tadbirkorlar va biznesmenlar manfaatlarini himoya qiladi. Binobarin, Konstitutsiyada davlat iqtisodiy fao-

liyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, shuningdek, barcha mulk shakllarining huquqiy muhofaza etilishini kafolatlashi to'g'risidagi qoida mustahkamlab qo'yilgan.

Asosiy qonun belgilaydi

Davlat bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratadi, iste'molchilarning huquqlari ustuvorligini hisobga olgan holda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini kafolatlaydi. O'zbekiston Respublikasida barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan himoya qilinishi ta'minlanadi.

Xususiy mulk daxlsizdir. Mulkdor o'z mol-mulkidan qonunda nazarda tutilgan hollardan va tartibdan tashqari hamda sudning qaroriga asoslanmagan holda mahrum etilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 65-modda.

Shunday qilib, **huquq iqtisodiyotga quyidagicha ta'sir o'tkazadi:**

- qonunlar shakllangan iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlaydi;
- huquq mamlakat iqtisodiy rivojlanishi barqarorligini tan oladi va kafolatlaydi;
- huquq yangi iqtisodiy munosabatlar yaratilishi va rivojlantirilishiga ko'mak berishi mumkin.

1-topshiriq

Sizningcha, tadbirkorlik bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishi uchun inson qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerak? Barcha xohlovchilar bozor munosabatlarini rivojlantirishda ishtirok etishlari uchun mamlakatda qanday shart-sharoitlar yaratib berilishi lozim?

2. DAVLATNING MOLIYA TIZIMI

Davlatning moliya tizimi davlat pul mablag'lari jamg'armalarini yaratish, taqsimlash va foydalashishi uchun mavjud bo'ladi. Moliya tizimiga mamlakatning moliya muassasalari – banklar, omonat kassalari va hokazolar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi o‘z moliya va pul va bank tizimiga ega.
O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 147-modda.

Asosiy qonun belgilaydi

O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti respublika byudjetidan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjetidan va mahalliy byudjetlardan iboratdir. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 148-modda.**

Davlatning moliyaviy-iqtisodiy faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- budjetni qabul qilish, ijro etish, uning ustidan nazorat qilish;
- soliq yig‘ish;
- pul belgilarini chiqarish hamda moliya va iqtisodiyot sohasida tartib saqlash;
- kreditlar, imtiyozlar va hokazolarni berish;
- moddiy yordamga muhtoj fuqarolar (nogironlar, yetimlar va hokazolar)ni ijtimoiy muhofaza qilish;
- madaniyat-ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalarini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash;
- atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilash;
- tashqi iqtisodiy faoliyat va xalqaro hamkorlik.

Yodda tuting!

Moliya (fransuzcha «*finance*» – *naqd, daromad*) – keng ma’noda: pul mablag‘lari, davlat pul mablag‘larining aylanishi.

Moliya tizimi – davlat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar pul mablag‘lari jamg‘armalarini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanish shakllari va metodlari tizimidir.

2-topshiriq

O'zingizni davlatning Moliya vaziri o'rnida tasavvur qiling. Mamlakat asosiy mablag'larini iqtisodiyotning qaysi tarmoqlariga sarflagan bo'lardingiz? Nima uchunligini tushuntirib bering? Bu qanday tarzda mamlakat iqtisodiyotining umumiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi?

3. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING PUL TIZIMI

O'zbekiston Respublikasining pul tizimi rasmiy pul birligini, pul muomalasi tashkil etilishi va tartibga solinishini o'z ichiga oladi. 1994-yil 1-iyuldan boshlab O'zbekiston Respublikasi rasmiy pul birligi – so'm muomalaga kiritilgan. 1994-yil 15-oktabrdan e'tiboran respublika hududida barcha to'lovlar va hisob-kitoblar faqat milliy valutada – so'mda amalga oshiriladi.

So'm – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki chiqaradigan qog'oz banknotlar va metall tangalar. O'zbekiston Respublikasida so'm yagona pul vositasi sanaladi.

4. DAVLATNING BANK TIZIMI

Banklar tashkil etilishi va faoliyati huquqiy negizini «Banklar va banklar faoliyati to'g'risida»gi Qonun, Prezident farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining hujjatlari tashkil qiladi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasining bank tizimi O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankidan va banklardan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 151-modda.

Yodda tuting!

Bank – asosiy ish faoliyati pul mablag'larini jalb etish va joylash-tirish hamda hisob-kitoblarni amalga oshirish bo'lgan moliya tashkiloti. Iqtisodiy nuqtayi nazardan banklar pul bozorida bo'sh turganlar bilan qo'shimcha resurslarga ehtiyoji bo'lganlar o'rtasida vositachi sifatida ish yuritadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Markaziy bank to‘g‘risida»gi Qonuniga muvofiq Markaziy bank milliy valuta barqarorligini muhofaza qilish va ta‘minlashga yo‘naltirilgan yagona pul-kredit siyosatini ishlab chiqadi va yuritadi.

O‘zbekiston Respublikasida naqd pullarni muomalaga chiqarish va muomaladan olib qo‘yishning mutlaq huquqi O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga taalluqlidir. Banknotlarning qalbakilashtirilishi va qonunga xilof yasalishi qonun tomonidan ta‘qib etiladi.

3. SOLIQLAR NEGA KERAK?

Soliq – barcha yuridik va jismoniy shaxslar davlat yoki mahalliy budjetga amalga oshiradigan umummajburiy to‘lovlarning bir turi.

Soliqlarni belgilash, yuritish va to‘lash bilan bog‘liq barcha munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi bilan boshqariladi. Mazkur Kodeksga muvofiq soliq tizimi O‘zbekiston Respublikasining barcha hududida soliq to‘lovchilar uchun yagona sanaladi. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 7-moddasiga muvofiq, soliq qonunchiligi soliq solishning majburiylik, aniqlik va soliq organlarining soliq to‘lovchilar bilan hamkorligi adolatlilik, soliq tizimining yagonaligi, oshkoralik va soliq to‘lovchining haqligi prezumpsiyasi prinsiplariga asoslanadi.

Soliqqa tortish **bevosita** – hisobga olingan daromaddan yoki mol-mulk qiymatidan hamda **bilvosita** bo‘ladi, ya‘ni tovar va xizmatlar narxini, aksiz solig‘ini, bojxona bojlarini va hokazolarni oshirish orqali undiriladi.

Yodda tuting!

Har bir shaxs ushbu Kodeksda belgilangan soliqlar va unda nazarda tutilgan yig‘imlarni to‘lashi shart.

O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, 8-modda.

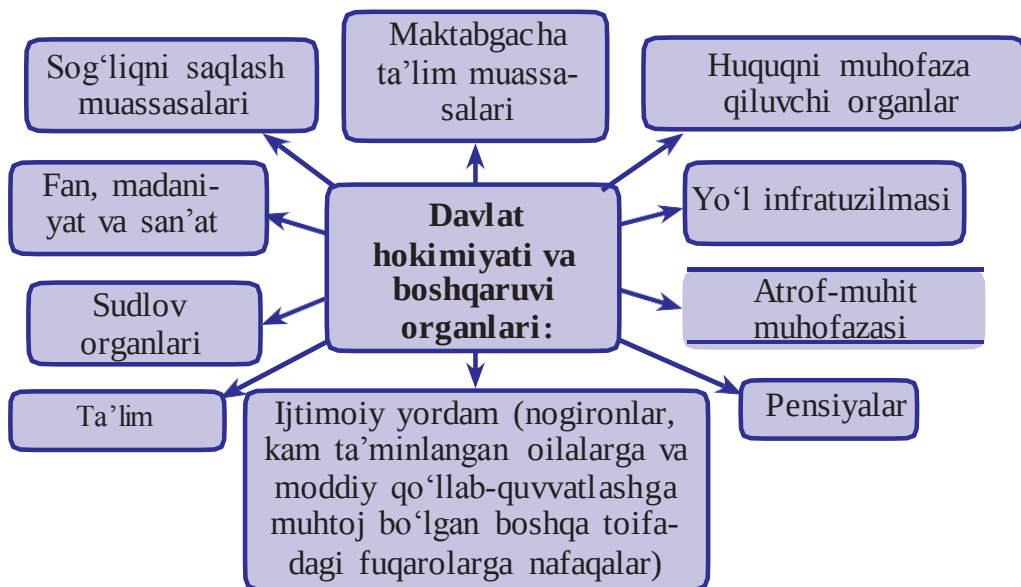

3-topshiriq

Sizningcha, soliq iqtisodiyotga va mamlakat aholisining turmush darajasiga qay tarzda ta‘sir o‘tkazadi?

Soliqlar yig‘imi bo‘lmagan mamlakatni ayta olasizmi?

Soliqlar yig'imisiz mamlakat mavjud bo'la olmaydi. Chunki davlat ta'lim berish, mamlakat chegaralarini qo'riqlash va davlat ichkarisida tartib saqlash, davlat organlarining ishini muvofiqlashtirish kabi vazifalarni o'z zimmasiga olgan. Soliq yig'imi bo'lmasa, faoliyati moddiy ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan barcha shaxslarga mehnat haqini to'lash imkoniyati ham bo'lmaydi.

Asosiy qonun belgilaydi

O'zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlar joriy qilishga huquqi O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqli.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 149-modda.

4-topshiriq

Soliqlarni to'lamaganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortishni adolatli deb hisoblaysizmi? O'z javobingizni asoslab bering.

Shunday qilib, huquqlar va iqtisodiyot inson turmush darajasi va qo'yilgan maqsadlarni bajarishi bilan bevosita bog'liq. Chunki chinakamiga baxtli odamlarning aksariyati o'zlarini shaxs sifatida namoyon eta olganlari – o'z niyatlarini jamiyatga kerakli ishda ro'yobga chiqarganlari, o'z xatti-harakatlari orqali iqtisodiy mustaqillikka erishganlari uchun ham o'zlarini shunday deb hisoblaydilar.

Yakunlarni chiqaramiz

O'zbekiston Respublikasida

moliya va kredit:

- o'z moliya va kredit tizimi;
- asosiy vazifa – budjetni qabul qilish va ijro etish, soliqlar yig'imi;
- pulni muomalaga chiqarish;
- moliya tizimi – banklar, omonat kassalari;
- 1994-yil 1-iyul – milliy valuta – so'm muomalaga kiritildi;
- Markaziy bank, bank tizimiga rahbarlik qiladi;
- bosh maqsad – valuta barqarorligini ta'minlash;
- soliq – fuqarolarning konstitutsiyaviy majburiyati;
- daromad solig'i;
- soliqlarni Oliy Majlis belgilaydi.

O'zingizni sinang!

1. Huquq jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlar rivojiga qay tarzda ta'sir o'tkazadi?
2. Davlat moliya va kredit tizimining asosiy manbalarini ayting.
3. Davlat moliya va bank tizimini tarkib toptiruvchi muassasalarni sanab bering.

XULOSA

Mana, Siz bilan davlatimizning Asosiy qonuni – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi sahifalari bo‘ylab sayohatni ham nihoyasiga yetkazdik.

Siz har bir inson hayotida yuzaga keladigan muammolarning ko‘pchiligini qonunchilik yordamida hal qilish mumkinligiga ishonch hosil qildingiz. Ko‘pchiligini, har holda, hammasini emas. Shu bilan birga, inson xatti-harakatlarining axloqiy normalari, uning axloqiy-ma‘naviy fazilatlarlari – vijdon, or-nomus, o‘z qadr-qimmatlari hissi va hokazo tushunchalar ham mavjuddir. Bular huquqiy ma‘rifat – huquqiy madaniyatning qo‘shimcha unsurlaridir, ya‘ni huquq insonga havola etadigan barcha ijobiy va qimmatli narsalarni o‘zlashtirishdir. Axloqiy fazilatlar va huquqiy bilimlar majmuyi yuksak huquqiy madaniyat asosini ham tarkib toptiradi.

Ammo qonunga passiv itoatkorlik – jamiyatga zarur bo‘lgan narsa degani emas, aslo. Ham o‘zining, ham o‘zgalarning qonuniy huquqlarini himoya qilishni bilish, qonun buzilishi bilan murosa qilmaslik kerak, negaki buning oqibatida qonuniylikka va huquqiy davlat barpo etish imkoniyatlariga ishonchsizlik tug‘iladi.

Konstitutsiyaviy huquq, anglaganingizdek, O‘zbekiston Respublikasining huquq tizimida yetakchi tarmoq sanaladi.

Uning yetakchilik roli huquqning barcha boshqa tarmoqlarida konstitutsiyaviy g‘oyalarni rivoj toptirishdagina namoyon bo‘lib qolmasdan, balki huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning huquqiy asosi bo‘lib xizmat qilishida ham ko‘rinadi.

Shuni unutmaslik kerakki, O‘zbekistonda davlat mustaqilligiga erishilgandan so‘nggina bu strategik muhim maqsad qo‘yildi.

O‘zbekistonning konstitutsiyaviy huquqida huquqiy davlatga xos barcha prinsiplar mujassamlashgan.

Biroq konstitutsiyaviy prinsiplar o‘z-o‘zidan huquqiy davlat yarat-

maydi. Huquqiy davlatni qonunlar emas, insonlarning o'zi, jamiyat yaratadi. Qonunlarning ahamiyati shundaki, ular jamiyat qurilishining huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Umid qilamizki, huquqshunoslik fanidan olgan bilimlaringiz kundalik hayotingizda yuzaga keladigan muammolarni kelajakda emas, bugun ham hal etishga yordam beradi.

Shunday bo'lsa-da, erishilgan narsalar bilan kifoyalanib qolmaslik kerak. Qonun chiqaruvchi hokimiyat organlari davlatimiz huquq tizimini takomillashtirish ustida ishlarni davom ettirmoqda. Tevarak-atrofimizdagi hayot yanada pokiza, charog'on va adolatli bo'lishi ham o'zimizga bog'liqdir. Qo'lni qo'lga berib, yelkama-yelka tursak, ona Vatanimizni huquqiy davlatga, baxtiyor va gullab-yashnagan mamlakatga aylantira olamiz.

O‘Z BILIMLARINI MUSTAQIL

TEKSHIRISH

O‘zbekiston Respublikasi «Konstitutsiyaviy huquq asoslari» fanini o‘rganganda huquqqa oid terminlarni qanday o‘zlashtirganingizni tekshirib ko‘ring, o‘zingizni sinang. Qiynalganda ko‘rsatilgan sahifalardagi darslik matniga murojaat qiling.

Konstitutsiya – 5

Huquq – 7

Huquq-tartibot – 7

Konstitutsiyaviy huquq – 7

Muqaddima (Preambula) – 15

Suverenitet – 17

Demokratiya – 20

Vakillik demokratiyasi – 20

Referendum – 20

Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi – 22, 102

Tashqi siyosat – 25

Xalqaro huquq – 26

Hokimiyat – 31

Apatridlar – 62

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi – 139

Gipoteza – 112

Fuqarolik – 37

Diskriminatsiya (kamsitish) – 62

Qonunchilik tashabbusi – 112

Vazirlar Mahkamasi – 122

Xalq deputatlari Kengashi – 128

Respublika Konstitutsiyaviy sudi – 139
Konfederatsiya – 95
Madaniy huquqlar – 35
Shaxsiy huquq va erkinliklar – 34
Majoritar saylov tizimi – 155
Jamoat birlashmalari – 78
Oliy Majlis – 109
Ombudsman – 70
Siyosiy partiyalar – 80
Siyosiy huquqlar – 34
Konstitutsiyani oʻzgartirish tartibi – 179
Prezident – 119
Aybsizlik prezumpsiyasi – 141
Prokuror – 160
Proporsional saylov tizimi – 155
Fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarishi – 132
Sanksiya – 112
Sud – 137
Fuqarolar yigʻini – 131
Unutar davlat – 97
Federatsiya – 98
Moliya tizimi – 169
Hokim – 128
Senzura – 86
Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar – 35

KONSTITUTSIYA – DAVLATNING ASOSIY QONUNI

1. Konstitutsiya – bu ... (5-b.)
2. Davlatimizning nomlanishi Konstitutsiyamizga muvofiq ... (17-b.)
3. «Konstitutsiya» soʻzi lotincha boʻlib, ... (5-b.)
4. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bosh maqsadi nima? (6-b.)
5. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qachon qabul qilingan? (12-b.)
6. Oʻzbekiston Respublikasi davlat hokimiyati tizimi qanday prinsipga asoslanadi? (23, 107-b.)
7. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi nechta boʻlim, bob va moddadan iborat? (16-b.)
8. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplarini sanab bering. (13, 23-b.)
9. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asos soluvchi tamal gʻoyalarini aytib bering. (6-b.)
10. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga koʻra davlat, uning organlari va mansabdor shaxslar nimaga muvofiq ish koʻradi? (6-b.)
11. Konstitutsiyaga oʻzgartirish kiritish toʻgʻrisidagi masalani hal etishda demokratik davlat qanday yoʻl tutadi? (9-b.)
12. Oʻzbekiston Respublikasi tashqi siyosati qanday prinsiplarga asoslanadi? (2-b.)
13. Oʻzbekiston Respublikasida davlat hokimiyatining yagona manbai kim? (21-b.)
14. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq kim Oʻzbekiston xalqi nomidan ish koʻrish huquqiga ega? (2-b.)

15. Qaysi qonun yoki meʼyoriy akt konstitutsiyaviy huquqning asosiy manbai sanaladi? (8-b.)
16. «Oʻzbekiston Respublikasi Davlat gerbi toʻgʻrisida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (20-b.)
17. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilingunga qadar davlatimiz qaysi qonun asosida mustaqil demokratik davlat maqomini olgan? (19-b.)
18. Konstitutsiya Preambulasi nima? (13-b.)
19. Suverenitet – bu ... (18-b.)
20. «Oʻzbekiston Respublikasi Davlat bayrogʻi toʻgʻrisida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (20-b.)
21. Nima uchun huquqiy davlatda hokimiyatning taqsimlanish tamoyiliga rioya etish majburiy sanaladi? (23-b.)
22. Vijdon erkinligi – bu fuqarolarning... huquqi. (44-b.)
23. Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida barcha fuqarolar uchun mehnat qilish burchi belgilanganmi? (50-b.)
24. Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qoʻyilgan huquq va erkinliklarini kim taʼminlaydi? (33-b.)
25. Kim Oʻzbekiston fuqarolarining huquq va erkinliklari kafolati boʻlish huquqiga ega? (120-b.)
26. Konstitutsiyaga muvofiq respublikamizda oʻz fikrini bildirish erkinligi cheklanganmi? (44-b.)
27. Bola necha yoshdan boshlab fuqaroligini oʻzgartirish toʻgʻrisida yozma rozilik bildirishga haqli? (67-b.)
28. Apatrid – bu... (62-b.)
29. Fuqarolik mavjudligini qanday hujjat tasdiqlaydi? (63-b.)
30. Ombudsman – bu... (69-b.)
31. «Oʻzbekiston Respublikasi fuqaroligi toʻgʻrisida»gi Qonun qachon qabul qilingan? (60-b.)

32. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligining asosiy qirralarini ko'rsating. (60-b.)
33. Fuqarolik – bu... (61-b.)
34. Chet el fuqaroligi bo'lgan shaxs O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilinishi mumkinmi? (64-b.)
35. Qanday hollarda fuqarolik bekor qilinadi? (65-b.)
36. Konstitutsiyaga muvofiq quyidagilar shaxsiy huquq va erkinliklarga kiradi: ... (45-b.)
37. Insonning siyosiy huquqlariga qanday huquqlar kiradi? (56-b.)
38. Hokimiyat organlari miting, yig'in va namoyishlar o'tkazishni taqiqlashga haqqi bormi? (60-b.)
39. Vazirlar Mahkamasi faoliyatini kim boshqaradi? (126-b.)
40. Oliy Majlis Kengashi qanday maqsadda tashkil etiladi? (123-b.)
41. Xalq deputatlari Kengashi faoliyatini kim boshqaradi? (130-b.)
42. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimi qachon ta'sis etilgan? (119-b.)
43. Fuqarolar yig'ini shoxobcha, qishloq va mahallalarda o'zini o'zi boshqarish organlarimi? (134-b.)
44. Oliy Majlis O'zbekiston Respublikasi diplomatik vakillarini tayinlaydi va ozod qiladimi? (114-b.)
45. Qaysi organlar va mansabdor shaxslarga Oliy Majlisda qonunchilik tashabbusi huquqi berilgan? (116-b.)
46. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq kimga va qaysi organga xalqaro shartnomalar va bitimlarni ratifikatsiya va denonsatsiya qilish huquqi berilgan? (112-b.)
47. O'zbekiston Respublikasida qaysi organ roziligi bilan viloyatlar chegaralarini o'zgartirish, tashkil etish yoki qayta tashkil etish mumkin? (112-b.)
48. Kim O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylanishi mumkin? (123-b.)

49. Konstitutsiyaga muvofiq Prezident o'z vakolatini yakunlagandan so'ng qanday lavozimni egallashga haqli? (124-b.)
50. Prezident qanday muddatga saylanadi? (123-b.)
51. O'zbekiston Respublikasi chegaralarini qaysi organ o'zgartirishga haqli? (112-b.)
52. Ommaviy axborot vositalari ustidan senzura o'tkazilishiga yo'l qo'yiladimi? (85-b.)
53. Oliy Majlis qonunlari qabul qilingandan so'ng ular qancha muddatda e'lon qilinadi? (117-b.)
54. Oliy Majlis necha palatadan iborat? (110-b.)
55. O'zbekiston Respublikasi fuqarosi necha yoshdan Prezident etib saylanishi mumkin? (123-b.)
56. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari necha nafardan iborat bo'ladi? (110-b.)
57. Respublika budjetini kim qabul qiladi va uning bajarilishini nazorat qiladi? (111-b.)
58. Respublika ichki va tashqi siyosatining asosiy yo'nalishini kim belgilaydi? (111-b.)
59. Kim yangi viloyatni tashkil qilishga haqli? (112-b.)
60. O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi nizo qanday hal etilishi kerak? (103-b.)
61. Oliy Majlis Senatining mutlaq vakolatlarga nimalar kiradi? (113-b.)
62. Kim jamoat tashkilotlarini tarqatib yuborish, taqiqlash yoki faoliyatini cheklashga oid qaror chiqarishga haqli? (85-b.)
63. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bir vaqtning o'zida Konstitutsiyaviy sud raisi vazifasini bajaradi degan ta'kid to'g'rimi? (119–122-b.)
64. O'zbekiston Respublikasida shaharchalar, qishloqlar va ovullarni tuzish yoki tugatish kim tomonidan amalga oshiriladi? (112-b.)

65. Fuqarolar yig'ini vakolatlariga nimalar kiradi? (135-b.)
66. Konstitutsiyaviy sud sudyalari vakolatlari qanday hollarda to'xtatilibishi mumkin? (147-b.)
67. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlarini sanab bering. (113-b.)
68. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (Jo'qorg'i Kengesi) kim tomonidan tuziladi? (104-b.)
69. O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga saylanadigan fuqaro saylov oldidan shu respublika hududida kamida necha yil istiqomat qilgan bo'lishi kerak? (123-b.)
70. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat boshlig'i sifatidagi asosiy majburiyatlarini sanang. (123-b.)
71. Prezident o'z vakolatlarini davlat organlari yoki mansabdor shaxslarga berishga haqli emasligi to'g'risidagi qoida nima sababdan O'zbekiston Konstitutsiyasiga kiritilgan? (122-b.)
72. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib kim saylanishi mumkin? (123-b.)
73. Prezidentlik respublikasining parlament respublikasidan farqini ko'rsating. (123-b.)
74. O'zbekiston Respublikasidagi qaysi ijroiya hokimiyati organlarini bilasiz? (125, 127, 130-b.)
75. Vazirlar Mahkamasi tarkibi qay tariqa shakllantiriladi? (125-b.)
76. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining asosiy vakolatlarini sanab bering. (125-b.)
77. Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis bilan o'zaro aloqalari qanday amalga oshiriladi? (125-b.)
78. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi bosh funksiyasini ayting. (125-b.)
79. Xalq deputatlari Kengashlari qaysi muammolarni hal qiladi? (130-b.)
80. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi qaysi tashkilotlardan iborat? (134-b.)

81. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga kim boshchilik qiladi va u necha yilga saylab qo'yiladi? (134-b.)
82. O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi sud tizimi qaysi sudlardan tashkil topgan? (140-b.)
83. Davlat hokimiyati organlari tizimida sud qanday rolni bajaradi? (139-b.)
84. O'zbekiston Respublikasi sud organlarining asosiy maqsadini ayting. (139-b.)
85. Odil sudlovni amalga oshirish jarayoniga qonunlarga nisbatan qo'yiladigan asosiy talablarni sanab bering. (145-b.)
86. Sudlar mustaqilligi va ularning faqatgina qonunga bo'ysunishi tamoyili amaliyotda qaysi yo'l bilan ro'yobga chiqariladi? (147-b.)
87. Konstitutsiyaviy sudning bosh vazifasini ayting. (141-b.)
88. Shahar yoki tuman sudi, harbiy sud, Konstitutsiyaviy sud sudyasi kim bo'la olishi mumkin? (147-b.)
89. O'zbekiston Respublikasida kim saylovchilik huquqiga ega bo'ladi? (155-b.)
90. Saylov komissiyasi faoliyatida oshkoralik qanday rol o'ynaydi? (157-b.)
91. O'zbekistonda qaysi saylov modeli qabul qilingan? (156-b.)
92. O'zbekiston Respublikasi qonunchligi saylovga saylovchilarga qanday huquqlar bergan? (156-b.)
93. Prokuratura organlari qaysi maqsadda tashkil qilingan? (163-b.)
94. Sudda prokuror qanday rolni bajaradi? (164-b.)
95. Prokuraturaga kim rahbarlik qiladi, ularning faoliyatini kim nazorat qilib turadi? (164-b.)
96. Qonun buzilishi aniqlanganda prokuror tomonidan qanday choratadbirlar ko'riladi? (165–166-b.)
97. Prokuratura organlarini moliyalashtirish qay tarzda kechadi? (167-b.)

98. Jamiyatda iqtisodiy munosabatlar yanada rivojlanishiga huquq qay tariqa ta'sir o'tkazadi? (167-b.)
99. Davlat moliya va kredit tizimining asosiy manbalarini ayting. (172-b.)
100. Davlat moliya va bank tizimini tarkib toptiruvchi muassasalarni sanang. (173-b.)
101. Konstitutsiyadagi o'zgartishlar zarurati nimadan kelib chiqadi? (173-b.)
102. Barqaror amal qiluvchi Konstitutsiyaning afzalliklari nimalarda namoyon bo'ladi? (8-b.)
103. Qaysi sharoitda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar kiritish imkoniyati bor? (9-b.)

LUG‘AT

Agressiya (lotincha *aggressio* – *hujum*) – xalqaro huquqda BMT Ustavi nuqtayi nazaridan qurolli kuchlarning istalgan g‘ayriqonuniy qo‘lanishi, ya‘ni qurolli tajovuz.

Apatrid (grekcha *apatris* – *vatanidan judo bo‘lgan, bevatan*) – ayni mamlakat fuqarosi hisoblanmaydigan va qandaydir xorijiy davlatga mansub ekanligi borasida ham isbotga ega bo‘lmagan shaxs.

Apellatsiya (lotincha *appellatio* – *murojaat, shikoyat*) – qandaydir qaror ustidan ishni mohiyat yuzasidan qayta ko‘rib chiqishga haqli bo‘lgan yuqori instansiyaga shikoyat qilinishi.

Argument (lotincha *argumentum*) – isbot asosi bo‘lib xizmat qiluvchi mantiqiy vaj.

Armiya (lotincha *armare* – *qurollantirish*) – davlat qurolli kuchlari to‘plami.

Budjet (inglizcha *bougette* – *karmon*) – davlatning muayyan muddatga qonuniy tartibda tasdiqlangan daromadlar va xarajatlari ro‘yxati.

Davlat gerbi – davlatning rasmiy emblemasi.

Davlat madhiyasi – davlatning rasmiy ramzi.

Davlat huquqi (konstitutsiyaviy huquqqa mos keladi) – davlatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va hududiy tuzilishi asoslarini tartibga soluvchi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini mustahkamlab qo‘yuvchi hamda ayni davlat hokimiyati organlari tizimini belgilovchi huquq tarmog‘i.

Demokratiya (grekcha *demokratia* – *xalq hokimiyati*) – xalq hokimiyatchiligi, siyosiy plyuralizm, fuqarolar erkinligi va tengligi, inson huquqlari singari konstitutsiyaviy prinsiplarni e‘tirof etishga asoslangan davlat tuzilishi shakli.

Deputat (lotincha *deputatus* – *elchi; vakil*) – davlatning qonun chiqa-

ruvchi yoki qandaydir boshqa bir vakillik organiga saylangan shaxs, aholi ma'lum qismining vakili.

Federatsiya (lotincha *foederare* – ittifoq bilan mustahkamlamoq) – davlatlar birlashmasi bo'lib, bunda birlashuvchi davlatlar qonun bilan belgilangan mustaqillikni saqlab qolgan holda yagona ittifoq fuqaroligiga, yagona ittifoq armiyasiga, yagona ittifoq davlat organlariga ega davlat birligini tashkil etadi.

Femida (grekcha *Themis*) – qadimgi grek mifologiyasida bir qo'lida tarozi va boshqasida qilich, ko'zlarida bog'ich bilan (beg'arazlik ramzi) tasvirlangan odil sudlov ilohasi; odil sudlov ramzi.

Fuqarolik jamiyati – insonning yalpi huquqlari kafolatlanadigan, mafkuraviy plyuralizm ta'minlanadigan jamiyat tuzilishi.

Fuqarolik – shaxsning konkret davlat bilan barqaror huquqiy aloqalari.

Genotsid – aholi ayrim guruhlarining milliy, irqiy, diniy bahonalar bilan qirib tashlanishi.

Impichment (inglizcha *impeachment* – badnom qilish, ayblash) – davlat oliy mansabdor shaxslarini javobgarlikka tortishning alohida tartibi.

Inauguratsiya (inglizcha *inaguration* – tantanali ochilish; lavozimni tantanali egallash) – yangi saylangan davlat boshlig'ining lavozimni egallash tantanali marosimi.

Ishonch yorlig'i – xorijiy davlatga tayinlanayotgan diplomatik vakilning maqomini rasman guvohlantiruvchi diplomatiya hujjati.

Kvorum (lotincha *quorum* – yetarlicha hozirlik) – yig'ilish qatnashchilarining uning qarorlari haqiqiy deb tan olinadigan eng kam soni.

Legitimlik (lotincha *legitimus* – qonuniy) – qandaydir huquq yoki vakolat qonuniyligini tan olish yoki tasdiqlash.

Majoritar saylov tizimi (fransuzcha *majoritarie* – ko'pchilik) – saylovchilarning ko'pchilik ovozini olgan nomzod saylangan deb hisoblanadigan saylov tizimi.

Ma'muriyat (arabcha *ma'muriyat* – buyruqlar beruvchi uyushma, idora; shuningdek, kishilar obod qilgan, qo'nim topgan, tabiatdan o'zlashtirgan maskanlar, mamlakatlarning mushtarak nomi) – turli darajadagi ijro etuvchi hokimiyat organlarining eng keng tarqalgan atalishi (shaharda, tumanda, viloyatda, respublikada).

Muammo (arabcha *muammo* – yechilishi qiyin, chigal; yashiringan; shuningdek, kishi nomi yashiringan mumtoz she'riyat janri) – o'rganish, tadqiq etishni talab qiluvchi murakkab nazariy yoki amaliy masala.

Muqobil saylovlar – mansabdor shaxsning qandaydir organga lavozim ustida o'zaro raqobatlashayotgan ikki yoki undan ortiq nomzodlardan saylanishi.

Naturallashtirish, o'zlashtirish (fransuzcha *naturalisation* – tabiiy) – ajnabiyni fuqarolikka qabul qilish.

Ombudsman (shvedcha *hombuldsman* – allakimningdir manfaatlari vakili) – davlat organlari tomonidan inson huquqlariga rioya etilishi ustidan nazorat qiluvchi mansabdor shaxs.

Parlament (inglizcha *parliament*, fransuzcha *parler* – so'zlamok) – davlatdagi oliy vakillik va qonun chiqaruvchi organning nomlanishi.

Preambula (fransuzcha *preamble* – so'zboshi) – qonun yoki boshqa huquqiy qarorning kirish yoki muqaddima qismi.

Prezident (lotincha *praesidens* – oldinda o'tiruvchi; boshda turuvchi) – respublika boshqaruv shakliga ega mamlakatlarda davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i.

Prolongatsiya qilish (fransuzcha *prolongation* – uzaytirish) – shartnoma amali muddatini u tuzilayotganida nazarda tutilganidan uzaytirish.

Promulgatsiya qilish (lotincha *promulgatio* – ommaga e'lon qilish) – qandaydir davlat hujjati, qonunining u shundan keyin majburiy kuchga ega bo'lishi uchun rasman chop etilishi, e'lon qilinishi.

Referendum (lotincha *referendum* – bildirilishi shart bo'lgan narsa) – barcha fuqarolar ishtirok etadigan umumxalq so'rovi yoki saylov huquqi; davlat hayotining o'ta muhim masalalari bo'yicha o'tkaziladi.

Saylovchilar bloki (ittifoqi) – davlat boshlig‘i, markaziy va mahalliy hokimiyat organlariga saylovlarda birgalikda nomzod ko‘rsatish to‘g‘risida bir necha siyosiy partiyalar bitimi.

Standart (inglizcha *standart*) – norma, mezon, asos.

Suverenitet (fransuzcha *souverainete*) – davlatning o‘z ichki ishlari-da va tashqi munosabatlarida boshqa bir davlatdan to‘la mustaqilligi.

Senzura (lotincha *sensura – davlat nazorati*) – hokimiyat tomonidan ko‘ngilsiz yoki zararli deb topilgan g‘oyalar va ma’lumotlarning tarqalishiga yo‘l qo‘ymaslik yoki cheklab qo‘yish maqsadida bosma mahsulotlar, sahna asarlari va hokazolar mazmun-mundariyasi ustidan davlat nazorati.

Unitar (lotincha *unitas – birlik, bir butun*) – yagona, birlashgan, bir butunni tashkil etuvchi; davlat tuzilishi shakli.

Ustuvor, ustuvorlik – qandaydir narsaning birinchiligi, afzalligi, birlamchiligi ifodasi.

Veto (lotincha *veto – taqiqlayman*) – qandaydir organ qarorini to‘xtatib turadigan yoki kuchga kirishga yo‘l qo‘ymaydigan hujjat.

Viza (lotincha *visus – o‘tkazilgan, ko‘zdan kechirilgan*) – pasportda davlatning uning hududiga kelishga, ketishga, yashab turishga yoki u orqali o‘tishga maxsus ruxsatnomasini bildiruvchi belgi.

QR-KOD YORDAMIDA OLINADIGAN HUQUQIY-ME'YORIY HUJJATDAN NAMUNALAR

Qonunning to'liq matnini olish uchun Smartfoningizda QR-kodni o'qish uchun skaner-dastur (QR Droit Scanner, QR Code Reader, QR Barcode Scanner) o'rnatishingizni tavsiya etamiz, Uning yordamida havola qilish orqali Saytga o'tishingiz, matnli axborotni olishingiz mumkin. Smartfoningizda qaysi ilovani o'rnatishingizdan qat'i nazar, Algoritm o'xshash bo'ladi:

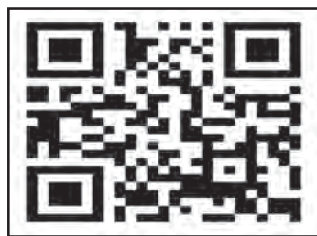
1. Ilovani o'rnatish va ishga tushiring.

2. Kamera obyektivini QR-kodga to'g'rilang. Ilova kodni tanib olishini kutib turing. Kodda shifrlangan harakatni amalga oshiring. Endi Sizda darslarga tayyorgarlik ko'rganda yoki sinfdan tashqari tadbirga hozirlanganda O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'g'risida darslikdan qo'shimcha axborot o'qib olish imkoniyati paydo bo'ldi.

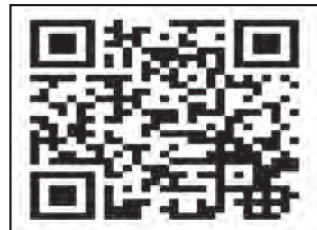
**1. O'zbekiston Respublikasi
Konstitutsiyasi.**

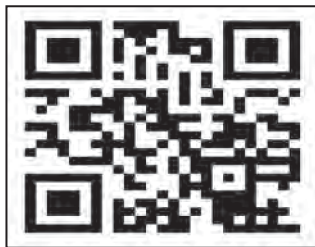
**2. «O'zbekiston Respublikasi Gerbi
to'g'risidagi» Qonun.**

**3. «O'zbekiston Respublikasi Davlat
Bayrog'i to'g'risidagi» Qonun.**

4. «O‘zbekiston Respublikasi Gimni to‘g‘risidagi» Qonun.

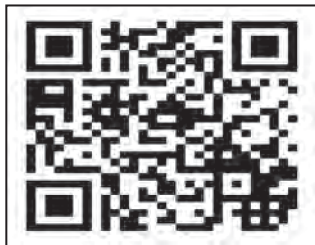
5. «Tashqi siyosat asosiy tamoyillari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

6. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

7. «Ta‘lim to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

8. «Yuridik va jismoniy shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

9. «Voyaga yetmaganlar o‘rtasidagi qarovsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

10. «Huquqbuzarliklar va jinoyatchilikka qarshi kurash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.

11. «Huquqbuzarliklar va jinoyatchilikka qarshi kurash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori.

12. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi.

**14. «Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida»
O'zbekiston Respublikasi Qonuni.**

**15. «Me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'g'risida»
O'zbekiston Respublikasi Qonuni.**

**16. «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi to'g'risida»gi Qonun.**

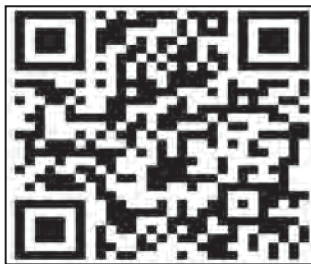
**17. «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish
organlari to'g'risida» O'zbekiston
Respublikasi Qonuni.**

**18. «Sudlar to'g'risida» O'zbekiston
Respublikasi Qonuni.**

**19. «Konstitutsiyaviy sud to‘g‘risida»
O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.**

**20. «Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida»
O‘zbekiston Respublikasi Qonuni.**

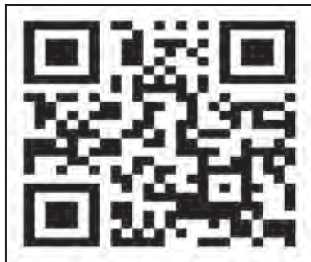
**21. «Prokuratura to‘g‘risida» O‘zbekiston
Respublikasi Qonuni.**

**22. «Ommaviy axborot vositalari» O‘zbekiston
Respublikasi Qonuni.**

**23. «Bank va bank faoliyati» O‘zbekiston
Respublikasi Qonuni.**

MUNDARIJA

Konstitutsiya olamiga sayohat	3
-------------------------------------	---

I bo‘lim. KONSTITUTSIYA – DAVLATNING ASOSIY QONUNI

1- §. Konstitutsiyaviy huquq.....	5
2- §. Amaliyot darsi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mundarijasi va tavsifi	12
3- §. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplari	18
4- §. Amaliyot darsi. O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosati	25

II bo‘lim. INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIKLARI VA BURCHLARI

5- §. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklari.....	32
6-7-§. Amaliyot darsi. Inson va fuqarolarning shaxsiy huquqlari va erkinliklari	39
8- §. Amaliyot darsi. Inson va fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari	48
9- §. Siyosiy huquqlar.....	56
10- §. O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi.....	61
11- §. Inson huquqi va erkinliklari kafolatlari	68
12- §. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining konstitutsiyaviy burchlari	74

III bo‘lim. JAMIYAT VA SHAXS

13- §. Jamoat birlashmalari va ommaviy axborot vositalari faoliyati	82
14- §. Siyosiy partiyalar faoliyati	89
15- §. Oila jamiyatning buguni va kelajagi negizidir	94
16- §. O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy va davlat tuzilishi.....	100

IV bo‘lim. DAVLAT BOSHQARUVI ORGANLARI

17- §. O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyatining tashkil etilishi	105
18- §. Oliy Majlis va uning vakolatlari	109
19- §. Amaliyot darsi. Qonun loyihasini qabul qilamiz	115
20- §. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.....	119

21- §. O‘zbekiston Respublikasining ijro etuvchi hokimiyat organlari.....	125
22- §. Joylardagi mahalliy davlat hokimiyati organlari.....	130
23- §. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari.....	134
24- §. O‘zbekiston Respublikasining sud tizimi	138
25- §. O‘zbekiston Respublikasi sud organlari ish faoliyatini tashkil etish.....	145
26- §. Amaliyot darsi. Konstitutsiyaviy sud majlisi.....	150

V bo‘lim. KONSTITUTSIYA – MAMLUKATDA DEMOKRATIYANI RIVOJLANTIRISH KAFOLATI

27- §. O‘zbekiston Respublikasidagi saylov tizimi.....	154
28- §. Amaliyot darsi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis deputatlari va senatorlari saylovi	160
29- §. O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlari	163
30- §. O‘zbekiston Respublikasida moliya va kredit.....	170
Xulosa	177
O‘z bilimlarini mustaqil tekshirish	179
Yakuniy takrorlash. Konstitutsiya – davlatning Asosiy qonuni.....	181
Lug‘at.....	188
QR-kod yordamida olinadigan huquqiy-me‘yoriy hujjatdan namunalar	192

G.M.TANSIKBAYEVA, V.A.KOSTETSKIY

**KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ
ASOSLARI**

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinfi uchun darslik

(O'zbek tilida)

Tuzatilgan va to'ldirilgan sakkizinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2019

Tarjimon *Barnobek Eshpo'latov*

Muharrir *Rustam Yarlaqabov*
Badiiy muharrir *Bahrom Bobojonov*
Texnik muharrir *Rasuljon Nafasov*
Sahifalovchi *Mastura Atxamova*

Musahhihlar: *Ma'mura Ziyamuhamedova, Sharofat Xurramova*

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011

Bosishga ruxsat etildi 27.06.2019. Bichimi 70x90¹⁶ $\frac{1}{16}$.

Ofset bosma. «Times New Roman» garniturası. Shartli bosma tabog'i 14,6.
Nashriyot-hisob tabog'i 12,5. Adadi 494082 nusxa. Buyurtma № 465.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent shahri, «Buyuk Turon» ko'chasi, 41.**

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

№	O'quvchining ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgan-dagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilganda va o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning foydalanishga birinchi marotaba berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, u yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan, darslikni tiklab bo'lmaydi.